
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК
ТРАКИЯ

ТОМ VI

ХАСКОВО
2015 г.

СБОРНИК ТРАКИЯ

Уважаеми читателю,

В твоите ръце се намира шестият брой на Сборника "Тракия", издание на Тракийския научен институт - филиал Хасково. Филиалът е създаден на 23 февруари 2001 г. към Регионалния съвет на тракийските дружества в Хасково.

Неговата цел е да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовна култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища.

Сборникът има за задача също така да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: *Димитър Шалапатов - отговорен редактор, доп. член на БАНИ Стоян Райчевски, доц. д-р Георги Граматиков, д-р Красимира Узунова, д-р Мария Бакърджиева, Таня Марева, Кирил Сарджев, Златка Михайлова*

Посвещава се на навършването на 170 години от рождението на Капитан Петко Войвода, 100 години от прогонването на малоазийските българи и 130 години от Съединението.

В памет на:

- Георги Чалбуров - общественик, дарител и председател на Тракийската организация в гр. Хасково

- Костадин Гунчев - фотографа на Западна Тракия

- Митрю Сарджев - спасител на малките деца в Армаганската долина

- Свещеник Анастас Димитров (поп Дели Пала) - родопски будител и революционер

- Тодор Хърсев - тракийски българин от с. Дервент

- Никола Вардев - тракийски българин от с. Булгаркьой

- Мавер Радиков - тракийски българин от с. Доганхисар

Този сборник видя бял свят със съдействието на г-н Делян Добрев, председател на Комисията по енергетика към Народното събрание, г-н Добри Беливанов, кмет на Община Хасково

и

БЕТРАН АД

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ И СТУДИИ.....	7
АРМАГАНСКАТА ДОЛИНА	7
<i>Димитър Шалапатов</i>	
ПАМЕТ ЗА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО КАРААЧКЪОЙ (ГЮМЮРДЖИНСКО) И НЕГОВИТЕ ОБИТАТЕЛИ	14
<i>Таня Марева</i>	
ПОЛОЖЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ В ОДРИНСКИЯ ВИЛАЕТ СЛЕД ВЪСТАНИЕТО ОТ 1903 Г. СПОРЕД ЕДНО ЕКЗАРХИЙСКО ИЗЛОЖЕНИЕ ДО КНЯЖЕСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО	40
<i>Стоян Райчевски</i>	
ОРГАНИЗИРАНОТО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ В ГР. ОРТАКЪОЙ /ИВАЙЛОВГРАД/.....	55
<i>Д-р Георги Граматиков</i>	
ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ В КРУМОВГРАДСКА ОКОЛИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК	75
<i>Василка Ташкова</i>	
СЕЛО ГАБРОВО, КЪРДЖАЛИЙСКО	87
<i>Проф. Камен Гаренов</i>	
ХЮСЕИН МЕМИШОГЛУ – НОСИТЕЛЯТ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА	97
<i>Д-р Елена Алекова</i>	
ОЧЕРЦИ ЗА ИМЕНИТИ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ	132
ТЪРГОВЕЦЪТ ЧАЛБУРОВ – ОТ БЕЖАНЕЦ ДО ИНДУСТРИАЛЕЦ.....	132
<i>Д-р Красимира Узунова</i>	
ГОЛЕМИЯТ РОДОПСКИ БУДИТЕЛ И РЕВОЛЮЦИОНЕР – СВЕЩЕНИК АНАСТАС ДИМИТРОВ (ПОП ПАЛА)	153
<i>Златка Петрова</i>	
КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА В СПОМЕНИТЕ НА МАВЕР РАДИКОВ.....	162
<i>Д-р Мария Бакърджиева</i>	
КОСТАДИН ГУНЧЕВ – ФОТОДОКУМЕНТАЛИСТЪТ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ	166
<i>Станислав Н. Станилов</i>	

СПОМЕНИ НА ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ ЗА ТРАКИЯ	203
ПОТЕКЛО.....	203
<i>Тодор Коларов</i>	
ДА ОТКРИЕШ КОРЕНИТЕ СИ 100 ГОДИНИ СЛЕД РАЗОРЕНИЕТО ПРИ СВОИТЕ В АРМАГАНСКАТА ДОЛИНА	216
<i>Кирил Сарджев</i>	
КРАТКА ИСТОРИЯ НА БУЛГАРКЪОЙ ОТ БОЙДИНОВИЯ МОСТ ДО НОВОСЕЛЦИ (КОНСТАНТИНОВО)	221
<i>Никола Митрев Вардев</i>	
ЗАТОЧЕНИЕТО НА СЕЛО ДЕРВЕНТ, ДЕДЕАГАЧКО ОТ ГЪРЦИТЕ ПРЕЗ 1923 Г.	228
<i>Тодор Николов Хърсев</i>	
КАК ПОМНИМ МИНАЛОТО	230
<i>Станка Битлиева</i>	
РЕЦЕНЗИИ	235
КНИГА, ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ЗА ВСЯКА БИБЛИОТЕКА	235
<i>Димитър Шалапатов</i>	

СТАТИИ И СТУДИИ

Димитър Шалапатов

АРМАГАНСКАТА ДОЛИНА

Много често, когато се говори за трагичните събития през 1913 година в Беломорска Тракия, се споменават имената Долината на смъртта, Армаган баир, Армаган чешмеси, които можем да обобщим под едно название - Армаганската долина. Дълго време в моето съзнание това място изглеждаше като някакво абстрактно понятие, тъй като не знаех точно къде е разположено, въпреки че през годините опознавах все по добре района около Доганхисар, Тахтаджик, Пишман, Балъкхой и Домуздере - всичките бивши български села, заедно с Батурен, Чукур-виран, Саръкая и Къшлакхой – бивши турски села. Затруднението ми при идентифицирането на мястото идваше от това, че не можах да намеря карта, на която то да е отразено. Никой от по-старите изследователи на Тракия не е оставил скица с приблизителното му местоположение.

Проблемът идва и от това, че местното българско и турско население са прогонени от гърците и няма кой да даде информация. Селата Тахтаджик, Пишман, Чукур-виран, Саръкая и Батурен днес са обезлюдени, а заселените в Доганхисар, Балъкхой, Домуздере и Къшлакхой гърци нямат никакъв спомен за това място. Това е разбираемо, защото те идват по тези земи 9-10 години след събитията през 1913-а.

А какво се случва там през 1913 година? На 8 август 2000 души турска войска и 1000 души башибозук нападат село Голям Дервент. В началото на септември са опожарени Са-

чанли, Манастир, Калайджидере и близките до тях български села. На 9 септември е запалено най-голямото българско село Доганхисар, приютило до този момент българите от разорените села. Тогава хората търсят спасение в град Дедеагач. След като на 19 септември градът е предаден от гръцката войска на турците, последните решават да извършат етническо прочистване на българите в Западна Тракия. Така на 23 септември след обяд събраното множество е подкарано като стадо в посока град Фере. Официалната заповед гласи, че населението трябва да бъде депортирано в България, което противоречи с подписания на 29 септември Цариградски мирен договор, потвърждаващ решението на Букурещкият мирен договор, с който земите между реките Марица и Места се оставят във владение на България. Още с потегляне на колоната са разстреляни десетина души, съпротивляващи се на извеждането им от града. Вечерта спират за почивка около село Урумджик. Там се извършват насилия над млади жени и момичета, ограбват им скъпоценностите, които носят. Тези действия на конвоиращата войска и башибозук принуждават четите на воеводите Руси Славов и Димитър Маджаров да се намесят. На 24 септември сутринта е направена засада до град Фере. Когато колоната наближава града, четниците откриват огън. Убит е командирът на турската войскава част. Това позволява в суматохата населението да се разпръсне и изтегли към Доганхисарския балкан. Една част от около 1000 души, предимно жители на опожареното село Сачанли, се отклонили встрани от пътя, за да почиват в местността Армаган чешмеси. На 25 септември войскава част от 200 души, разквартирувана в турското село Батурен, тръгва в посока село Пишман с цел да го опустоши. Тогава те се натъкват на тази група от хора и започват сечта над тях.

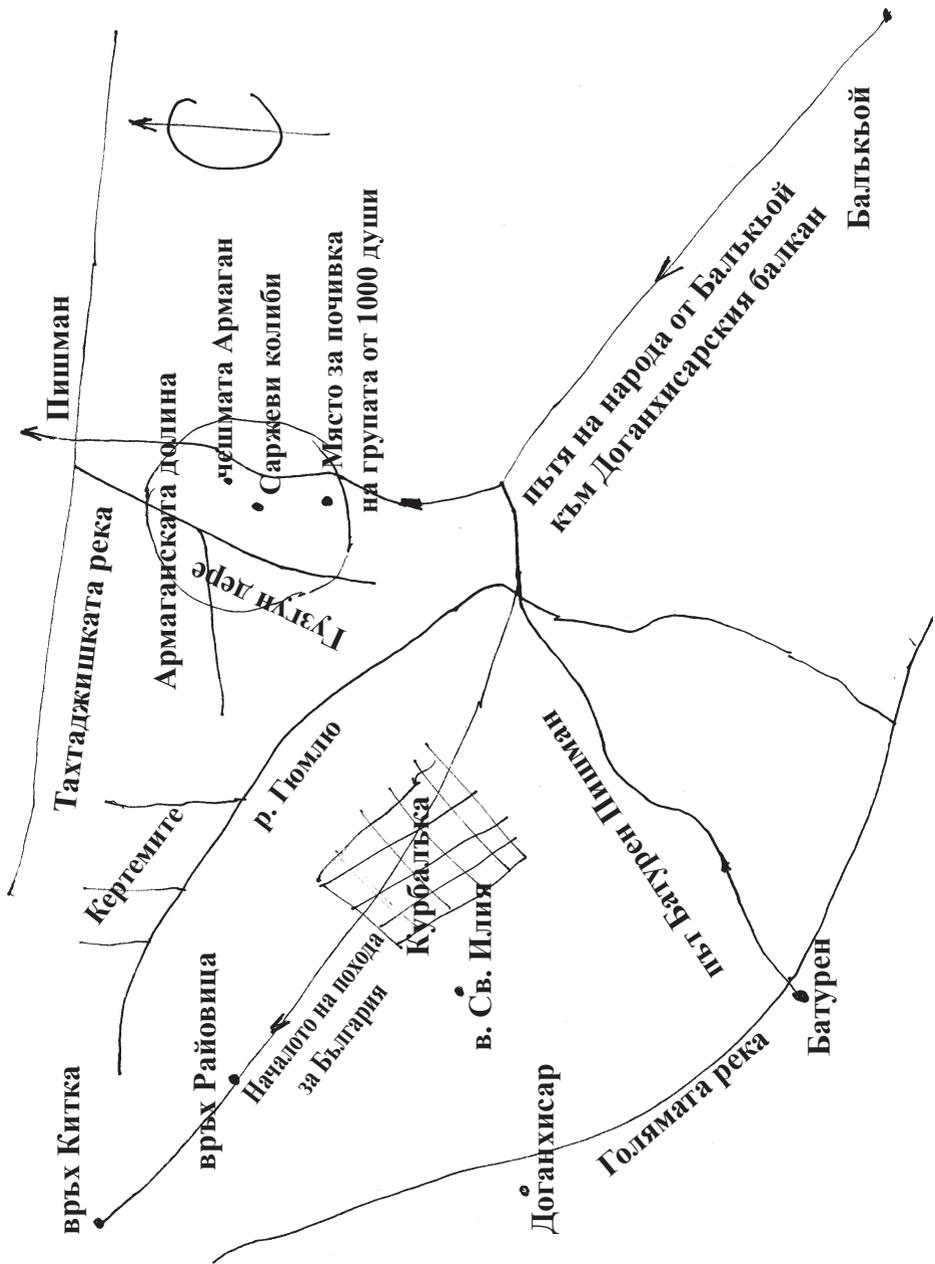
Ето как се описва това събитие от останалият жив очеви-

дец Христо Дамянов от село Сачанли в книгата „Разорението на тракийските българи през 1913 година” на професор Любомир Милетич. „След изгарянето на селото ни Сачанли нашите избягаха в Дедеагач, отгдето ни поведоха заедно с целия народ към Фере. Подир сражението тук ние сачанлийци, които бяхме заедно, се отделихме в балкана. С нас имаше хора и от Къзлар, от Аتكьой и от Манастир. В долината Армаган, гдето се бяхме разположили на почивка и да се нахранят повече от 800 мъже и жени с дребни дечица, бях и аз, когато ни нападнаха. То беше редовна войска, имаше арапи и черкези. Щом почнаха да гърмят върху нас, ние ударихме към реката наляво и надясно, а повечето народ - към колибите. Аз останах назад и тръгнах наляво по баира в посока към Батурен, но като видях, че тъкмо и оттам ме пресрещат турци, скрих се между зелениките и се потаих. Оттам видях, как тъкмо срещу мене манафите спряха Петко Митрев с момата му Злата (16 г.) и ги убиха. Първом ги удариха с пушки, а после с нож в гърба. Бяха наблизко и всичко добре виждах, най-напред трима ги пресрещнаха и ги претърсиха за пари, сетне ги пуснаха и стреляха върху тях, та се върнаха да ги доубият с ножове, с щикове. Аз бях „карши” и видях това. Долу в реката биде убит Георги Седмаков, той бе ударен в шията и ръката му разсечена. Като бях седнал в зелениката, гледам как ги застигат, обискират ги и сетне ги застрелват. Видях още, че убиха Недялко Матушев, Делко Вълков, Вълко Сарчев (20 г.). По-долу в реката има две жени, удавили се – едната е от наше село, тя е мома, а другата от друго село. Стоях скрит, докато се мръкна. Манафите отделиха жените настрана и ги закараха покрай Саржова колиба надясно към Пишман, покрай чешмата. Една мома по пътя за Пишман се метнала в реката и се удавила.

Когато излязох из скривалището, заобиколих убитите.

Един ударен, от Аتكьой, на име Митре Петров беше още жив и искаше вода, и аз му дадох вода. Аз преспях там в балкана. На заранта Митре Петров беше умрял. Видях 9 мъже убити, от които петима бяха от наше село. От Аتكьой видях трима убити, от които двама познах - Ангел Петров и Момчил Недялков. Не смях много да се мая и да ходя да търся по зелениките, между които имаше още много убити хора, а побързах да стигна народа, който се събираше на Курбалъка, отгдето тръгнах с всички за България.” Самият Милетич коментира: „Разказът на очевидеца Дамянов дава съвсем бледно понятие за клането в Армаганската долина. Той е видял само това, което се е извършило наблизко до него, при все това малкото примери, как са убивали и как са постъпвали при туй, са твърде ценни данни и специално за мене, защото по тях можах да установя и имената на неколцина от убитите, чиито трупове още стояха непогребани.” Милетич заедно с войводата Димитър Маджаров и фотографа Георги Трайчев посещава това трагично място на 1 декември 1913 г. Тогава той открива десетки непогребани все още трупове на нещастните мъже, жени и деца „по протежението на Гузгун дере до вливането му в голямата река.” Установява тяхната самоличност по намерените тескерета в дрехите на труповете. Прави фотографии на жертвите, по една от тях, тази на акад. Милетич и Димитър Маджаров до трупа на Вълко Сарчев от село Сачанли, установихме точно мястото, където е правена в Гузгун дере.

През 2009 година с доц. д-р Атанас Щерев тръгнахме на експедиция с цел да открием лобното място на тези българи. Разпитвахме гръцкото население от селата Доганхисар, Балъкьой, Домуздере, кръстосахме надлъж и шир балкана между Доганхисар, Пишман и Тахтаджик, но така и не открихме Армаганската долина. През 2010 година водих група от пото-

мци на тракийски българи до село Пишман. Тогава от автобуса видях овчарски колиби, което ме наведе на мисълта, че съм открил тъй дълго търсената от мен местност. Всъщност по този път бях минавал многократно, но дърветата са ми пречели да видя от автомобила това, което видях от автобуса. В подкрепа на това мое предположение се оказа и написаното от академик Милетич: че войскова част, идваща от турското село Батурен и отиваща към село Пишман, се натъква на пътя си на почиващите българи, а мястото е в една линия с въпросния път. Дерето от долината се влива след около 3 км в Тахтаджишката река. Цялата долина е обрасла с храста зеленика.

Доктор Кирил Бакърджиев в своята книга „Родното село на Капитан Петко Войвода ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ“ пише: „На югоизток от Кадърца са трите дълбоки падини – Кертемите, с отвесни скали и пещери в тях, скрити във вековни гори. Тука през 1923 година се събирало бягащото население от гръцкото интерниране, после превеждано от четите в България. Тука е извършено и злодейското убийство на Демир Саржев. На югоизток са гористите местности Курбалък и Сърбина, известни като база на избавеното българско население при Фере през 1913 година, откъдето Маджаров предприема бележития трагичен поход за превеждане на спасеното население в България. Наблизо са Армагана и Саржува колиба, свързани с масовото избиване на жени и деца от гюмюрджинските села през трагичната 1913 година, описани от проф. Милетич. На запад сред гористите склонове е Косдере, където са намирали приют четите през периода 1920-23 година. От Кертемите води началото си р. Гюмлю, преминава през равнина от работни площи със същото име. Влива се в Голямата река срещу с. Батурен. Западно от Армагана е Армутлиева колиба.”

На последно място, когато през април на 2012 година за-

едно с Кирил Сарджев, правнук на убития от турците Митрьо Сарджев - собственик на чифлика Сарджеви колиби, посетихме мястото, намерихме и чешмата Армаган, което ми даде увереност, че тъй дълго търсената Армаганска долина е открита. Всъщност тази чешма е причина за клането при Армаган. През сухия месец септември заради усойното място само там има питейна вода, заради което се наложило тази група от 1000 души да се отклони от пътя си и впоследствие да я постигне трагичната ѝ участ. За да локализираме за в бъдеще мястото, ще посоча координатите му, както и ще приложа скица. Координатите на Армаганската долина са: 41 градуса, 2 минути, 21 секунди, 26 градуса, 3 минути, 39 секунди.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Милетич, Л., „Разорението на тракийските българи през 1913 г.”, С., 1918.
2. Бакърджиев, К. Бакърджиева, М., „Родното село на Капитан Петко войвода ДОГАНХИСАР- ГРАДЕЦ”, С., 1994.

Таня Марева
РИМ - Смолян

ПАМЕТ ЗА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО КАРААЧКЪОЙ (ГЮМЮРДЖИНСКО) И НЕГОВИТЕ ОБИТАТЕЛИ

Днес село Караачкьой е в Гърция и се нарича Диони. Разположено е в Маронейските възвишения, на 20 км юго-източно от Гюмюрджина (Комотини). В миналото е заселено изцяло с българско население. Споменато е като едно от големите български екзархийски села в района в края на XIX в. Според статистическата част на изследването на Тодор Карайовов за Одринския вилает селището се състои от 100 къщи.¹ През следващите две десетилетия населението му бележи прираст и в различните източници къщите достигат до 110², 139³, 150⁴, 180⁵. В някои документи срещаме сведения за броя на жителите. Според училищни и църковни статистики през 1909 г. жителите на Караачкьой са 573-ма, 291 мъже и 282 жени⁶.

Уточнителни бележки относно името на селището се налагат поради срещаните различни варианти. От стари жители е запомнено като Караачкьой, съкратено Карачкьой. В превод от турски означава „селцето на брястовете”. Като Караач, Караагач и Караагачкьой е отбелязано в различни документи⁷ и карти⁸. През българското управление 1913-1918 г., когато селището е в общо кметство със съседното по-голямо Чадърли, според гражданските регистри е наричано Карачкови.⁹ През 30-те години на XX в. се дава сегашното име – Диони. Днес все още има възрастни хора в Диони, които помнят старото име на селото – Караачкьой, и знаят, че произхожда от

„бряст”. Споменът за старото име се съпровожда със съжалението, че нито едно от брястовите дървета около селото не е запазено. Изсъхнали са.¹⁰ В текста се използва името Караачкьой, което съм запомнила от моята баба Стана Петкова Милушева, Зафирката, и баща ми Георги Петков Милушев, и двамата родом оттам.¹¹

За първи „историк“ на селото може да се приеме Георги Попаянов, завършил история и география през 1904 г. в Софийски университет, забележителен събирач на археологически, исторически и етнографски материали за различни селища в Източна и Западна Тракия. Част от събраното издава в няколко книги като „Народностен лик на Западна Тракия“¹² и в стотина други публикации. Кратка негова справка за миналото на с. Караачкьой е съхранена в личния му фонд, предаден в Държавен архив – Бургас. Направена е по разкази на изселените в България Никола Панайотов (р. 1882 г., от 1924 г. живущ в Асеновград) и Димо Кьосето (Димо Костов, Кьосето, р. 1874 г., от 1924 г. живущ в Тополовград).¹³ „Селото се намира на около 18 км юго-източно от Гюмюрджина, в близост до железопътната линия, между гарите Демирбегли (дн. Вена) и Кьореюмер (дн. Мести).¹⁴ Недалеч от него протича реката Кючюк-су, приток на Куру-дере. Селото е разположено на голи и неплодни ридове от Ишиклек планина. По-рано обаче цялата тая околност била покрита с брястови дървета, които дали името на селото. Като съдим по старите турски гробища и развалините на джамия, ще заключим, че тук по-рано са населявали турци, които преди повече от 150 години започнали да се изселват на юг към полето, в по-плодородни земи, главно в селищата Лефеджилер, Абели и др., но дълго време след това идвали в старото си село да берат плодовете от овощните дървета, защото според турски закон земята можела да се продава, но овощните дървета оставали

собственост на този, който ги е насадил. Според старци от селото, между идващите да берат плодове от турските села имало и потурчени българи...”

Бележките на Г.Попаянов съобщават за първото заселване на българи в Караачкьой. „То е започнало почти едновременно с началото на турското изселване и било в пълна зависимост от него. На освободените земи от турците са идвали българи от по-старите планински села. Изглежда този процес е завършил за 15-20 години, защото бащите на днешните старци не помнят да са заварили турци в селото. Колкото земята да е била ограничена и неплодородна, за българите, които идвали тук като пастири-скотовъдци имало условия за живот. Според преданията българите в Караачкьой са преселници, дошли от Манастир, Сачанли, Чобанкьой, Калайджидере и Козлукьой, Гюмюрджинско; от Доганхисар, Лъджакьой, Къркакьой, Дедеагачко. От Манастир са Дели Киро, част от чийто род остава в Манастир. От Сачанли - Тодор Андонов, Белю Димитров; от Доганхисар - Иван Чалията; от Калайджидере – дядо Анко; от Чобанкьой – Стойчо Киров; от Козлукьой – дядо Параско; от Лъджакьой – Стойко Чолака и Колю Стойков, от Кърка – Димо Панайотов, баща на Никола Панайотов, в последствие известен като най-предприемчивият човек в селото, заможен търговец на зърнени храни в Гюмюрджина.¹⁵ По езиковедски изследвания говорът на местните хора, спадащ към западно-тракийския, е особено близък до този в Гюмюрджинско. Може да се предположи, че преобладаващият брой на заселниците бил по-скоро от Гюмюрджинско, отколкото от Дедеагачко. Двата говора се различават по някои диалектични особености. Езиковецът Христо Кодов, специално отбелязва за Караачкьой, че това е едно от чисто българските села в Гюмюрджинско, в които се брой изключително или повече на турски език,¹⁶ а мъжете

го ползвали и говоримо. По спомени мъжете знаели и гръцки, заради близостта на селото до Марония, където ходили на ежеседмичен пазар, Гюмюрджина и Ирджан хисар, единствените три селища в района, обитавани от гръци в началото на ХХ в.¹⁷

Според описанието на Г.Попаянов, освен със скотовъдство, населението се занимавало „със земеделие, лозарство, тютюнопроизводство, отглеждало бадеми и памук; тукашните кехаи обаче не притежавали повече от 200 до 500 кози и овце“. Дадени са и други стопански сведения. „Било обичай, всеки новодошъл заселник да си изкопае кладенец в двора, тъй като чешми в селото почти нямало, освен две: Дялковата чешма и Марковата. Но кувии имало: Марковата, Петковата, Стар Димовата, Дели Кировата и др. Имена на стари родове можем да търсим и в множеството къшли или ятаци, както ги наричали още, каквито всеки по-виден кехая си е приготвял за зимуване на добитъка му. Такива къшли били Панайот Зандановата, Митрю Долапчиевата, Атанасовата и др. На стари родове били и двете селски воденици: Коста Миховата и Буюкли Ивановата.

„Черковно-училищна и народностна борба на караачкьойци не е била по-малко упорита от другаде, пише Георги Попаянов, но те са я изнесли с героизъм до пълен успех, благодарение на многото самоотвержени борци, които е дало селото, между които били: Коста Янкоолу, първенец в селото, Панайот Димов, Петко Димов, баща и чичо на Никола Панайотов, Краю Атанасов, п. Тодор Маринов, Стамат Костов - учител, Янко Костов, Димо Кьосето, Тойчо Онбашията, Коста Жисов, Станко Далангиев, Неделчо Иванчов, Величко Иванов, Марко Занданов, Мавруди Челиев, Тодор Радев, Гино Николов, Иван Зафиров, Слав Чалиев, Стойко Карапавлов и др.“¹⁸ Селото признава Българската Екзархия през 1891 г.,¹⁹

година и половина след Кушланли и Калайджи-дере, първите български екзархийски села в Гюмюрджинско.²⁰ По сведения на Христо Караманджуков заслуга за приобщаване на селото към Екзархията имат Коста Янкоолу, Димо Панайотов, Панайот Димов, Иванчето Недялков, Костанката, х. Георги, Васил Кекедимитров и др.²¹

Първи български свещеник в Караачкьой е поп Тодор Маринов от с. Карлуково, Ахъчелебийско (дн. Славейно, Смолянско), по занаят терзия, дошъл в селото като такъв. „Макар хората да били бедни, приходите им да били малки, за обществени дела да се събирало недостатъчно, населението на Караачкьой се славело из целия Гюмюрджински район като „много ученолюбиво и събудено.“²² Вероятно поп Тодор първо е шиел и продавал абени дрехи на парче, поправял е старите дрипи и заедно с това е учил на четмо и писмо караачкьойци. През 1888 г. изоставя терзийството и преподаването и е ръкоположен за свещеник от гюмюрджинския владика Хрисант.²³ Същата година, в помещение на преди строена за обществени нужди сграда, се открива българско класно училище с учител Христо Макрелов от Чокманово, Ахъчелебийско. Според други сведения името на първия учител е Вълчо Вълчев, родом от с. Чадърли, по-късно ръкоположен за свещеник.²⁴ В по-късни документи се срещат интересни сведения за училището. В отчет от 1907 до Одринската митрополия училищният инспектор Георги Фотев отбелязва: „Кара-агач, земеделци, населението ученолюбиво. Училищното помещение е на пропадане, но не се издава позволение за ново училище. С общинарите наредихме да се купи дворното място на свещеника, който на сметка на селото да построи помещение за училище, като своя къща.“²⁵ В рапорт на управляващия Одринската епархия архимандрит Мелетий се съобщава: „Селяните (б.м. – отнася се за Караачкьой) имат

всичко нужно за постройка на ново училище, но не могат да изкарат ново позволение. С първенците намислихме да започнат постройката като частна къща, която отпосле да се завещае на общината.”²⁶ През 1909 г., след продължително настояване, е издадено разрешение за новата училищна сграда.²⁷ Разрешителното е общо с това на училищната сграда в близкото село Хаджилар. Заедно двете сгради, издигнати с доброволни помощи и труд в добавка, струват 400 турски лири, събрани от местните общини. Сградата на училището в Караачкьой, разположена в непосредствена близост до църковната, е описана по следния начин: „Построена 1908 г. (б.м. – това подсказва, че е издигната година преди получаване на разрешението). Приблизителна стойност – 15 000 гроша, масивна сграда, застроена квадратура 72 кв.м, кубатура 288 куб.м, 3 стаи, двор – 2500 кв.м, на ученик се падат 9 кв.м.”²⁸ За развитието на учебното дело в Караачкьой в началото на ХХ в. разполагаме с още сведения. Училището е от I до IV отделения. Почти всички записани ученици завършват класа. През 1903 г. е въведена забавачка с 14 ученика.²⁹ Начало на образованието сред момичетата е поставено през 1907 г. със записването на 5 ученички в I-во отделение.³⁰ Когато през 1908 г. вече е готова „новата сгодна училищна сграда”, е отворено вечерно училище за възрастни, „от 25 ноември до 20 януари, с 15 ученика. Занятията се състоят от 2 до 4 през нощта, само три пъти седмично.”³¹

Църквата в Караачкьой, с патрон „Св.Никола”, е строена през 1856 г., подновена през 1887 г.³², пише Г.Попаянов. Изследователят на българските християнски селища в Западна Тракия Димитър Шалапатов приема, че първоначалния градеж е около 1850 г., а на патронния празник, 6 декември 1887 г., е осветен новопостроен храм на същото място, в големи размери.³³ Освен споменатият поп Тодор Маринов,

като свещеници в селото служат Неофит от Дервент, Яни Кирчев и Яни Посрев - и двамата от Калайдждере. Селото също дава няколко свещеника, служили в Караачкой и в съседни епархии - поп Васил, поп Стамат Костов и поп Георги Костов. Последният е баща на свещеник Любен п. Георгиев Костов, завършил Духовна академия в София и ръкоположен в столицата. През 1909 г. църквата в Караачкой е една от най-богатите в Гюмюрджинското архиерейско наместничество от гледна точка на църковните пособия за служене, но пак са поръчани „2 нови осмогласника за 110 гроша”.³⁴ Според сведенията за църковните приходи-разходи през същата година са отчетени „2745 т.л. приход, 2480 т.л. разход и 265 т.л. готови пари”.³⁵

Караачкой се посочва като едно от гюмюрджинските села, които освен „молебен дом имат по 1 или 2 черквици и оброчища, където в деня на светията, в която чест е въздигнато и построено оброчището, става водосвет, молебен, колят се курбани и пр.”³⁶ В спомените на изселените от Караачкой двете малки църкви са ясно запечатани. Едната, посветена на Пророк Илия, е разположена в местността Сакето, възвишение северно от селото, от което се вижда в далечината Гюмюрджина и Кийлик-кърЪ (полето между Гюмюрджина и Шапчи). Култът към св. Илия е толкова силен, че празникът му се считал за най-значимия ден в календара и на него са канени външни гости. По същата причина след преселването си в Перперек през 30-те години на ХХ в. няколкото семейства - караачкойци построяват църквата „Св. Илия”. Другият параклис е посветен на Св. Харалампий, лечител и повелител на болестите. Разположен е в югозападна посока от селото, в скалиста местност, наричана Тъшлъкът, в която на времето извирала лековита вода³⁷ и известна с много добра паша за пчелите.

Духовното пробуждане на село Караачкьой неминуемо довежда до приобщаването на неговите жители към революционната идея за свобода и независимост, активно обхванала Гюмюрджинския край в последните години на XIX в. Според сведенията, почерпени от книгата на Христо Караманджукوف – активен участник и летописец на ВМОРО в Западна Тракия, през 1901 г. в делата на комитета от селото били посветени 20 мъже, от общо 100 къщи в селото: свещ. Тодор Маринов, Стамат Костов – учител, Коста Янкоолу, син му Янко и Димо Кьосето, Тойчо Онбашията, Коста Жисов, Станко Далангиев, Неделчо Иванчев, Величко Иванов, Марко Занданов, Мавродия Челиев, Тодор Радев, Гино Николов, Иван Зафиров, Стойката Михалев Карапавлев, Краю Пастърмаджиев, Митрата и брат му х. Георги, Слав Челиев и др.³⁸ Дейците на ВМОРО водят селото под псевдоним „Крушево“.³⁹ Тойчо Тончов – Онбашията е член на районния комитет в селото.⁴⁰ При всяка от четническите обиколки на дейците от IV Чепеларски пограничен пункт на ВМОРО за организиране революционните дела в Гюмюрджинско през 1901-1902 г., те пребивават в Караачкьой, защото „за района селото разполага с по-благоприятни условията за продължително престояване и за тайни срещи“.⁴¹

Единично сведение за Караачкьой от Костадин Гунчев, известния фотограф на Беломорието и Родопите от началото на XX в., показва облика на селото в навечерието на Балканската война. Това са спомени за единствената съхранена снимка от българското село Караачкьой, Гюмюрджинско, публикувани тук със запазен правопис и пунктуация. „Поканен бех от мои приятели Никола Панаботев и други Карачкьовци и войводата Стоян Терзиев, Живущи в Гюмюрджина да утидим на събор на Илинден в Карачкьой на 2 Август 1911 год. Аз бех на 20 години, най-хубавите години. Събрахме се

една голема група и на файтони се качихме и пристигнахме в село Карачкьой. Посрещнаха ни гостоприемните Карачкьовци – след молебена на самия параклис направих тази снимка. Заведоха ни на красивата местност и студена вода Индере, испекахме чеверме. Ядохме и пихме, и играхме хоро и привечер качихме се на файтоните и минахме през с. Чадърли за Гюмюрджина.⁴²

Събор на параклиса „Св. Илия”, 2 август 1911 г.

Фотограф К. Гунчев.

**Множеството от поклонници е предвождано
от свещ. Георги Костов Михайлов.**

ДА-Кърджали, Ф. 271К, оп. 1, а.е. 333, л. 1.

През 1912 г. населението посреща българските войски, преследващи корпуса на Явер паша. Сред тях са и младежи от този край, доброволци в Македоно-одринското опълчение. Сред тях е Коста Вълчев, 25 годишен, бакалин в София в навечерието на войната.⁴³ Поради военните размирици през 1913-14 г. Караачкьой временно е изселено. Населението компактно се изтегля в пределите на България през лятото на 1913 г. и се настанява в Узунджово, Хасковско. След седем

месеца хората се завръщат и заварват ограбени домовете и стопанствата си. Българските семейства окончателно напускат Караачкой през 1924 г., след продължителни физически и психически издевателства от страна на гръцките власти. При завръщането на част от жителите му в Западна Тракия 1942-44 г., 20 семейства се заселват отново тук.⁴⁴ Други се насочват към Гюмюрджина, Кавала и съседните по-големи села, предпочитани поради по-добрите възможности за икономически просперитет. В тези години някои посещават отново родното Караачкой, заселено изключително с гърци.

Безценни сведения за българското минало на с. Караачкой оставя Петко Кидиков, виден тракийски деец и проучвател на изстраданата история на българи от различни селища в Западна Тракия.⁴⁵ За представяне на „историко-географския облик“ на селото той използва събраните в края на 60-те години на XX в. спомени на бившите карачковски жители Димо Костов, Кюсето, 94 годишен и Димо Дончев, 88 годишен, жители на Тополовград; Тодор Георгиев Ирибаджаков, 60 годишен, жител на с. Орешник, Ямболско; Стойчо Атанасов Плешков, 69 годишен и Коста Милушев Костов, 68 годишен, жители на Хасково; Коста Милушев Георгиев, 69 годишен и Георги Стоев Кочаров, 61 годишен, жители на Кърджали. „С идването на гърците през 1920 година селото брояло 180 семейства с население 1000 жители българи. Деляло се на две махали. Едната наричали Църковната. А другата Крайчовата махала... Наименованието си селото носи от местността, където първоначално се заселили. На това място имало големи стари вековни карачеи – брястови дървета. От там произлиза Караачкой – преведено от турски на български значи Брястово“. Според записаното от Петко Кидиков „землището на селото граничи с Бекиркьой, Кьопекьой, Каракурджали на изток. На запад село Чадърли. На север селата Лефеджилер

и Куш-тепе. На юг е държавната гора Кавлака. Селото притежаваше следните имоти: ниви – 7000 дка, ливади – 50 дка, лозя - 200 дка, пасища - 5000 дка, пърнарови гори (б.м. – вечно зелен дъб) - 15000 дка.⁴⁶ Главен поминък на населението е земеделието, като освен ръж, ечемик, овес, царевица, нахут, се произвеждат и технически култури – тютюн, памук, сусам. От пърнаровите гори се събира дъбов жълъд, наричан „паламуд“, използван в кожарството. Много добре развито е животновъдство. В селото са отглеждани главно овце и кози, също волове и крави; коне, кобили, магарета; биволи; много по-малко прасета. Част от мъжете се препитават с риболовство, сезонна работа в сладководните приморски езера Бору-гьол и Ана-гьол. Доста мъже са известни ловджии поради богат улов, Маронейските възвишения изобилстват на зайци, глигани и различни пернати – яребици, пьдпъдъци, кеклици, в онези години. Макар и слабо развито като поминък, поради богатата паша в селото е застъпено пчеларството и няколко семейства имат по 40 – 50 примитивни тръвни кошери. От занаятите местни хора упражняват коларство, налбантство, зидарство, шивачество. Търговията е представена с 4 бакалски и 1 манифактурен дюкян.⁴⁷

Според Петко Кидиков „По-големи родове в селото бяха Бояджијеви, Крайчеви, Делигиневци, Панайотовци, Костянкoви, Михайлови и Онбашиеви“.⁴⁸ В спомените на една от дъщерите на Никола Панайотов, Златка Киркова от Асеновград, е посочено и друго: „Най-голям в селото е родът на Стар Димо – прадядо ми по бащина линия. Стар Димо е починал на 101 години, тачен и обичан от всички. Имал 11 сина и 2 дъщери“⁴⁹ и поради многобройната челяд били сродени с почти всички останали родове в Караачкьой.

В настоящия текст се добавя поредната нова информация за изясняване българското минало на Караачкьой, Гюмюр-

джинско. В основата е представяне и анализ на своеобразна находка - план-скица на селото. Съставянето на подобни чертежи е една от дейностите по възстановяване спомените и сглобяване разказите и историите за загубените от българите родни места в Източна и Западна Тракия. Такава насока дават указанията за проучване миналото на напуснатите селища, разпространявани сред членовете на тракийските организации, разработени от етнографа Христо Вакарелски.⁵⁰ Те са съобразени с актуалните за времето подходи на българската етнография за натрупвания на емпирични сведения. Препоръките за проучване на традиционните селища посочват необходимост от скициране „на улици, къщи, реки, мостове, селски чешми и кладенци, училище или джамия, гробища на отделните махали“.⁵¹ Съставянето на план-скици на напуснатите родни селища в Източна и Западна Тракия не е прецедент. Такива са запазени за селата Таякадън, Чаталдженско, Доган хисар, съседното на Караачкьой Чадърли и др.⁵²

План-скицата на с. Караачкьой е изработена от родените в селото Коста Милушев и съпругата му Мата и се съхранява като семейна реликва от наследниците. Коста Милушев е роден през 1900 г.⁵³ Баща му Милуш Георгиев умира, когато е едва 12 годишен. Роднините решават да дадат момчето овчар в село Чобанкьой. Коста предпочита да отиде чирак при родопчани – дюлгери, работили в селото и в района. Научава занаят – строеж на сгради от основи до ключ. През есента на 1922 г. бяга от войнишката служба в гръцката армия. Включва се в четата на войводата Димитър Маджаров. Заедно с нея през декември 1922 г. преминава границата и достига до Крумовград. Установява се в България. Започва работа в 10 пех. Родопски полк като коларо-железар, където работи над 40 години, но в различни градове – Кърджали, Асеновград, Пловдив, отново Кърджали. Коста Милушев се

включва активно в дейността на тракийската организация от 30-те години на XX в. и до края си остава съпричастен към различни нейни инициативи. Съпругата му Мата е родена през 1902 г. Дъщеря е на Димо Костов Янков (Янкоолу), по прякор Кьосето, наследник на дееца за черковно-училищни и народностни борби в селото Коста Янкоолу⁵⁴ и сам активен участник в македоно-одринското движение.⁵⁵ Тя е една сред първите грамотни момичета в Караачкьой, учила до III отделение. Когато Коста бяга от гръцката армия, вече са сгодени с Мата, затова първоначално се укрива в дома ѝ. През лятото на 1924 г., с последната изселническа вълна, семейството на Димо Костов Янкоолу напуска Караачкьой. Установяват се в Тополовград. Същата година Коста и Мата се женят. По спомените на техните преки наследници семейството винаги е поддържало активни родствени и землячески връзки. Няколко пъти годишно – за Коледа, Сирни Заговезни и Великден, са организирани фамилни срещи на братя, сестри, братовчеди, живеещи в близки и отдалечени едно от друго селища. На тези сбирки многократно са разказвани историите за живота в Караачкьой, за роднинските и съседски взаимоотношения, за изселничеството и разпръскването на жителите му в различни краища на България. И двамата съставители на планскицата са имали от една страна жив интерес, а от друга – трайни и ясни спомени за Караачкьой и неговите околности. Т.е. имали познанието да се заемат с такава задача, интерес към запазване спомена за родното село, както и фамилна среда, която ги подкрепя и едновременно поддържа колективната памет.

Съставянето на планскицата на с. Караачкьой е дългосрочно занимание на Коста и Мата Милушеви. Наследниците пазят спомен, че е подготвена преди единствената земляческа среща на разпръснатите из България караачкьойци, проведе-

на през лятото на 1970 г. в Тополовград. Възможно е съставянето на план-скицата да е подтикнато и от инициативата за написване историята на селото от Петко Кидиков, чиито бележки са завършени на 20.III.1969 г. и в тях Коста Милушев е посочен като един от информаторите.⁵⁶ 2. Реконструирането на спомените за разположението на къщите, обществените сгради и други социално значими обекти в родното село, напуснато преди десетилетия, продължава дълго време според фамилната история. В резултат план-скицата е начертана върху картон в размери 90 x 70 см и е съставен опис на собствениците на къщите, ръкопис на Коста Милушев.

План-скицата на село Караачкьой дава ценни сведения за селищното устройство. Информацията главно се отнася към разположението на жилищните сгради, като в списъка са посочени общо 140 собственика/глави на семейства. Ясно са разграничени двете махали – Църковната и Крайчовата.⁵⁷ Първата е около храма на селището, посветен на св. Никола. Другата е в посока село Чадърли. То е двойно по-голямо по брой къщи селище, в активни брачно-семейни и роднински взаимоотношения с Караачкьой. Вероятно е наричана „Крайчова“, тъй като се явява „крайна“ спрямо Чадърли, център на общо за двете населени места кметство по време на българското управление в Западна Тракия до 1920 г.⁵⁸ Местните казвали, че разстоянието между Караачкьой и Чадърли е толкова, че „като запалиш цигара в Караачкьой, да хвърлиш угарката преди да влезеш в Чадърли“.⁵⁹

План-скицата е разчертана в разположение юг/горе – север/долу. Караачкьой с неговите къщи, други сгради и съоръжения, улици, махали е разположено спрямо пътя за Гюмюрджина, преминаващ северно от селото. От южна посока, горна спрямо план-скицата, селищното пространство на Караачкьой е оградено от Индере, знаково място в спомените на

местните, свързано в ежедневиия бит с добрата паша за овце и кози, а в празник - с добро прекарване на свободното време под сенките в гористата местност и край студената изворна вода.⁶⁰ Очергано е Гаждере, чиято рекичка тръгва от пространството между двете селски махали и се влива в Индере. Нанесени са също пътищата за двете най-близки съседни селища – Чадърли и Каракурджали. В чертежа са включени християнските храмове – църквата без да е посочено името „Св. Никола“, параклисът „Св. Илия“ в местността Сакето над пътя за Гюмюрджина и вторият параклис „Св. Харалампий“ – югозападно от селото. Непосредствено до църквата е сградата на училището, в съседство – хорището. Друго социално значимо място е „площад на хаджи Георги“. В червено – цвета на обществените сгради, е нанесена „стая за събиране на юшур“ (натурален данък десятък върху земеделските произведения). В син цвят са отбелязани пет водоизточника – чешми и кладенци („кувии“ според местното наименование). По план-скицата се определя местоположението на две кръчми. Двете селски воденици, принадлежали на Коста Михов и на Иван Бюклиев,⁶¹ също са нанесени, едната е в близост до Индере, а другата - до пътя за Гюмюрджина.

Неразделна част от план-скицата е „Списък на изселените тракийци от село Карачкюви, Гюмюрджинско номер по ред, от първи до последни“, т.е. поименен списък на собствениците на къщите (главите на семействата). Той предоставя богата информация за антропонимичната система в селището, за съжаление главно мъжката. Най-срещаното лично мъжко име е Петко, изключително широко разпространено из българските територии, произхождащо от св. Петка (стар свободен превод от Параскева) Българска.⁶² Следвано от често срещащите се в българската именна система Вълчо, производно от старинен тотем, защитно име за предпазване от вълци, и Коста, съкра-

тено от Костадин или от гръцкото Костас.⁶³ Няколкократно се повтарят Никола, Димо, Яню (Янчо/Янко/Янак), Милуш, Киро, Георги, Тодор, Иван, Стоян (Стою). Има един Шенко. Много рядко разпространено лично мъжко име в българската ономастика, което според среднородопските говори означава “веселяк, засмян човек”.⁶⁴ Също по един път се срещат Илия и Харалампи, съименици на покровителите на селището - светците патрони на местните параклиси. Един път е упоменатата жена, глава на семейство – Тона Калдаркоска. Предвид обичайно-правните норми на западнотракийските българи, щом е официален представител на семейството, тя би следвало да е вдовица без да има навършил пълнолетие син.

Повечето от собствениците на къщи в българското Караачкьой са посочени в списъка с лично и фамилно име или лично име и прозвище/прякор. Най-многобройни са фамилни имена по бащино име. Видно е, че към първите десетилетия на ХХ в. в селото е спазвана традицията да се подновява името на дядото по бащина линия. Четири фамилии са с корен от женски имена – Златкин, Керкин, Елкин, Гиргинин. В традиционната българска антропонимична система такова образуване на фамилно име се прилага, когато след сватбата мъжът отива да живее в дома на съпругата или при така наречените “зет на къща”, “приведен зет”, “заврян зет”, като е възможно това да се е случило в предишни поколения.⁶⁵ Гиргинини, след преселване в с. Орешец, Ямболско, са преименувани на Гергинови. Родовата памет е запечатала спомена, че Гергина, по мъж Киро Димова, е „хранила Капитан Петко“.⁶⁶ Възможно е тя да е идентична личност с посочената от Петко Кидиков селска баба-акушерка Гиргина.⁶⁷

Списъкът е интересен източник за анализ и по отношение културната характеристика на жителите на Караачкьой, тъй като за оразличаване са посочени редица прозвища/пря-

кори, масово употребявани в затворената селищна общност с цел същинска индивидуализация на личността или семейството. Тези имена много често в следствие изчезват, след разрушаването на социалната среда, която ги е сформирала, т.е. след разпръскване на жителите на Караачкой в Тополовград, Хасково, Кърджали и Асеновград и съседните им помалки села, в Пловдив, София, Русе и другаде. Обичайно прозвищата и фамилиите-прозвища в българската традиция са названия, дадени някому от общността, в която живее, отразяващи отличителни черти и се характеризират с липса на експресивно-емоционалното натоварване и иронично-подигравателен оттенък.⁶⁸ Най-често са във връзка със семейно и социално-икономическо положение, професия или служба. Такива примери в нашия случай са Стоян Онбашията (онбашия - събирач на десетъка), Коста Янкоолу, припознаван като най-влиятелен жител на селото⁶⁹ (“олу” – уважителен по смисъл и с турски произход суфикс към фамилиното име), Вълчо Сираков (от родоначалник, останал от малък без родители), Никола Чобанов (от родоначалник чобан – овчар), Атанас Говедерчето и Иван Говедаркин, калайджи Алекси, Коста Калайджиев, Тодор Бояджията, Вълчо Кадиев (от родоначалник кадия – съдия, свързан с обичайното право), Дюкменджиев (от турски, “дюкмеджи” - леяр), Марко Занданев (от турски, „зандан” – затвор, от родственик-затворник). Коста Дърмоня е получил уважителното обръщение “дядо” заради преклонната възраст. Последният свещеник в селото преди изселването на българите е поп Георги⁷⁰ (Георги Костов Михайлов, първоначално търговец на кожи и църковен псалт, от 1908 г. ръкоположен за свещеник в църквата „Св. Никола”, изселен през 1920 г. с група семейства от Караачкой в София). Двама от жителите би следвало да са ходили на поклонение до Божи гроб, видно от почетното обръщение пред името им – хаджи

Георги и хаджи Слав.

Според българската именна традиция прякорите, подобно на прозвищата, индивидуализират личността. Характерни са за всички социални категории, масово разпространени поради значително късното официално установяване системата на фамилните имена в България.⁷¹ Акцентирането върху личните качества и особености на човека при прякорите най-често подчертава несъвършенства и придобива подигравателен, пейоративен отенък. Превръщането им във фамилни обозначения не е задължително, а ако това стане, назад във времето остава първопричината и първообразът. Прякорите и производни от тях фамилии на населението на Караачкьой към 1924 г. могат се поделят на две основни групи. Едните са възникнали по физически качества и външни признаци на личността, сред които и пейоративни – Димо Кьосето (голобрад мъж), Георги Гагачев („гага“ – човка, човек с дълъг нос), Георги Ирибаджак (от турски, „ири баджак“ - къс крак),⁷² Коста Дърмоне (от едро решето, нещо дрипаво и разнебитено, но може да е произлязло за човек със следи от едра шарка по лицето),⁷³ Бял Капю (побелял без време, но също и заради бял калпак),⁷⁴ Стою Сарабашев (от турски, “саръ баш” – жалта глава, т.е. рус човек), Стамо Топалов (от турски, “топал” - сакат човек), Янчо Пръцлев,⁷⁵ Никола Пеличев/Пелитчето (от дребен на ръст човек),⁷⁶ Вълчо Шутев (от шут, човек с умствен или телесен недостатък, но и защитно име срещу зли сили и при еничарските набори).⁷⁷ Другите са прякори и производни фамилии по черти на характера и особености на личността – Панайот Д. Панагейката (от св. Богородица, Панагия), Петко Оцета (кисел по характер), Вълчо Айгъра (от турски, буен като жребец),⁷⁸ Доню Пардона (повтарял постоянно извинение на френски), Киро Иванов Кирагоза (от турски, “карагъоз” – черноок човек, но също комедиант, па-

лячо).⁷⁹ Някои от прякорите и фамилиите са производни от животни, принадлежности за животновъдство, животински продукти – Петко Петелчето, Иван Катъров, Доню Козелчев, Панайот Шопаров, Стоян Чанчето, Краю Атанасов Пастармаджиев, Атанас и Манол Плешкови. Само една фамилия има отпратка към обработка на земя – Кирю Бахчежиев (от турски, “бахча” – градина).

Сред личните и фамилни имена и прозвища на караачкьовското население се срещат различни съкращения и видоизменения, както и заемки от турски и по-рядко от гръцки език. Например Доню е съкратен вариант на Андон, Тойчо на Стойчо и Стоян,⁸⁰ Батур произхожда от Бато(ьо),⁸¹ Поли-та – от гражданин на гръцки,⁸² Жисов (Джисов) – от Зисо, на гръцки означава “да живее”,⁸³ Калдаркоска – от “калдър”, вдигам на турски,⁸⁴ Количев – видоизменено от Кольо,⁸⁵ Му-тов – от турски, щастие, благополучие,⁸⁶ Кайряка – от турски, близък, съседен,⁸⁷ Боеклиев – от турски, “буюклия”, муста-кат, с големи мустаци.⁸⁸ С турски произход са представките “кара”– черен, при Карапавлюв, Караманолов, Караиванов, Караянков, “кору” – твърд, при Кору Иван, “дели” – луд, буен при Дели Чобанов.

План-скицата на село Караачкьой, съпоставена със списъка, изяснява, че пространственото разпределение на жилищните имоти е подчинено на традиционния за българските селища роднински принцип. Опростеният кадастрален план на селището и списъкът на собствениците на къщите са израз на съхранената през десетилетията предметна колективна памет за селото от времето, когато жителите му са с българска етническата принадлежност. Кодираната в тях информация, съпоставена с други известни източници за историята на селището, разкрива нови черти от културата на западнотракийските българи и миналото на техните родни места.

БЕЛЕЖКИ

¹ К а р а й о в о в, Т., Материали за изучаването на Одринския вилает. СБНУ, т. XIX, С. 1903, с. 173; ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е.86, л. 181. Статистика на Одринска епархия за Гюмюрджинско.

² ЦДА, Ф. 1139, оп. 1, а.е. 41, л. 3. Сведения за числото на учениците в основните български училища за 1903/4 година.

³ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 410, л. 38. Сведения за къщите и нафузите в българските села в Гюмюрджинско за 1909 г.

⁴ ЦДА, Ф.246, оп. 1, а.е. 308, л. 126а. Отчет на училищен инспектор на Одринска митрополия Георги Фотев за 1906/7 година.

⁵ ЦДА, Ф. 246, оп.1, а.е. 246, л. 330; ДА-Бургас, Ф. 803, оп.1, а.е.44, л.126.

⁶ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 410, л. 38.

⁷ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 308; ЦДА, Ф. 1139, оп. 1, а.е. 65, л. 8, 10; НБКМ-БИА, Ф. 641, а.е. 12, л. 536; ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 126; М и л е т и ч, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С. , 1918, с. 294.

⁸ Картографски институт, С., 1901, М 1:210 000; Университетска библиотека. Инв. № 2240/1941.

⁹ ДА-Кърджали, ЧП 443.

¹⁰ Личен запис, септември 2008 г.

¹¹ М а р е в а, Т., Село Караачкьой, Гюмюрджинско – разорение и бежански неволи. – Известия на Тракийския научен институт. Кн. IX, С., 2009, с. 214-225.

¹² П о п а я н о в, Г., Народностен лик на Западна Тракия. Исторически и етнографски проучвания с карта на българските селища. Библ. „Родна Тракия“ № 1, Бургас, 1942.

¹³ ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 126-132.

¹⁴ Селото отстои на равно разстояние 9 км от двете гари. Населението му е обвързано с поддръжка на ж.п. линията.

¹⁵ Р а з б о й н и к о в, Ан. Сп., Обезбългаряването на Западна Тракия 1919 – 1924. Библ. „Родна Тракия“ № 12, С., 1940, с. 102.

¹⁶ К о д о в, Хр., Езикът на тракийските българи. Тракийски сборник. Т. V, Ч. II, С., 1935, с. 103.

- ¹⁷ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 308, л.121.
- ¹⁸ ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 130.
- ¹⁹ Новини, Цариград, 13.VI.1901 г.
- ²⁰ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 273, л. 187.
- ²¹ К а р а м а н д ж у к о в, Хр., Цит.съч., с. 186.
- ²² ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 273, л. 330.
- ²³ ЦДА,Ф. 1139, оп. 1, а.е. 65, л. 8.
- ²⁴ К а р а м а н д ж у к о в, Хр., Цит.съч., с. 186.
- ²⁵ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 308, л. 126а.
- ²⁶ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 273, л. 330.
- ²⁷ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 410, л.127.
- ²⁸ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 410, л. 138а.
- ²⁹ ЦДА, Ф. 1139, оп. 1, а.е. 41, л. 3.
- ³⁰ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е. 308, л.128а.
- ³¹ ЦДА, Ф.246, оп. 1, а.е.410, л.165а.
- ³² ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е.44, л. 131.
- ³³ Ш а л п а т о в, Д., Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. В. Търново, „Абагар“, 2011, с. 36.
- ³⁴ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е.410, л. 37.
- ³⁵ Пак там. л. 35.
- ³⁶ Пак там, л. 36.
- ³⁷ Българско народно творчество. С., 1963, Т. XI, с. 77-78.
- ³⁸ К а р а м а н д ж у к о в, Хр., Цит.съч., с. 197.
- ³⁹ Ч а к ъ р о в, Ст. Моят път. Възпоменания и изповеди. Родопи, 1983, бр. 9, с. 47.
- ⁴⁰ Н и к о л о в, Б., ВМОРО – псевдоними и шифри 1893-1934. С., Звезди, 1999, с. 73.
- ⁴¹ К а р а м а н д ж у к о в, Хр., Цит.съч., с. 209, 221, 227.
- ⁴² Г е р е н а, К., Етнически и религиозни взаимодействия в Одринска Тракия и Източните Родопи. Кърджали, 2004, с. 92-93.
- ⁴³ Македоно-Одринско опълчение 1912-1913 г. Личен състав. Изд. ГУА, С., 2007, с. 133.
- ⁴⁴ Ш а л п а т о в, Д., Цит.съч. с. 36.
- ⁴⁵ ДА-Хасково, Ф. 1642, оп. 1, а.е. 6. Петко Николов Кидиков. История на село Карачкьой.

- ⁴⁶ Пак там, л. 3.
- ⁴⁷ Пак там., л. 3, 4, 7, 8.
- ⁴⁸ Пак там, л. 4.
- ⁴⁹ Личен архив на семейство Панайотови от Асеновград. „Спомени от детството ми в родния край“ на Златка Киркова /Панайотова/, септември 1985 г.
- ⁵⁰ Научен архив на БАН. Тракийска сбирка, Ф. 11, а.е. 872.
- ⁵¹ В а к а р е л с к и, Хр., Въпросник-упътване за събиране на етнографски материали. С., 1946, 29-30.
- ⁵² Научен архив на БАН. Тракийска сбирка, Ф. 11, а.е. 803, 849, 850.
- ⁵³ Личен архив. Сведения от Златка и Стояна Костови Милушеви, Кърджали, август 2008 г.
- ⁵⁴ ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 130.
- ⁵⁵ К а р а м а н д ж у к о в, Хр., Цит.съч., с. 197.
- ⁵⁶ ДА-Хасково, Ф. 1642, оп. 1, а.е. 6, л. 2.
- ⁵⁷ Пак там, л. 3.
- ⁵⁸ ДА-Кърджали, Ч.П. 443.
- ⁵⁹ „Спомени от детството ми в родния край“ на Златка Киркова /Панайотова/, л. 5.
- ⁶⁰ Пак там., л. 5.
- ⁶¹ ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 129.
- ⁶² И л ч е в, Ст., Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 391, К о в а ч е в, Н., Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. С., 1987, с. 191.
- ⁶³ К о в а ч е в, Н., Цит.съч., с. 67, 113.
- ⁶⁴ К о в а ч е в, Н., Цит.съч., с. 191. С т о й ч е в, Т., Родопски речник. – Българска диалектология. Кн. 2, С., 1965, с. 304.
- ⁶⁵ К р ъ с т е в а – Б л а г о е в а, Е., Личното име в българската традиция. С., 1999, с. 123-124.
- ⁶⁶ ИМ-Асеновград, СпФ ННИ, Фонд „Васил Димитров“, папка 3, л. 388. Разговор с Димитър Димов Киров Гергинов, 26 август 1966 г.
- ⁶⁷ ДА-Хасково, Ф. 1642, оп. 1, а.е. 6, л.12.
- ⁶⁸ К о в а ч е в, Н., Българска ономастика. С., 1987, с. 161, 168.

⁶⁹ ДА-Бургас, Ф. 803К, оп. 1, а.е. 44, л. 128.

⁷⁰ ЦДА, Ф. 246, оп. 1, а.е.410, л. 40, Р а з б о й н и к о в, Ан.Сп., Из борбите на българите в Маронийска епархия за признаване на български църковно-училищни общини и българска народност в Западна Тракия. -Изв. ТНИ, кн. 1, С., 1965, с. 111.

⁷¹ К р ъ с т е в а – Б л а г о е в а, Е., Цит.съч., с. 127.

⁷² И л ч е в, Ст., Цит.съч., с. 223.

⁷³ Пак там, с. 191.

⁷⁴ Пак там, с. 167.

⁷⁵ Обиден прякор, срещан видоизменен в различни поименни списъци като Пръслев, Бръслев, в последствие изчезнал: ДА-Ямбол, Ф. 14К, оп.2, а.е.34, л.7; Списък на бежанци от Западна Тракия в кметство на с. Орешник, Тополовградско; Списък на бежанци, преселници от Македония, Източна и Западна Тракия в Кавакли и получили заем за жилище, двор, земя, семена и сечива, предоставен от кметство Тополовград.

⁷⁶ И л ч е в, Ст., Цит. съч., с. 387.

⁷⁷ Пак там, с. 562.

⁷⁸ К о в а ч е в, Н., Българска ономастика, с. 164.

⁷⁹ И л ч е в, Ст., Цит.съч., с. 241.

⁸⁰ Пак там, с. 487.

⁸¹ Пак там, с. 66.

⁸² Пак там, с. 401.

⁸³ Пак там, с. 167, 213.

⁸⁴ Пак там, с. 233.

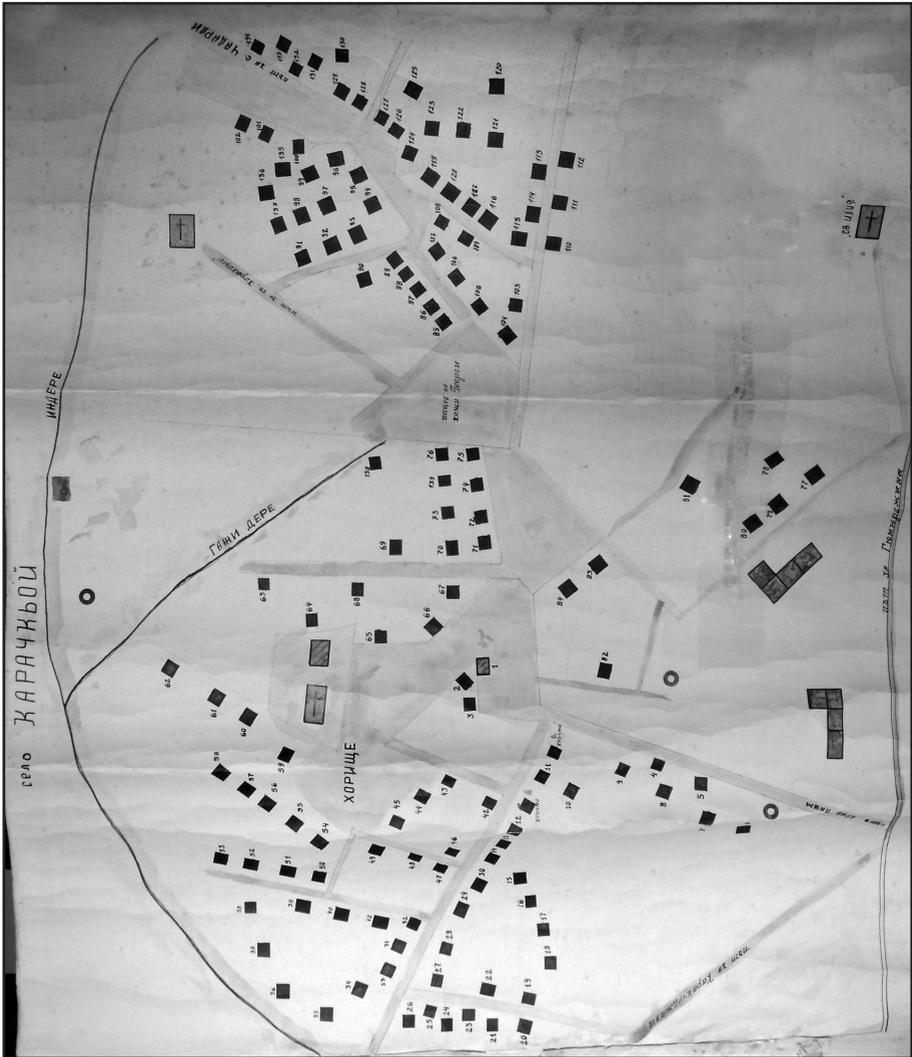
⁸⁵ Пак там, с. 265.

⁸⁶ Пак там, с. 348.

⁸⁷ Пак там, с. 232.

⁸⁸ Пак там, с. 95.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

План-скица на село Караачкьой,
съставена от Коста и Мата Милушеви

**Списък на изселените тракийци от село Карачкюви,
Гюмюрджинско. Номер по ред на къщите от 1^а до последни**

1. Стая за събиране на юшур	36. Янак Станков
2. Стоян Стойчев онбашията	37. Киро Иванов Кирагоза
3. Радю Янков	38. Милуш Бояклиев
4. Петко Вълков	39. Васил Костянков
5. Никола Тодоров Количе[в]	40. Янчо Вълчанов
6. Дядо Дърмоне Коста	41. Господин Милушев
7. Милуш Георгиев	42. Делчо Димов
8. Петко Пан[айотов] Димов	43. Марин Керкин
9. Пею Пан[айотов] Димов	44. Васил Елкин
10. Коста Милушев	45. [неразчетено]
11. Коста Райков	46. Янко Караянков
12. Димо Кос[тов] Кюсето	47. Иван Караиванов
13. Митрю К. Далангиев	48. Тодор Янков
14. Русина К. Далангиев	49. Радич Янков
15. Димо Ушев	50. Янчо Донев
16. Иван Говедаркин	51. Вълчо Донев
17. Коста Панайотов	52. Стоя Сарабашев
18. Коста Янколо	53. Михал Костов
19. Петко М[ихайлов] Петелчето	54. Георги Ирибаджак
20. Янко Панчев	55. Стоян Чанчето
21. Делчо Анчев	56. Михаил Карапавлюв
22. Доню Т. Козелчев	57. Манол Караманолов
23. Иван М. Кору Иван	58. Янчо Караманолов
24. Христо Ставрев	59. Коста Жисов
25. Митрю Ставрев	60. Шенко Костов
26. Георги Ставрев	61. Сево Митрев
27. Никола Донев	62. Стою Чукаров
28. Петко Дели Стоянов	63. Петко Милушев
29. Стамо Сарабашев	64. Панайот Д. Панагейката
30. Стоян Т. Попов	65. Димо Панайотов
31. Вълчо Костов	66. Фотю Тончов
32. Кирю Бахчежиев	67. Вълчо Тончов
33. Янко Костов	68. Вълчо Айгъта
34. Кирко Златкин	69. Янчо Зиков
35. Тона Калдаркоска	70. Поп Георги

1. Хаджи Слав
2. Панайот Бодуров
3. Найден Кирков
4. Димо И[ванов] Завиров
5. Иван Хаджи Георгов
6. Вълко Митров
7. Величко Иванов
8. Тодор Златкин
9. Янчо Пръцлев
10. Никола Пеличев
11. Панайот Шопаров
12. Стоян Костянков
13. Яню Менчев
14. Никола В. Елкин
15. Коста Калайджиев
16. Атанас Дичев
17. Атанас Корукехаев
18. Стоян Корукехаев
19. Доню Корукехаев
20. Васил Георгиев
21. Иван Катъров
22. Тодор Николов
23. Тодор Мавродиев
24. Калайджи Алекси
25. Доню (Андон) Милушев Пардона
26. Милуш Алексиев
27. Никола Кирев Чобанов
28. Милуш Полите[в]
29. Митув Иван
30. Митрю Донеv
31. Тодор Манолчев
32. Георги Гагачев
33. Вълчо Деликирев
34. Гиню Николов
35. Петко Хаджи Георгов
36. Петко Георгов Оцета
37. Илия Кирев
38. Иван Дотов
39. Вълчо Кадиев
40. Тодор Бояджията
41. Недялко Боеклиев
42. Димо Гиргинин
43. Краю Атанасов
44. Малкото Крайче
45. Панайот Иванов
46. Димо Донеv
47. Стамо Топалов
48. Бял Капо
49. Вълко Топалов
50. Атанас Плешков
51. Манол Плешков
52. Димитър Дотата
53. Дели Чобанов
54. Коста Гинев
55. Вълчо Шутев
56. Георги Кайряка
57. Атанас Говедарчето
58. Георги Николов
59. Петко Т. Радев
60. Петко Н. Жарев
61. Харалампи Кирев
62. Стоян Димитров
63. Кирю Димитров
64. Никола Димитров
65. Петко Димитров (?) Радев
66. Карамфил Ботуров
67. Ангел П. Плешков
68. Петър Мутов
69. Панайот Дотов
70. Вълчо Сираков
71. Марко Занданев

**ПОЛОЖЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ
В ОДРИНСКИЯ ВИЛАЕТ СЛЕД
ВЪСТАНИЕТО ОТ 1903 Г. СПОРЕД ЕДНО
ЕКЗАРХИЙСКО ИЗЛОЖЕНИЕ
ДО КНЯЖЕСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО**

В архив на Министерството на Външните работи и изповеданията се съхранява един ценен документ, озаглавен „Нашето положение е Одринско“¹, изпратено скоро след Илинденско-Преображенското въстание до българското дипломатическо представителство в Одрин. Изложението е изготвено от Българската екзархия на основание на богатия архив, с която тя е разполагала и личните впечатления на нейните представители във всички краища на Одринския вилает, където е звучала българска реч и на многобройните сведения, изпратени ѝ от всички селища с българско население на обширния Одрински вилает. Изложението е постъпило в министерството чрез българските дипломатически представителства в Цариград и Одрин. То започва с кратък преглед на историческата съдба на българите в Тракия и се спира на един често пренебрегван до тогава въпрос – за съдбата на онези българи, които след османските завоевания се преминали под лоното на исляма, т.н. „помаци“²: „В далечни исторически времена – се казва в изложението - българският елемент е бил значителен по брой и по развитие на юг от Родопите към Егейско море и към Цариград. Ала навлизането на османците подложи на гнет и отмятане нашите предци в Южна и Западна Тракия. Свидетелство за това са многобройните помаци между Родопите и Доспат. Мохамеданската вяра отчуждила тия българи от родното им лоно. А ние и досега

не съумяваме да ги доближим, както правят успешно хървати с мохамеданите бошнаци. Без помаците в Одринско ние сме ощетени в полза на турския елемент най-малко със 120, 000 души.”³

След това се изнасят данни за разреждането на българското население в Тракия в резултата на войни, размирици и други политически събития, когато много българи са били принудени да напускат родните си места и да се изселват на север. Сред тези събития като най-значим по отношение на предизвиканите бежански вълни могат да се посочат кърджалийските размирици в края на 18-ти началото на 19-ти век и решенията на Берлинския конгрес от 1878 г., които оставиха по-голямата част от тракийските и македонските българи извън пределите на свободната българска държава:

„Съдбините на Европейска Турция от втората половина на XVIII в. насам са бивали за българското население в Одринския вилает все неблагоприятни. До днес една и друга област на Европейска Турция е добивала по-голямо и по-малко облекчение от тежкото иго, а само тясно свързаното с Цариград Одринско е било оставено неотменно да чезне под мюсюлманската власт. Колчем се задавала през Дунава някоя християнска войска, българите първи от християните в Одринско са заявявали радостни надежди. И като за грях ги е сполетявало след това винаги сурово наказание. Такива причини и последици дигнаха из областта множество български изселвания на север. Българското население в Одринско се е разреждало още повече с изселването при различни поводи на хиляди челяди отвъд Родопите и Сакар в по-затулени от турците селища. Във всичките така опразнени места турското правителство е настанявало мохамедански преселници „мухаджири” от Мала Азия и от Югоизточна Европа... Оттеглянето на русите от Одринско след последната им война⁴ завлече от тук безброй кеврани български изселници...

Веднага след свършването на войната (1878 г.) са се явила една агитация сред вилаетските българи, да се изселват подир руските войски – сиреч повтаря се грешката, направена след Кримската война. Тогава турското правителство схвана задачата за запазване на този край за Империята, като го колонизира с мухаджири и сега (1903 г.) мохамеданското население (заедно с българите мохамедани, помаци, СР) господства над християнското, а от християнското гърците (заедно с българите-гъркомани, СР) превишават българите... До 1900 г. се изселиха 25 000 българи. През това време (в Одринския вилает) се доселиха на местата им из Северна България голям брой турци. Тия и до днес (1903 г.) не спират да напускат Княжеството и да се настаняват по готовите български земища в Одринско, подпомагани всякак от разни официални комисии. Тия комисии просто заграбват ниви и къщи от българите, за да снабдят с подслон и земя родните си мухаджири. А въстанието от 1903 г. докара най-новото разреждане на българската народност: около 20 000 българи избягаха в България. От тях до 2000 се върнаха изпосле, ала само за да оплакват съсипията си и да изпитат нови потреси. Изпразнените им села, като например: Пирог, Курията, Тастепе, Терзидере, Канарите⁵, Кадиево и др. в Лозенградско, сега ги пълнят турски мухаджири. В Лозенградско, Малкотърновско, Ахтополско и Визенско пропаднаха повече от 60 български села, около 40 опожарени цели, 8 наполовина, 18 отчасти. Щото не бе засегнал огънят, опроста го турската войска. От жертвите на последното опустошение в Одринско (1903 г., СР) около 12 000 души българи бездомни се къртат у съседи и роднини или по горите, до гдето се видят и те извън пределите на вилаета. До 3000 има изклани и умрели в затворите, а повече от 1000 души – обезчестени и пленени. Най-чувствителна за нас тая загуба е в по-южните околии на вилаета, гдето и без туй сме малобройни спрямо турците и гърците, а в околиците

по-близки до границите на княжеството българското население се прелива като през продупчен съд в свободната страна, та неспирно подготвя и там бъдещия упадък на днешното ни племенно надмощие. В Ахъчелебийското село Долно Райково (дн. квартал на Смолян) зяят празни от население 180 българско къщи. Така и в Устово (дн. кв. на Смолян), Чокманово, Аламидере (дн. Полковник Серафимово) , Петково, Карлуково дн. Славеийно), все от най-здравите български села в тоя край, село Долно Дерекъой (дн. Соколовци, Смолянско) тук е вече на изчезване...”⁶

В това Изложение се набляга на целенасочената политика на османското правителство за колонизиране на Източна и Западна Тракия с мюсюлманско население и то на местата на прогонените българи или в непосредствено съседство със стари български села, които впоследствие биват заставяни също да се изселват, поради заграбване на имотите им, стесняване на селските мерии и вършените над тях грабежи и насилия от страна на мохаджирите: „Между туй правителството усърдно заселва мохамедано-мухаджирски селища. С особена грижа то заселва долината на Марица, двете страни на железниците Одрин – Цариград и Одрин – Дедеагач – Гюмюрджина. От десет години насам по тия места изникнаха повече от 50 села. Само в Софлийско турските селища нараснаха от 30 на 100. Прошарени са с нови мухаджирски села землищата около Бунар Хисар, Чонгора, Корудере (Бунархисарско), Инияда, Василико (дн. Царево), Дерекъой (Малкотърновско). За сметка на землищата на двете български села Чадърли и Караачкъой (Гюмюрджинско) се образува мухаджирско село Ергоджул с 200 къщи. Същото е сторено и за Каратепе, разположено между българските села Кушланли и Хаджилар, и за мухаджирските махали в градовете. Такава махала във Фере (Дедеагачко) брой 600 къщи. Поради неправдите и съседските мухаджирски насилия, с които се отнемат и заграбват зем-

лицата на българските села, жителите им българи се влечат по съдилищата, биват бити и убивани, обедняват и пропадат. В Бунархисарската нахия мухаджирските села са отнели и завладели най-добрите землища на българите. Осен турците, и гърците също късат и си присвояват български землища: селата Гьокчебунар и Драбищна, Ортакьойско, постоянно се бранят със сила от съседните гърцки села.”⁷

Обобщена етнодемографска характеристика на Одринския вилает според Изложението на Българската екзархия от 1903 г.⁸

Санджаците, където българите се мерят с гърците и дори ги надминават, като Гюмюрджински, Одрински и Лозенградски, са най-населените в Одринския вилает. Със северните си краища те допират до границите на Българското княжество. В тях живее седем десети от населението на целия Одрински вилает. В тия санджаци повече от половината са мохамедани, а повече забележителното е, че от тия мохамедани половината са български помаци. Мохамеданите населяват най-плътно Гюмюрджинския санджак. Там те са 40 % от мохамеданския състав на вилаетското население. Ако ги броим кръгло – 200 000, в тях ще имаме поне 110 000 помаци.

Гюмюрджинският санджак. В Гюмюрджинския санджак най-чисти от гърци е Ахъчелебийската каза (дн. Смолянско), съседна с Южна България. Официалната турска статистика брои тука повече от 1 000 души гърци, ала в същност това са българи патриаршисти в казалийския център Пашмакли (дн. гр. Смолян) и в голямото село Райково (дн. едноименен квартал на гр. Смолян). Казата е от чист български племенен състав, чиста е и от турци, защото комай цялото ѝ мохамеданско население 17 000 души, е българско помашко...

Даръдерската и Егридерската каза – първата с 21 000, втората с 37 000 жители – също нямат гърци, нито пък българи патриаршисти. Първата има 120 къщи българи екзрхисти в казалийския град Даръдере (дн. Златоград), а втората - 210 къщи екзархисти в три села...

Гюмюрджинската каза. По-на юг патриаршистите се умножават, а в самата Гюмюрджинската каза те се изравняват с българите екзархисти – по 6 500 души при 55 000 мохамедани, най-вече българи помаци. В град Гюмюржина от 2 000 къщи, 1 350 са мохамедански и 450 гръцки, половината от които са претопени българи, както и двадесетина ново заселени български семейства. По гръцки клевети властите забранили на гюмюрджинския председател на българската църковна община да обикаля селата на района си. В града Гюмюрджина има много български свят погърчен и ще се гърчее още, ако не проникне здрав български елемент в търговията и ако не се отдаде отвън повече важност на българските национални институти (църкви, училища, гробища). От политически страх там българите преселници от Костурско не смеят да се прегласят към родната ни църква. Селото Каракурджали от 120 къщи, се било отказало от Патриаршията, ала като нямало да му се изпрати веднага екзархийски свещеник, то пак се върнало назад.

Скечанската (Ксантийската) каза е с 32 000 жители, наброява официално 6,000 гърци (сред тях и българи патриаршисти, СР), 1, 800 българи, а останалите 24,000 са мохамедани.

Одринският санджак. В Одринския санджак ние стоим сравнително най-добре от всички санджаци. В пет от казите на санджака, а именно: Одринската, Мустафापашанската,

Ортакьойската, Узункюпрюйската и Хавсенската, ние държим спрямо гърците числено първенство... Наше е първенството и спрямо турците в казите Мустафापашенска и Ортакьойска.

Мустафапашанската каза брой 18,000 българи. Гърците и турците, взети заедно не стигат да се изравнят с българите. Тя са повече от половината от цялото казалийско население. Градът Мустафапаша (дн. Свиленград) е повече от две трети български: 1 300 къщи на българи екзархисти, срещу 420 турски и 50 на патриаршисти, от които само 5 гръцки.

Ортакьойската каза е приблизително еднаква по брой население с Мустафапашанската – 33 000 души, 12 000 българи, 11 000 гърци, 7 000 турци. Турските села в тази каза, както и в Свиленградската са повечето нови, разпръснати и малки...

Узункюпрюйската каза има 8 150 българи, 1 500 от които са патриаршисти, 7 900 гърци и около 16 000 турци.

Хавсенска каза: 8 300 турци, 4 200 българи, 1 400 от които са патриаршисти, 1000 гърци. В града Узункюпрю турците имат 1200 къщи, българите 145 (от тях 25 патриаршиски) и 110 гръцки. В града Хавса няма гръцки къщи, има 120 къщи на българи патриаршисти и 180 турски.

Одринската каза: 50 000 турци, 22 000 българи (10 000 от които патриаршисти) и 21 000 гърци. Само в град Одрин живеят 29 000 турци, 12 000 гърци, 8 300 българи, от тях 5 000 патриаршисти... Във Одринската каза от (потушаването на въстанието през) 1903 г. нито едно село не е минало под Екзархията, при все, че към него време са били готови

да минат няколко села, като например: Кадъкьой, Хадърага, Възгаш.

Лозенградски санджак. От седемте кази в този санджак, само две дават преднина на българското население пред гърци и пред турци:

Малкотърновската каза с 20000 жители е единствената каза във вилаета, в която българското население е чисто от гръцка и патриаршеска примес. При 18000 българи там има само 2000 турци и в селата, ни една от двете народности не е смесена с друга. В града Малко Търново няма турци и е населен от 6000 българи. От четирите нахийски центъра: Граматиково, Дерекцой, Цикнихор и Дингизово (Моряне, дн. заличено) турски е само последният.

Лозенградската каза. До 1900 г. българите са 3100 души, малко повече от турци и гърци взети заедно, като 3000 българи са патриаршисти. В селата живеят смесено турци, българи екзрхисти и българи патриаршисти и гърци. Градът Лозенград броил 6000 души българи и гърци и 2500 турци, но към гърците прииждат и 250 души българи патриаршисти. Българите сме превишавали гърците и в Бунархисарско. След 1900 г. насам това положение се влошава за българите поради опропастването на много български селища и заселването на мухаджири... В Лозенградско се правят постъпки за възобновяване на изгорелите църкви, а ла властта не отговаря на постъпките, понеже не желаят да възстановят българите там, където те веднъж са били съсипани. Тя особено се радва и на това, че за много наши църкви в Лозенградско за сега и не се дири поправка, понеже им са прокудени енориашите.

В останалите пет кази на Лозенградския санджак, който се простира към Черно море и Цариград, живеят само 10000

българи. Визенска каза има 2700 българи срещу 17000 гърци и патриаршисти

Визенската каза. Останалите пет кази на санджака, които се простират към Черно море и Цариград има 10000 българи. Във Визенска каза българите са 2700 души, срещу 17000 гърци.

В Люлебургаската каза българите са 1200 души, в Бабаеският казалийски център – 3000, в Ахтополската – 3000, а в Мидийската според официалната статистика – само 270 души. В казалийския център Люлебургас се наброява 10 къщи български и то патриаршисти. В другите центрове Виза, Бабаески, Василико и Мидия не личат представители на българското племе.

Дедеагачкият санджак е вторият при който населението достига до Егейско море. По жители той е триж по малък от Гюмюрджинския санджак, но по броя на българите е равен с него и дори го надминава. Но българите тук не надвишават гърците, както е в Гюмюрджинския санджак.

Дедеагачката каза е едничката каза в Дедеагачкия санджак, където българите надвишават гърците и турците: българи 14000 души, турци – 12000 и гърци – 4000. Съвсем несъобразно с нашата численост в Дедеагачката каза в самия град Дедеагач ние едвам наброяваме 45 къщи български при 320 турски и 550 гръцки. Във втория казалийски град Фере българите има 45 къщи екзархисти и 40 патриаршисти при 25 къщи гръцки и 785 турски. В третия град Макри имаме само 8 български къщи и то патриаршисти, при 32 гръцки и 80 турски.

Суфлийската каза. В тази каза преднина държат гърците: гърци 18000 души, турци – 15000 и българи – 7000. В тази каза, както и в цяля санджак, след 1900 г. турските селища яко се умножават с мухаджири.

Еноската каза. Първи по брой в тази каза са турците 4000 души, след тях са гърците – 3500 души, и българите 700 души, почти всички патриаршисти.

Галиполски санджак. Българите в този санджак наброяват 4000 души и са коцентрирани в Кешанската каза

Кешанската каза. Българите в Кешанската каза населяват четири села с чисто българско население и 5 села смесено с гърци. В две от чистите (български) села: Махмудкьой и Хаджикьой (1700 души); в Кадъкьой, както и във всички смесени те са патриаршисти (1500 души) и в Булгаркьой 2000 души само екзрхисти.

Родостенският санджак. Повече българи в този санджак има в Чорленската и Малгарската каза, по няколко стоици българи има и в Хайреболската и Родостенската кази.

Чорленската каза. В казата има 3000 българи, гърците са два пъти по-малко – 1500.

Малгарската каза. Българите в тази каза са повече от 14000 души, като 10000 от тях са българи помаци.

Цариградският санджак. В селата на Цариградският санджак, вьн от града Цариград, живеят 4000 българи, почти всички патриаршисти. В Силивренско живеят около 1500 души българи, българи има смесени с гърци и в Чаталджанско. Около Деркос има 8 български села.

Целта на това изложение е да убеди българското правителство, да засили вниманието си върху важността на един от важно значение за националната кауза на България въпрос – съхраняването на българщината в Одринския вилает, която е била подложена и продължавало да се подлага на силен натиск, както от османската власт, така и от Патриаршията съгласувано с гръцката пропаганда. Като представя етнодемографската характеристика на вилает, както тя се проявява според официалните сведения за 1903 г. Изложението подчертава и тежките поражения, които са били нанесени на българското етническо присъствие в Одринския вилает за последните две десетилетия: „А било е време, и то не далеч преди последната Руско-турска война (1878/1879), когато българите в Одринския вилает са по-яка част в сравнение с гърците (250000 души), а турците стояха над една трета (300000 души) от цялото население”⁹ Българите в Одринския вилает следователно по същото време са възлизили на около 350000 души. Само 25 години по-късно в резултат на политиката на османското правителство да заселва мюсюлмански колонисти и на предизвиканите от последните принудителните изселвания на българите, както и в резултата на разоряването на българското население при потушаването на Илинденско-Преображенското въстание етнодемографската картина се променя съществено – в края на 1903 г. българите остават една пета¹⁰ от цялото население на вилаета, когато преди това (1877/78) са били повече от една трета, а турците в същото време – се увеличават до една втора, като преди това са били едва една трета.

На особено внимание в това Изложение се поставя и проблемът със значителния брой българите патриаршисти в Одринския вилает, които официалните власти преброяват като гърци: „Нашите сънародници патриаршисти – се казва в него - подбиват бройната сила на българското население така:

- в Одринската, Димотишката, Бабаескийската и Малгарската каза те отнемат половината от българите;
- в Хавсенската каза - две трети;
- в Ортакьойската каза - две пети;
- в Лозенградската и Узункюприйската каза – една пета;
- в Мустафашанската – една десета;
- в Софлийската – една петнадесета;
- в Люлебургаската – една двадесет и пета;
- в Дедеагачката – една тридесета;
- в Еноската и Визенската каза – всички българи.

Патриашистки привърженици и гръцки прислужници от нашето племе нямаме само в Гюмюрджинския санджак и в казите: Малкотърновска, Ахтополска, Родостенска, Кешанска, Чорленска и Хайреболска.”¹¹

А в същото време органите на българската православна църква във вилаета са в значителна мяра разгонени, разнебитени и сплашени в изпълнението на дълга си. Села, паланки и даже някои градове са лишени от българските си свещеници, арестувани от властите под претекст, че са участвали в революционните комитети или избягали под угрозата да бъдат задържани или убити. По същите причини българските учители се лишават и от много учители. Правителството не допуска там вече нови екзархийски свещеници или учители, а на определените за тези места, забранява да служат и преподават. Структурата на Българската екзархия във вилаета още не е напълно изградена в степенна, на която би трябвало да бъде според султанския ферман. В същото време в епархиите на вилаета Патриаршията действа в полза на гръцката кауза и против българските национални интереси с 18 митрополита и епископа, а „ние не сме постигнали да натъквим още ни един титулярен митрополит” в някоя от четирите епархии споменати във фермана за Екзархията. Не е достатъчно по-

стигнатото в това отношение и за Одринската епархия, която в него момент се управлява от един архимандрит. В другите епархии: Лозенградска, Еноска и Маронийска, Българската екзархия се старае да осъществява църковно-националното дело с помощта на общинските председатели, поставени в казалийски или нахийски центрове, за да бъдат в досег с правителствените власти. Гръцките и гъркоманските интриги успяват със съдействието на властта да осуетят някои от инициативите на Екзархията и да затрудняват работата ѝ. В десетки още кази българските екзархисти са лишени от свои културно-национални представители и защитници. В десетки кази и нахии няма кой да „освобождава българите патриаршисти от гръкоманията.” По такива места без български духовни водачи ловко, чрез интриги и с всякакви други средства прехвърлят стари екзархисти под ведомството на Патриаршията и в тази си цел те винаги се подкрепят от официалната власт, която не пропуска случай да си отмъщава на българите заради въстанието. Властите осуетяват и отказват да назначат български общински представители в Ксанти, Гюмюрджина и Малгара, въпреки, че още в началото на 1903 г. бе постигнато споразумение за това, и са били извършени всички проверки и оформени необходимите процедури от тяхна страна. Процедурата по назначаването е била спряна веднага след първите сведения, че в Одринско са се появили български комити. След големи усилия и постъпки Екзархията успява да постави в Гюмюрджина един български представител. Та в него момент председатели на български църковни общини в целия Одрински вилает, освен в Гюмюрджина имало още само в Лозенград, Узункюрю, Дедеагач и Фере.

Изложението завършва с остро заклеймяване като голямо „политическо невежество” гласовете, които по това време се чували тук и там, извън Одринско, когато е ставало въпрос за Скопско, че българската черква в Турско (т.е. в Македония и

Одринско) си била „изиграла вече ролята” и че „нямало нужда от нея”:

„С мощната си църква с нейните патриотични органи с културно-обществените институти, що действат под нейното покровителство и ръководство, гърците с време са създали във вилаетите и поддържат основа за национално-политически претенции много по-широки от същинските размери на гръцкото население. Те са втълпили езика си на хиляди православни аромъни и от това правят довод за гръцки земища. Те бяха усвоили с църквата си и православния български народ като гръцки. Чак, когато българите с един значим дял се откъснаха от църковното им ведомство, гърците постесниха пределите на народността си и в културно-политически смисъл... Върхът на нашата национална задача във вилаетите е, от една страна да даваме на българската черква всички средства и подкрепа, та да прибере в лоното си стотиците хиляди българи, които в Македония и Одринско още служат за национално-политически материал на гърците, а от друга страна да подпомагаме и по никакъв начин да не излагаме на неразумни щети стопанския и културния напредък на българите, които вече са прибрани около нашия духовен стожер – българската черква.”¹²

В екзархийското Изложение, успоредно с описанието на положението на българите в Одринския вилает, се иска от Княжеското правителство да заяви ясно пред българския екзарх своята политика по отношение на бъдещата дейност на Екзархията, за да може Екзархът да реши как той най-добре да изпълнява своите възложени му от българския народ отговорности в тежките условия, създадени след потушаването на Илинденско-Преображенското въстание, когато са били унищожени и много от постиженията на Екзархия в областта на българското национално-културно дело в Одринския вилает. То е и апел към българското правителство, то да про-

дължи, както и преди, подкрепата си за Българската екзархия и към българите в пределите на Османската империя, те да възобновят своите национални институти (черкви, училища и читалища) и заедно с това да упорстват в стопанската си дейтелност, да навлизат и постепенно да овладяват стабилни позиции и в икономиката на градовете като занаятчии и търговци, което ще помогне, да се заличат бързо раните и да се утвърждава все по-силно българското народностно присъствие в Одринския вилает, както това е било правено и в предишните десетилетия.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ ЦДА Ф176К, п. 1, а.е. 1874, л. 80-111.
- ² Райчевски, С, Българите мохамедани, С. 2004; Islamided Bulgarians Romaks, Sofia, 2014.
- ³ ЦДА Ф 176К, оп. 1, а.е. 1874, л. 102
- ⁴ Руско-турската Освободителна война 1877-1878 г.
- ⁵ Горна и Долна Канара
- ⁶ ЦДА Ф176Л, оп. 1, а. е.1874, л. 2-3, 7.
- ⁷ Пак там, л. 3
- ⁸ ЦДА Ф 176К, оп. 1, а.е. 1874, л. 101-111. (С някои съкращения за прегледност)
- ⁹ Пак там, л. 106.
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Пак там, л. 108.
- ¹² Пак там, л. 108.

Д-р Георги Граматиков

**ОРГАНИЗИРАНОТО ТРАКИЙСКО
ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 20-ТЕ
И 30-ТЕ ГОДИНИ В ГР. ОРТАКЪОЙ
/ИВАЙЛОВГРАД/**

От края на Балканските и Първата световна война гр. Ортакъой и околията стават съсредоточие на тракийски българи - бежанци от Тракия. Те се преселват със своите мъки и страдания и надеждата един ден отново да се върнат по родните си места.

В следвоенния мирен период пред тракийските българи в гр. Ортакъой по примера на други градове заселени с компактна маса бежанци, възниква идеята за организационното им укрепване за решаването на проблемите с трудностите по оземляването, устройството с жилища и редица други проблеми.

Сложната следвоенна обстановка в България след края на Първата световна война, ускорява процеса на създаване на организирано тракийско движение в България. В края на декември 1918 г. в Одрин, предградието Караагач се провежда събор на тракийци, представители на различни кази /околии/ от Одринска Тракия. Поставя се началото на организацията "Одринска Тракия" като национална, непартийна и несвързана с политическите партии. Създават се по места дружества "Тракия", които си поставят за цел да работят за връщане на българите по родните им места, да ги организира и подпомага духовно и материално.

Ортакъойските българи - тракийци не остават назад в създаването на своя организация. На 30 януари 1919 г. в града се създава тракийско дружество. То приема устава, утвърден

от делегатите на Четвъртия редовен конгрес, свикан в София на 6 юни 1920 г., когато вече се нарича “Тракия” с върховно управление в София.

Като постоянна цел пред дружеството се поставя задачата да поддържа духовното единство и националната солидарност между българите в Тракия и техните сънародници от Царството. Да организира духовното и материалното подпомагане на българите от поробена Тракия и да работи за придобиване на политическа независимост. Ръководството на отделните дружества /клонове/ се възлага на настоятелство от 5 до 10 души, избрани с тайно гласуване и с едногодишен мандат. Дружественият празник е на 13 март – денят на превземането на Одринската крепост от българската войска.

Учреденото тракийско дружество в гр. Ортакьой се изгражда съгласно новия устав. Още през 1920 г. то вече наброява 250 члена. На 26 март същата година дружеството тържествено отбелязва Денят на падането на Одрин. По-късно, през 1924 г. е основано и Младежко тракийско дружество “Стамат Икономов” с 80 члена. Женско тракийско дружество в гр. Ортакьой е създадено през 1933 г.

И българските бежанци от Македония не остават настрана от създаването на своя организация, чиито цели са почти същите, както на техните събратя тракийци. С идеята за обединение и просвета на македонските бежанци в гр. Ортакьой е основано Македонско благотворително братство. През 1926 г. е основано Македонско женско дружество с 26 члена, а така също и Македонско младежко дружество с 30 члена.

Освен в гр. Ортакьой, тракийски дружества се основават в селата Демирлер /Железино/, Пелевун, Мандрица, Гьокче бунар /Сив кладенец/, Ак алан /Белополяне/ и др. В с. Драбишна се основава Тракийско младежко благотворително дружество “Дим. Касабов”. В гр. Ортакьой през тези години

тракийци създават Дружество на запасните офицери – 1923 г., Ловно дружество “Сокол” и Въздържателно дружество “Здраве” – 1927 г.¹

По време на преговорите в Париж, непосредствено преди подписването на Ньойския договор за всички българи е очевидно, че над Западна Тракия е надвиснала опасност. Това раздвижва старите тракийски войводи и четници, участници в националноосвободителните борби до Балканските войни. Те формират отделни чети още през юни – юли 1919 г., когато в Париж се водят най-интензивните преговори по тракийския въпрос. В районите на градовете Ортакьой, Димотика, Софлу, Гюмюрджина и други места българите започват да се въоръжават.

Решението на великите сили на конференцията в Сан Ремо през април 1920 г. да предадат Източна и Западна Тракия на Гърция, подтиква към активни действия България и Турция. В края на май 1920 г. гръцките части окупират първоначално Западна, а два месеца по-късно и Източна Тракия, където се разполагат гръцки административни власти.

Гръцката окупация на Тракия се посреща враждебно от българското и турското население. Предприемат се бързи мерки за организиране на съпротива срещу окупационните гръцки войски. Паралелно възникват български и турски комитети и въоръжени чети, в които активно участие вземат известни тракийски дейци. През май 1920 г., в щаба на командващия френските окупационни войски ген. Шарпи, не веднъж постъпват сведения за създаване на въоръжени чети в района на р. Арда. Информацията е, че в пограничните български села се появяват фалшиви митничари, а всъщност това са добре въоръжени и екипирани четници. Съобщава се за 18 подобни “митничари” в селата Мандрица, 12 в Гьокче бунар /Сив кладенец/ и около 200 в гр. Ортакьой, които са

организиран от Тодор Стамболов от с. Драбишна.

Установяват се контакти между българското и турското правителство за съвместни действия. В резултат на това, в Западна Тракия на 25 май 1920 г. е избрано Временно правителство на Западна Тракия. Важен момент в съпротивата срещу гръцката окупация в Западна Тракия е формирането на въоръжени чети и отряди от българи и турци.

Опасността от сблъсък между въоръжените чети и отряди с френските окупационни войски кара административните и военни власти в Западна Тракия да вземат необходимите мерки. Възлага се на разузнавателните органи да съберат информация за съсредоточаването и истинските им намерения. Установява се, че най-многобройни български чети, по границата са в района на гр. Ортакьой. Ортакьой е един от главните центрове за съсредоточаване на въоръжените чети, защото е разположен в най-източния сектор на границата, намира се на удобен терен и заема стратегическо положение, даващо възможност на четите да атакуват в тил гръцките войски. Организираните тук чети най-често се прехвърлят в Западна Тракия, като използват планинския характер на местността. Движат се нелегално в граничната зона и нахлуват в Западна Тракия и през градовете Свиленград, Кошукавак /Крумовград/, Мъстанли /Момчилград/ и т. н.

Надеждите на хилядите тракийски бежанци за справедливо решение на тракийския въпрос се засилват след поражението на гърците в конфликта с Турция в Мала Азия през 1922 г. Пропада идеята за образуване на “Толяма Гърция” на Балканите и в Мала Азия. В Лозана се свиква международна конференция, която търси мирно решение на споровете между Турция и Гърция.

В навечерието на Лозанската конференция становището на земеделското правителство по тракийския въпрос е фор-

мирана в няколко точки: автономия на цяла Тракия под протектората на ОН, чийто членове да гарантират нейната неприкосновеност и сигурност; всички бежанци да се върнат в тази автономна държава; да се предвиди клауза за плебисцит; да се демилитаризира цялата област; да се създаде неутрална зона за български излаз на Дедеагач.²

Решаващо значение за осъществяването на тези цели имат българо - турските отношения. Турската страна също приема Западна Тракия да бъде автономна. Автономията на Тракия се разглежда от дейците на тракийската организация и българското правителство като временно решение. В резултат на сложните дипломатически преговори между двете страни е решено да се създаде през ноември 1922 г. Българо - турска вътрешна тракийска революционна организация /ВТРО/. В учредяването на ВТРО участват от българска страна тракийските воеводи и дейци Таню Николов, Димо Николов, Коста Ненчев, Пею Поптрендафилов и др. Изработени са устав и правилник, в които се определят целите на организацията и средствата за тяхното постигане. В устава се посочва, че ВТРО се стреми да обедини всички угнетени и недоволни елементи в пределите на Тракия за извоюване на пълна политическа независимост. Изтъква се, че организацията ще се бори “срещу натрапения гръцки окупационен мандат, стремящ се да се превърне в действително гръцко владичество”. ВТРО разчита главно на въоръжена борба и подготовка на “повсеместно въоръжено въстаническо движение”.³

За създаване на добра организация се образуват селски, градски, районни и околийски комитети. Четите, които се водят от опитни войводи, са структурите които осъществяват на дело целите и задачите на организацията. Изграждат се терористични групи, тайна полиция и поща.

Изграждането на ВТРО и енергичната ѝ организационна

работа включва и създаването на околийски комитет на организацията в гр. Ортакьой, на който се поставя задачата да събира помощи за ВТРО. Ортакьой е един от пограничните пунктове, където трябва да се създадат складове за събиране на оръжие и боеприпаси, а за началник е назначен Яни Попов, опитен тракийски воевода от времето на Илинденско - Преображенското въстание. Създаването и дейността на Българо - турската ВТРО е важен етап в съвместната борба на българи и турци срещу несправедливите решения на мирните договори, сключени след Първата световна война по отношение на Тракия.

Съпротивата срещу гръцката окупация в Западна Тракия се изразява във формирането на въоръжени чети и отряди от българи и турци. Създадената организация и образуваните чети започват редица наказателни акции в редица селища на Тракия. Град Ортакьой е изходен пункт за четите, действащи по течението на р. Марица, към градовете Димотика, Софлу и Дедеагач.

През пролетта на 1923 г. правителството на Александър Стамболийски започва да ограничава дейността на ВТРО. Промяната в неговата позиция следва от решенията на Лозанската конференция, където става ясно, че Тракия се поделва между Турция и Гърция. Турция постига своята цел. В Лозана тя окончателно се утвърждава в Източна Тракия. Идеята за автономна област пропада. Въоръжената борба на българското и турското население отива към своя край.

В духа на следваната лоялна политика по отношение на мирните договори, правителството на Александър Стамболийски взема строги мерки за охрана на южната граница на България. Засилена е граничната стража с цел да се попречи на формирането и преминаването на въоръжени чети и пренасянето на оръжие и боеприпаси.

Тази позиция на българското правителство усложнява действията на четите в Тракия. Граничните войски преследват онези от тях, които се опитват да се прикрият в планинските райони по южната българска граница. Така например, голяма българо-турска чета от около 300 души е открита на около 14 км от гр. Ортакьой. Граничните войски организират нейното преследване и успяват да заловят 6 четници – 4 турци и 2 българи. Друга чета, наброяваща 100 – 150 души се опитва да премине границата но се натъква на граничен патрул и при завързалата се престрелка загива един четник.

Събитията се ускоряват с извършения на 9 юни 1923 г. в България преврат от Александър Цанков. Решението е да се преустанови революционната дейност в Западна Тракия. По този начин престава да съществува Българо-турската ВТРО, но по нареждане на главния воевода Таньо Николов четите преустановяват преминаването на южната граница и се поставят в пълна услуга на българските погранични власти за борба срещу разбойническите набези и грабежи. През юли пунктовете на организацията в Ортакьойска и Мъстанлийска /Момчилградска/ околия са обезоръжени. Събраното оръжие е предадено на военните организации в Кошукавак /Крумовеград/ и Кърджали.⁴

Част от войводите на ВТРО преустановяват своята дейност, други отказват да се обезоръжат и разформировават своите чети и продължават да действат нелегално. Те са обявени за разбойници от правителството и преследвани.

Пример в това отношение е Димо Николов, който след преврата в България на 9 юни 1923 г., организира чета от антифашисти и освобождава арестуваните земеделци, които са затворени в полицейските участъци в с. Арнауткьой /Гугутка/ и гр. Ортакьой. По време на Септемврийското въстание в гр. Ортакьой са задържани 30 – 40 комунисти и земеделци, но

освободени, след като Димо Николов предупреждава военните и полицейските власти, че в противен случай ще нападне града. Той продължава да работи в нелегалност постепенно еволюира наляво и е преследван от властта.

По същото време, в района на Ортакъойска околия нелегално се движат тракийски четници, водени от Иван Максимов. Началникът на “Обществена безопасност” към МВРНЗ с телеграма до околийския началник в гр. Ортакъой от 21 февруари 1924 г. нарежда да се арестува тракийския водач Иван Максимов. С друга телеграма от 4 март 1924 г. окръжният управител в Кърджали нарежда на околийския началник в гр. Ортакъой да съгласува действията си с местните военни власти и стражарите от околийското управление, за да преследват и заловят комитаджиите на Иван Максимов. Взетите мерки на околийския началник принуждават Иван Максимов и четниците му да преминат границата и да се укрият в Гърция.

Въпреки забраната на властта, в гр. Ортакъой и селата продължава да действа четата на войводата Димо Николов. Околийският началник в гр. Ортакъой през декември 1924 г. в своя доклад описва действията на четата, която влиза в града със 7 души четници, всички въоръжени и в една от кръчмите на града хвърлят бомба, стрелят и нараняват двама граждани. За да не се дадат жертви, стражарите ги предупреждават да не стрелят и да напуснат града. Между четниците и стражарите се завързва престрелка. На помощ идва военната част, която квартирува в града. Четниците са прогонени, като един от тях е заловен. “Положението е доста сериозно, пише околийският началник. За спокойствието да се засили тукашният военен гарнизон и четата на Димо Николов – един ненормален тип да се изтегли, защото и в бъдеще ще предизвиква инциденти”.

Кметът на гр. Ортакъой Георги Грозев също се оплаква

на Мъстанлийския окръжен управител от дейността на членове на тракийската организация и тяхното поведение в града и околията. По този повод кметът получава заплашително писмо от организацията.

Срещу действията на четата на Димо Николов в гр. Ортакьой пишат писмо до МВРНЗ от Съюза на запасните офицери и подофицери, с което молят да се сложи край на “конспиративната дейност на развилнялата се тракийска чета, която с оръжие в ръка ежедневно заплашва безопасността и спокойствието на този край”. Посочва се, че жертва на четата става “поручик Петров, пронизан в ръката и гражданина Тодор Стамболов, ранен с бомба в сред града, който се бе превърнал на полесражение, от една страна властта, администрацията, а от друга четата”. В отговор на писмото МВРНЗ заявява, че се вземат всички необходими мерки за разбиването на четата, а виновните се дават на съд.⁵

Приетият през 1924 г. Закон за защита на държавата /ЗЗД/ е насочен срещу организации и лица, които са срещу властта и създават нелегални структури. С него се преследват и подлагат на репресии всички политически противници на новата власт. В гр. Ортакьой се отстраняват всички служители, които са с леви убеждения. Кметът Георги Грозев уволнява общинските служители, които са съмишленици-единофронтовци. Околийският началник изпълнява нарежданията на централната власт за изземване оръжието на комунистите, преследване на участниците и съмишлениците на Септемврийското въстание – комунисти и земеделци, вземане на необходимите полицейски мерки за ограничаване на дейността им, събранията и манифестациите. Министърът на вътрешните работи отговаря на питането на земеделските депутати в Народното събрание срещу репресиите: “Чрез ЗЗД борбата с еднофронтовците ще продължи и ще успее. Единният фронт ще се

откаже от конспиративните си средства срещу властта. Законът ще се прилага строго и безмилостно. ЗЗД е необходим за момента”. Принуден от създалата се политическа обстановка в страната и ЗЗД, в края на 1924 г. Димо Николов разпуска водената от него чета. Все още, макар и легално, по доклади на местните кметове, през 1925 г. в Ортакьойско се движи с малка група четници тракийският войвода Димитър Маджаров.

В края на 1925 г. правителството на Александър Цанков подава оставка. На 4 януари 1926 г. е сформирано второ сговориско правителство начело с Андрей Ляпчев. Въпреки признаците на политическа либерализация, правителството не се отказва от изключителното законодателство и приемане на пълна и безусловна амнистия на земеделци и комунисти, поради страх от ново нарастване на влиянието на тези организации.

Новите политически условия в България през втората половина на 1923 г. прекратяват четническата дейност на ВРТО като единна самостоятелна организация, която съсредоточава своите усилия за организирането на тракийските бежанци в културнопросветни дружества. Изградената в гр. Ортакьой тракийска организация, съгласно изискванията на полицейските органи, е под непрестанно наблюдение от страна на околийския началник Зафир Зафиров и полицейските служители. “В Ортакьойско, както и в Кошукавашко, начело на тези организации като ръководители и куриери стоят повечето дружбаши и комунисти, за която цел е необходимо да се направи едно по-широко проучване на тези личности”, пише един от агентите на полицията. По-късно, през 1926 г. властта задържа активни дейци на тракийската организация в града, като някои от тях вдъворява в Северна България.

Като противници срещу правителството през 1926 г. полицията регистрира всички онези лица в околията и ги следи

отблизо. Под наблюдение са Димо Панайотов от с. Покрован, водач на дружбашите /земяделците/, Ангел Кюсев пак от с. Покрован, който по време на земеделското управление на Александър Стамболийски завършва курс за агитатори и организатори на земеделската политическа платформа, регистриран като виден дружбаш – еднотроновец, Тодор Калъчев и Ангел Кара Белята от с. Долно юбрю ерен /Долноселци/ - комунисти, Кольо Делчев кръчмар от с. Хухла – дружбаш, Яни Димитров, Стоян Налбантов и Кольо Неделчев от с. Лъджа – дружбаша, Яни Янев от с. Ак алан /Белополяне/, бивш кандидат за народен представител – дружбаш и Димитър Христов Гогов и Димитър Матов от същото село, също дружбаша, Георги Тенев, бивш кмет на с. Пелевун – дружбаш, Димитър Константинов от с. Драбишна – дружбаш, Манол Чанков от с. Атерен /Кобилино/ - дружбаш и Георги Стойчев от с. Чейр /Черничино/ - дружбаш. За тях полицията посочва, че “енергично работят против правителството на Сговора, което е атакувано от комунисти и дружбаша в Ортакъойско. Да се вземат мерки и следят долупосочените лица, които са пригодни за нелегална борба, още повече, че те служат на противодържавни идеи и подронват устоите на държавата”. Като опозиционер - противник на Демократическия сговор се определя кметът на гр. Ортакъой Георги Грозев, който по донесение на полицейските служби по време на управлението на БЗНС е бил касиер на местната земеделска дружба. ⁶

През цялата 1926 г. полицейските органи наблюдават отблизо дейността на тракийските организации по места, които са под влияние на левите сили. От Мъстанлийския окръжен управител е изпратен таен полицейски агент, който посещава Ортакъойска околия и конгресите на Тракийската организация в Ямбол и Младежката тракийска организация в началото на декември 1926 г.

Според донесението, големият брой безработни сред тракийските бежанци в Ортакьойско, Кошукавашко /Крумовградско/, Харманлийско и Свиленградско е причината за недоволството на много от тях. Комунистическото движение използва това бедствено състояние на тракийците и чрез свои агитатори по места изтъква, че за това са виновни всички досегашни буржоазни правителства. Това е една от причините тракийците да се обединят в свои дружества и Върховен комитет, чийто девиз е “Автономия на Тракия” и подобрене на материалното положение на бежанците.

Според доклада комунистите още през 1921 г. масово влизат в някои тракийски дружества. След преврата на 9 юни 1923 г., свалянето на Александър Стамболийски и обявяването на комунистите въвн от закона от правителството на Александър Цанков, всички тракийски дейци - комунисти престават да работят явно и преминават в нелегалност. Окръжното полицейско управление изпраща нареждане до околийския началник в града във връзка с появата на разбойници в района да се организират службите на полицейските и селските участъци и разузнавателните служби. При появата на разбойниците да се преследват и бързо да се действа. Крайната цел е залавянето или избиването на бандитите. В този смисъл по-нататък се разпорежда как да работят полицейските служби за разправа с политическите опоненти на властта и разбойниците. По силата на ЗЗД комунистическата партия се забранява, дейността на членовете ѝ се преследва и наказва от закона.

На 21 ноември 1926 г. в Ямбол се провежда XI редовен конгрес на Тракийската организация. В бюрото на конгреса са избрани редица комунистически дейци, между които и Лулчо Бъчваров, брат на комуниста Методи Бъчваров, обрал Ортакьойската народна банка като неин счетоводител. На

конгреса бившите воеводи и четници решават да създадат и друга организация, наречена “Преображенци”. За изработване на устава е избрана тричленна комисия, в която е включен Яни Попниколов, помощник- данъчен началник в гр. Ортакьой.

Според полицейския агент конгресът е преминал в негодование срещу правителството на министър-председателя Андрей Ляпчев, което е в резултат от нескритата подмолна агитация на комунистите.

Наред с легалната Тракийска организация полицейският агент донася, че все още действа тайна революционна организация, която уж е престанала да съществува, но продължава действията си в целия окръг. Ръководители са тракийците Димитър Маджаров, по убеждение анархист, Руси Славов и Коста Георгиев. Четничеството е унищожено привидно, тъй като на много места все още е запазено и действията му са непредсказуеми. В Ортакьойско начело на тази организация като ръководители и куриери стоят повечето дружбаши /земеделци/ и комунисти, за които според полицейския агент трябва да се направи пълно проучване.

В потвърждение на това, е една телеграма от юни 1926 г. на околийския началник в Харманли до околийския началник в гр. Ортакьой, че в района на двете околии действа нелегална тракийска група от 50 въоръжени четника, водени от Димитър Маджаров и Димитър Трендафилов. Четата се движи в района на селата Ятаджик /Маджарово/ и Махмутли /Странжево/. Наредено е тя да бъде обезоръжена, да се арестуват четниците и помагачите по места, като срещу тях се изпраща редовна войска.

Полицейският агент присъства и на конгреса на Младежката тракийска организация, която се провежда в началото на декември 1926 г. На конгреса присъстват Георги Русев Тер-

зиев – председател на Ортакьойското младежко дружество – комунист и ръководителят и агитатор на Тракийската революционна организация Георги Арабов – “опасен дружбаш”. Същият под сянката на Тракийската организация организира дружбашки “гнезда”. От тях са вършени маса изнудвания и грабежи, които под булото на Тракийската организация отиват в ръцете на користни хора.⁷

През 1926 г. Тракийското културно благотворително дружество в гр. Ортакьой подготвя справка за броя на тракийските семейства, настанили се в града. Според достоверността на информацията, до края на 1926 г. в гр. Ортакьой има настанени 100 бежански семейства от Източна Тракия, а от Западна Тракия – 150 семейства, или общо в града са настанени 250 бежански семейства. Общо членовете на тези семейства наброяват 1340 души, като всички са получили безстопанствени къщи, неодворени и неоземлени няма. От тях нито едно семейство дотогава не е построило къща. Отчитайки членския състав на дружеството броят им е 150 като всички получават дружествения вестник, а за 1926 г. са продадени 180 бр. календари на дружеството.⁸

През март 1927 г. околийският началник изпраща писмо до кметовете и завеждащ-полицейските участъци в околията, с което съобщава, че въпреки нееднократните му нареждания по охрана на пътищата, селищата и преследване на разбойниците, това почти не се изпълнява. Резултатите от това бездействие са, че от началото на годината зачестяват обирите и убийствата. Нарежда се да се осигури обществения ред в околията, всички кметове да имат постоянни връзки със съседните общини посредством милиционерите по охрана на пътищата и наблюдателните пунктове. Да се организира, както охраната на селищата в общината, така и тези на пътищата и установят контакти със завеждащите полицейските общин-

ски участъци. Оръжието, намиращо се в общините, да се дава на здрави и благонадеждни хора. И още ред разпореждания, за да бъде предотвратен всеки опит за обир и убийство на все още действащите разбойнически банди в околията.⁹

Оплакванията от нелегалната дейност на членове на тракийската организация в Ортакьойска околия кара Мъстанлийският окръжен управител да разпорежи през август 1927 г. да се организира преследване на тези тракийски дейци. “Вложете амбиции и с необходимата за случая настойчивост и упоритост изкоренете от околията си всички подобни нелегални групи, от която и организация да произхождат. Третирайте ги чисто и просто като разбойници”. Въпреки засилените полицейски мерки, полицейските органи отчитат, че има чувствително засилване на разбойническите нападения в цялата страна.¹⁰

С течението на времето все повече се утвърждава разбирането, че ВТРО следва да се разпусне. Под натиска на правителството, на 12 октомври 1927 г. управителното тяло на ВТРО обявява разформироването на организацията. Създава се Комитет за свободата на Тракия /КСТ/.

Комитетът за свободата на Тракия и неговите подразделения се изграждат на българска територия, главно в крайграничните южни райони на страната. И доколкото българските официални власти се обявяват против създаването и действията на въоръжените групировки на тракийци, то новите формирования са всъщност нелегални и конспиративни. Те не са масови, а с ограничен състав и съществуват паралелно с легалната тракийска организация

Така до втората половина на 1934 г. в страната съществуват фактически две паралелни тракийски организации: легалната културно-благотворителна организация и нелегалната /КСТ/, която има структури в граничните райони и окръзи.

През 1929 г. се утвърждава разпределението на районите на действие на КСТ и съответните районни пунктови началници. За Ортакьойския район за пунктов началник е утвърден Георги Грозев – бивш кмет на града.

През октомври 1930 г. централното ръководство на КСТ разглежда дейността на структурата в Ортакьойско и други райони на страната. Изводът е, че трябва да се създават дейни тройки, да се стегнат терористичните групи и да се установят по-добри връзки с тракийските културно-благотворителни дружества.

Изграденият в гр. Ортакьой КСТ изиграва изключително важна роля в разбиването на върлуващата повече от три години /1927 – 1929 г./ разбойническа шайка, която системно обира населението. На много бежанци е задигнат добитъкът, откраднати облигациите и дори запалени къщите. Има и убийства. През цялото време полицията е ням зрител и безучастен свидетел на всичко, без да вземе дори и най-малките мерки за разкриване на разбойниците. В резултат на непрекъснатия тормоз, бежанците започват да се изселват от околията. Създава се реална опасност за обезбългаряването на района. При създаването се критично положение енергично се намесват органите на КСТ в града. Те събират неопровержими доказателства за участието на хора от полицията в извършените престъпления. Голяма част от разбойниците са разобличени, заловени и предадени на властта. В това отношение особена роля изиграва пунктовият началник на КСТ в гр. Ортакьой Иван Терзиев. Чрез създадените “революционни тройки” той съумява да влезе в дирите на крадците. Заловени, те са принудени да направят признания. В резултат на получените сведения, поради недоверието в полицията, войници арестуват повече от десет души, между които 8 полицаи. Следствието разкрива, че разбойническата банда, вър-

лувала в Ортакьойско, в болшинството си е комплектувана от органи на полицията.¹¹

Тези сведения за участието на полицията в организираните разбойнически нападения не се харесват на околийския началник в гр. Ортакьой Никола Кайряков, който изпраща донесение до Мъстанлийския окръжен управител срещу членове на тракийската организация в града. “Кръстьо Георгиев и Иван Табаков работят нелегално под булото на някаква тракийска идея и са членове на Тракийската организация”. Искането на полицейския началник е да бъдат търсени и арестувани.¹²

След извършеният на 19 май 1934 г. военен преврат в страната, само 4 месеца по-късно, КСТ е принуден да се саморазпусне. През това време все още има прояви на отделни дейци на тракийската организация, които самоволно се намесват в административната власт, като игнорират местните общински и държавни структури. За подобна проява на саморазправа е писмото на околийския управител в Ивайловград до областния директор в гр. Стара Загора, който настоява проявените лица да бъдат интернирани във вътрешността на страната, което да послужи за пример на местните тракийски организации от околията, които в миналото са вършили подобни действия.

Изолираните прояви на отделни тракийски дейци не е пречка Ортакьойската структура на тракийци да се включи успешно в решаването на едни от най-наболелите и жизненоважни въпроси – оземляването, придобиването на жилища, осигуряването на работа и прехраната на тракийските бежанци, които нито за миг не изоставят идеята за завръщане по родните места, но тя все повече се превръща в трудно реализирана мечта. Макар и някои не дотам законни действия от страна на някои четници, ортакьойските членове на КСТ

заемат полагащото им се място в историята на тракийското движение в града и района.

На 14 февруари 1938 г. членовете на ръководството на културнопросветно и благотворително дружество “Тракия” в Ивайловград, чийто председател е Георги Дименчев, а секретар Георги Налбантов – учители, на свое заседание разглеждат материалното състояние на бежанците от града и околията. След разискванията ръководството приема резолюция, която изпраща до министър-председателя, министъра на войната, министъра на вътрешните работи и народното здраве и министъра на финансите: “1. Че имотите /ниви, къщи, дворни места и градини/ раздадени на бежанците от града и околията са извънредно скъпо оценени, поради което много от тях отказват да подпишат договорите за оземляването, а други напускат околията и се изселват във вътрешността, където намират и си закупуват по-евтини и добри имоти и поради това околията обезлюдява; 2. Че бежанците от Източна Тракия и Мала Азия са в абсолютна невъзможност да изплащат дадените им от държавата имоти по Закона за селскостопанското настаняване на бежанците /ЗССНБ/; 3. Че дадените им облекчения с наредбата – закон от 15 октомври 1937 г. съвсем не са достатъчни, за да им дадат възможност да бъдат изправни към държавата по отношение задълженията си по ЗССНБ. А знае се, че последната жертвува техните много ценни имоти с Ангорския договор от 1925 г. за уреждане дипломатическите отношения с Турция; 4. Че това тежко материално положение постоянно гнети бежанците и им убива всяка вяра в по-светло бъдеще, когато точно в нашата погранична околия е нужен по-здрав и по-бодър дух на българина-бежанец, който е бил и ще бъде винаги верен страж на родината”.

Ръководството на тракийското дружество приема като решение да благодари от името на бежанците от околията на

всички български правителства за положените от тях грижи. Същевременно моли правителството да нареди по законодателен ред оценките на раздадените досега имоти на бежанците от Западна Тракия по ЗСНБ да бъдат намалени с 50 %, които да се изплащат с облигации. На онези, които са изплатили имотите си да им се върнат надвзетите 50 %.

Имотите, раздадени на бежанците от Източна Тракия и Мала Азия се предлага да им се отстъпят безвъзмездно по законодателен път. След изплащането на имотите от западните тракийци, последните да имат право да разполагат напълно с тях – да ги прехвърлят или продават.¹³

Твърде активна и разнообразна е културнопросветната дейност на Тракийското младежко дружество “Стамат Икономов”. Един от най-активните членове на дружеството е Никола Спиров. Под негово ръководство и със съдействието на Христо Келешев към дружеството е създадена самодейна театрална група, която представя не веднъж пиесите “Иванко”, “Хъшове”, “Когато гръм удари”, “Делба” и др. Изнасят се поредица от беседи и сказки за тракийското национално-освободително движение, за историческата съдба и разорение на българите от Тракия, за Илинденско-Преображенското въстание, Странджанската комуна и др. Дружеството не остава настрана и от общественopolитическите проблеми на страната. Активисти на дружеството през годините са Иван Терзиев, Георги Дименчев, Костадин Арабов, Тодор Пулев, Коста Стоев, Димитър Янакиев, Борис Бояджиев, Благой Славов, Захарина Арабова и др.¹⁴

Първите години от дейността на Тракийското дружество в Ивайловград са от съществено значение за живота на тракийските бежанци. То се появява в един решителен момент, когато им се решават едни от най-болезнените и жизненоважни въпроси. В новите следвоенни условия то търси и нами-

ра нови форми за протест и борба, съдейства за оземляване, придобиване на жилища, осигуряване на работа и прехрана. Тракийци нито за миг не изоставят идеята за завръщане по родните места, но за съжаление тази мечта става все по-далечна и е свързана с международните отношения, които са установени след края на Първата световна война.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2007, с. 159, 160, 173, 254; Изложение за състоянието на Мъстанлийски окръг. Кж., 1930, с. 68 – 69.

² Становище на българското правителство. Изявление на министър Даскалов. – Победа, бр. 203, 7 окт. 1922, с. 1; Трифонов, Ст. Антантата в Тракия 1919 – 1920 година. С., 1989, с. 233 – 253.

³ ЦДА, ф. 189к, оп. 1, а. е. 7, л. 3.

⁴ Трифонов, Ст. Българското националноосвободителното движение в Тракия, 1919 – 1934. С., 1988, с. 90 – 140; Филчев, И. Цит. съч., с. 190 – 257.

⁵ ДА – Кж., ф. 18к, оп. 1, а. е. 1, л. 103 – 123; ф. 237к, оп. 1, а. е. 15, л. 9 - 10.

⁶ Пак там, ф. 13к, оп. 1, а. е. 32, л. 82; ф. 18к, оп. 1, а. е. 6, л. 78; ф. 237к, оп. 1, а. е. 15, л. 49.

⁷ Пак там, ф. 13к, оп. 1, а. е. 32, л. 5, 77 – 82.

⁸ ЦДА, ф. 637к, оп. 1, а. е. 49, л. 63.

⁹ ДА - Кж, ф. 13к, а. е. 37, л. 84.

¹⁰ Пак там, ф. 18к, оп. 1, а. е. 6, л. 52.

¹¹ Трифонов, Ст. Цит., съч., с. 158 – 175.

¹² ДА – Кж, ф. 18к, оп. 1, а. е. 6, л. 55.

¹³ - Беломорец, бр. 24, 20 февр. 1938, с. 4.

¹⁴ Пак там, ф. 89к, оп. 1, а. е. 2, л. 4; Стефанов, И., Д. Чанков. Комунистическото движение в Ивайловградския край през 1919 – 1930 г. – Известия на музеите от Южна България /ИМЮБ/, кн. 9, 1983, с. 218 – 219.

ТРАКИЙСКИТЕ БЕЖАНЦИ В КРУМОВГРАДСКА ОКОЛИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК

След войните 1912 г. – 1913 г. и особено след Първата световна война, Източните Родопи са място, където намират убежище хиляди българи бежанци от Тракия, Мала Азия, Македония и Добруджа. Значителна част от тях попадат в Крумовградска околия. Тяхното заселване и специфичните условия свързани с настаняването им са предмет на настоящото проучване.

През посочения период Крумовград е околийски и общински център - след 1913 г. към Гюмюрджински окръг, а от 1920 г. към новосъздадения Мастанлийски окръг. Той е един от най - малките градове в страната, който през 1920 г. има 445 жители, през 1926 г. - 553 и през 1934 г. - 688.[1] Общината се състои от 40 махали, пръснати наоколо. По данни от 1928 г. към Крумовградска околия са включени 12 общини - 1 градска и 11 селски с 116 села, повечето с 50 - 60 жители.[2] В околията през 1920 г. живеят 37 229 души, през 1926 г. - 42 373 и през 1934 г. – 40 874 души.[3]

Като селище Кошукавак /Крумовград/ се заражда около 1825 г. - 1830 г., когато била построена дървена джамия и около нея възникнал пазар. По-късно до тях се появили малки дюкянчета. Около пазара построили жилища и се заселили преселници от Одрин и Ксанти. Селището било пазарно средище на околните села и махали. Конните надбягвания, които правили край него, до тополите дали името му. До Балканската война /1912 г. - 1913 г./ имало около 60 - 70 жители - турци,

гърци и българи.

След Балканската война Крумовград влиза в границите на България и част от малобройните му жители го напуснали. В същото време българи, назначени като служители в околийската и общинската служба пристигали от вътрешността на страната. Скоро се настанили търговци и кръчмари от селата Черничево и Аврен, както и абаджии от среднородопските селища Петково, Славейно и Момчиловци, от с. Върбица, Шуменско и от Добруджа.[4]

Първите бежанци, които пристигнали в Крумовград и околията през 1914 г. са 250 семейства с около 1300 души. От тях 100 семейства с 560 членове от с. Тарфа, Чаталджанско се настанили в Крумовград, а другите 150 семейства от селата Зарево /Драмско/, Долно броде /Серско/ и от с. Търново /Узункьоприйско/ са изпратени в с. Хисар, Крумовградско. По-голямата част от бежанците пристигнали без инвентар и без добитък. Комисията по настаняване се заела с грижата за подслона, препитанието и снабдяването им с работен добитък. Разпределени били пустеещите земи, а за увеличаване на обработваемата площ започнали изсичане на горски площи.[5] Въпреки това, тези бежанци не се настанили трайно в посочените им селища. Те се отправили към по-добри места за заселване, както в новоосвободените земи, така и във вътрешността на страната. В Крумовград останали само няколко семейства бежанци от Македония - семействата на Димитър Янев, Георги Чергаров и други.[6]

Новото прекрояване на границите на България след Първата световна война, подписването на Ньойския мирен договор през 1919 г., Конвенцията за доброволно изселване между България и Гърция и загубата на Беломорска Тракия, водят до масово прогонване на българите от тези земи. Още същата година, българи от Гюмюрджинско и Дедеагачко се

заселили в източнородопските селища. Процесът се засилил в началото на 20-те години на XX век и особено след разгрома на гръцката армия в Мала Азия. Репресиите над българското население, преследването и интернирането по гръцките острови кара стотици семейства да търсят спасение в България. Нелегално или легално преминавали границата през Свиленград, Ивайловград, прохода Маказа или през Коджаеле. Една част от тях се установили в новосъздадения Мастанлийски окръг. До края на 20-те години общият брой на бежанците настанени на територията на окръга е около 15 000 души, заселени в 102 селища.[7] В Крумовградска околия в началото на 20-те години бежанци се заселили в селата Поточница, Морянци, Бряговец, Калайджиево, Чернооки, Черничево, Чукури, Казак, Влечугово, Горско, Чорбаджийско, Тихомир, Чал, Багрилци, Данаилово, Токачка, Голямо Каменяне, Гулийка, Звънарка, в Крумовград и други. В търсене на по-подходящо място те се премествали от едно село в друго, а това затруднявало както настаняването им, така и уточняване на броя на установените в отделни селища. В списъците на бежанските семейства в околията, които са получили помощи от Държавния заем се съдържат следните данни: За 1927 г. в селата на община Ада /Поточница/ са настанени 32 семейства с 124 души, в община Кошукавак /Крумовград/ 32 семейства с 156 души, община Чал 28 семейства с 140 души, като 10 от тях с 42 души са настанени в с. Аладжилар /Багрилци/. В община Дутлу /Черничево/ се заселват 67 семейства с 322 души, като в с. Чукурите са настанени 26 семейства с 131 души, с.Казакли /Казак/ 18 семейства с 94 членове, в с. Сюрдюлю /Влечугово/ 10 семейства с 42 души, с.Дахкьой /Горско/ 13 семейства с 33 души. Бежански семейства от с. Ортаджи, Гюмюрджинско са настанени в с.Чорбаджилар /Чорбаджийско/. [8] Най-голяма част от заселилите се в околията през 1919

г., 1923 г. и 1924 г. идват от западнотракийските села Манастир, Сачанли, Карачкьой, Ортаджи, Домуз дере, Крушево. [9] През май 1923г., 86 души прогонени от с. Манастир преминали през границата при с. Чукури и се установили в различни села на околията. [10] В същото време бежанци от Македония /Велес и Прилеп/, от Източна Тракия /с.Булгари/ и от Добруджа се заселили в селата Токачка, Голямо Каменяне и в Крумовград. Прииждането на бежанци в региона продължило и през следващите години, като по-голямата част от тях били от Беломорска Тракия. Те предпочитали да се заселят в Източните Родопи, край границата, за да са по-близо до родните си места.

В самия Крумовград първите бежанци от Беломорска Тракия се установили през 1919 г. От 1919 г. до 1924 г. се заселили семействата на Русин Иванов и синовете му, на Димитър Стоянов, Иван и Вълчо Кръпови, братя Мовтерови, Иван и Кольо Куличеви, Никола Димов, Димитър Георгиев, Димитър Костов, Коста Райчев, Георги Лападозов, Иван Инджев, Стоян Бунджев, Стоян Колама, Павел Мамартиев, Кольо Тенев и други, всички от с.Манастир, Гюмюрджинско. След тях със семействата си идват братя Попилиеви от с.Сачанли, Панайот Димов, Марко Станков и Димо Бояджиев от с.Карачкьой, Гюмюрджинско. През 1922 г. преминали през различни селища във вътрешността на страната семействата Панеч, Мамиреви, Йорданови - бежанци от Македония се установили в Крумовград. По същото време се настанили и семействата на Йордан Кръстев, Васил Касабов, братя Павел и Михал Карапавлови и други. [11] За разлика от селата, където се заселвали цели групи от едно и също село, настанените в Крумовград бежански семейства пристигали поединично.

Настаняването на бежанците в Източните Родопи е задача, с която създадените през 1914 г. специални комисии и

служби не успели да се справят до край. Следвоенна България е изключително затруднена с набавяне на средства за хилядите прииждащи в страната българи, а в новоосвободените земи трудно се намирали подходящите служители, които да провеждат по места държавната политика. Едва след сключване на т.нар. Бежански заем през 1926 г. българското правителство имало възможност да пристъпи към решаване на проблемите свързани с бежанците. Наложило се част от съществуващите комисии да се преустроят или да се създадат нови. Създадената през 1927 г. Околийска комисия в Крумовград е в състав: председател - Александър Костов - околийски началник в града и членове - Атанас Маринов - началник на клон на БЗБ, Янаки Стойков - околийски данъчен началник, Юрдан Каранджулов - представител на бежанците, Борис Малинов – секретар.[12] Според категоризацията на комисиите, в зависимост от числеността на бежанците, Главна дирекция определя тези в Крумовград, Кърджали и Ивайловград като комисии първа категория. Създадени били и общински комисии в 8 от съществуващите 12 общини в околията – в селата Ада /Поточница/, Чал, Дутли /Черничево/, Чорбаджилар /Чорбаджийско/, Токачик /Токачка/, Таш чилингир /Голямо Каменяне/, Терзи юрен /Тихомир/ и Кошукавак /Крумовград/.

Още през лятото на 1927 г. в Крумовград и околията се пристъпило към измерване на имотите, определяне границите на неизползваните фондови земи, оценяване на изоставените, определяне на парцелите за жилища и оглед на дворни места и къщи. Околийската комисия контролирала дейността на общинските комисии при прилагане на ЗССНБ. Процесът на оземляване в Крумовградска околия започнал през 1927 г. продължил и през 30^{-те} години. Оземляването е основата, върху която по-нататък се пристъпвало към осигуряване на жилище и одворяване. Както в цялата Източнородопска област,

така и в Крумовградска околия съществуват специфични особености. Те произтичат от конкретните условия в новоосвободените земи, от непрекъснатото движение на населението в региона. Турски семейства се изселвали в Турция или се завръщали отново, непрекъснато пристигали българи бежанци, които се местели от едно село в друго, търсейки по-добри условия или възможност да се настанят в селище, където имат близки роднини. В същото време в селищата с компактно турско население не се допускало заселване на българи. Верски съображения са една от причините за жилищната криза в новите земи и повод за спорове. Освен това голяма част от населението е неграмотно или полуграмотно и лесно се манипулира от недобросъвестни чиновници. Много сериозен проблем създава фактът, че до 1925г. не се разрешава покупко-продажба на недвижими имоти в региона, а закупените до тогава са с неузаконена собственост. Не на последно място е и горчивата констатация, че в същия период държавната и местна власт не са достатъчно силни в региона, за да решават тези сложни проблеми. Често при оземляване на бежанците местното население недоволства и оказва съпротива. За това говори документ от 30 април 1929 г. В с. Юнузкьой / Звънарка/ общинската комисия оземлява бежанци, но местни жители орат и засяват определената за бежанците земя, не признавайки разпорежданията на законните власти. Стига се до саморазправа.[13] Такива действия има и в отношенията между отделни бежанци - жител на Крумовград бежанец разорава и засажда земи дадени на друг бежанец.[14]

През годините 1928 г. - 1929 г. се пристъпва към оценка на раздадените безстопанствени земи и се уточнява размера на поземлената собственост. През май 1929 г. е направена проверка на земите в Черничевска община - в селата Чукури, Горско, Влечугово, Казак, във всички села на Чалска и Кру-

мовградска община и е констатирано, че определените от общинските комисии протоколни цени са или прекалено ниски, или прекалено високи и се налага преоценка на отделните категории земя.[15] Много често имало нарушения в работата на общинските комисии относно това, кои имат и кои нямат право на оземляване. Общинската комисия в Крумовград неправилно е оземлила някои бежанци и неправилно е отказала на други да бъдат оземлени.[16] От данните в списъците на раздадените с жребий земи в общините Крумовград и Поточница до 1930 г. става ясно какво е качеството и количеството на раздадената земя. В община Поточница бежанските семейства са оземлени с по 20 - 25 дка земя, а в Крумовград по 30 дка. Недостатъчно за да се изхранва едно многочленно семейство. В графата за вид на земята, почти за всяко семейство са посочени по 10 дка пясъчлива почва.[17]

Един от сериозните проблеми, които съществували в околията е, че много бежанци след подаване на документи за оземляване в едно селище, променяли местоживеенето си. През м. май 1930 г. Главна дирекция по настаняване на бежанците констатирала, че през 1927 г., 1928 г. и 1929 г. били оземлени бежанци, които в този момент живеят в друго селище. Поставя условие такива бежанци да се заселват, там където са оземлени и лично да обработват дадената им земя. Вместо това те продължили да живеят във от мястото на оземляване, а земята давали под наем или на изполица, за да увеличат доходите си. Това е в нарушение на ЗСНБ.[18] Други нарушения са свързани с това, че се оземлявали хора, за които е доказано, че не са бежанци. В община Поточница оземлили семейства пристигнали от Добруджа, но след проверки на Околийската комисия им се отнело правото да се ползват от средствата на заема.[19]

През 1929 г. група чиновници и пенсионери от Крумов-

град отправили искане до Околийската комисия и Главна дирекция за настаняване да бъдат оземлени. По закон те нямали право да се ползват от средствата на Бежанския заем. Поради голямата скъпотия и отдалеченост на района трудно изхранвали семействата си с получаваната от тях пенсия или заплата. В това си искане намерили подкрепата и на Околийската комисия и чрез нея отправили молба до Главна дирекция, да получат правото да бъдат оземлени. В аргументите в подкрепа на искането си изтъкват стремежа на българската държава да засили заселването на българи в този край, както и наличието на неизползвани фондови земи, с които би могло да бъдат оземлени.[20] Както се вижда нарушени са правилата и самата Околийска комисия.

Една жалба от 18 семейства от с. Домуз дере, настанени в с. Морянци показва друг проблем. По-голямата част от бежанците са полуграмотни или неграмотни. Това е причина за недоразумения или злоупотреби. През 1928 г. след измерване и парцелиране на земите, бежанците изкоренили и разчистили гористите места, за да ги направят годни за работа. Комисията им предложила да ги оземли с по 10 дка земя от същите места. Те реагирали заради това, че 10 дка са твърде малко за изхранване на едно семейство. Не след дълго научили, че те самите категорично се отказали от оземляване. В жалбата си заявяват, че никога не са подавали подобни декларации и обясняват, че заинтересовани хора са се възползвали от тяхната неграмотност, за да отнемат земите им.[21]

През 1928 г. Околийската комисия установила, че група бежанци в с. Чукури не желаят да бъдат оземлени и използват загражденията по нивите за гориво, затова земята им била отнета и дадена на други бежанци. През юни 1930 г. в община Голямо Каменяне комисията констатирала, че до този момент всички бежанци в общината са заселени, но не оземлени.[22]

В началото на 1930 г. началникът на отделението Държавни имоти при МЗДИ, потърсил помощта на окръжните управители. Поискал от тях да окажат съдействие на данъчните началници за събиране на необходимите сведения за имотите, които подлежат на причисляване към държавния фонд. Установило се, че само в Крумовградска околия има общо 57 048 дка гори, пасища, ниви и ливади. До 30 юни същата година тези земи били причислени към фонда за оземляване на бежанци. Това се дължи на взетите мерки и действията на новоназначения околийски началник. Прилагането на законите зависи изключително от функционирането на местната и държавна власт. Но тя била твърде слаба в новоосвободените земи. Много рядко в общините се задържали компетентни и съвестни чиновници и служители, които не злоупотребяват със служебното си положение. Взетите мерки за кратко дали резултат – успели да уточнят размера на държавната собственост, да я приведат в известност и да създадат условия за разпределянето и на безимотните бежанци.[23]

Трудностите при оземляването в Крумовградско произтичали и от факта, че още със заселването си в Източните Родопи бежанците, които имали възможност и средства да придобият земя чрез покупка, нямали това право. Въпреки забраната да закупуват земи в началото на 20^{-те} години българи купували от изселващи се турци ниви и други имоти с обикновени частно-продавателни договори, но това носило риск за купувачите. През 1934г. Министерството на правосъдието разработва проект за уреждане на недвижимата собственост в новите земи, но решаването на този проблем е възможен една след 1941 г., с приемането на закон.

Според изискванията на Главна дирекция след оземляването се пристъпило към одворяване и осигуряване на жилища за бежанците.[24] През 1927 г. Околийската комисия

създаде бригада, която измерила имотите в околията и взема мерки за строеж на жилища. Едновременно с огледа на дворните места се извършвало оглед и на къщите, като се установява кои са годни, полугодни или негодни за живеене. За Крумовград било предвидено изграждането на 20 - 30 нови типови къщи и се изисквало от бежанците да дадат писмено съгласието си за построяването им. Общината имала задължението да осигури всички бежанци и с дворни места. [25] Нейно задължение било да определи от общинската мера или от празните общински места нужното пространство за стопански дворове, в размер не по-малък от 800 кв.м. и не повече от 1200 кв.м. Тези места се заплащали на общините от държавата. Представа за това как са одворени и окъщени бежанците в една част от Крумовградска околия дават протоколите от селищата на община Поточница. Раздадените дворни места са от 150, 250, 350 кв.м. до 500 кв.м. много по-малко от предвиденото. [26] В по-голямата си част къщите, в които са настанени били изоставени, безстопанствени, полугодни и почти негодни за живеене. В самия Крумовград през 1925г. бил изработен регулационния план на града, но във връзка с изграждането на нови къщи се пристъпило към изменението му и създаването нови парцели.

Въпреки трудния процес на настаняване на бежанците в Източните Родопи през първата половина на ХХ век, значителен брой села в региона променят етническият си състав. Увеличава се броят на селищата с българско население и на смесените села. В Крумовградска околия селищата също променят облика си. Но лошите условия на живот, бавното решаване на проблемите свързани с препитанието и поминъка им, липсата на удобни пътища за връзка с вътрешността на страната карат значителна част от бежанците, през 50-те години на ХХ век да предприемат нови стъпки. Преселват се

и трайно се установят в градовете Крумовград, Кърджали, Хасково и други селища.

БЕЛЕЖКИ:

1. Статистически годишник, 1939 г.
2. Статистически годишник, 1926 г. с.20; РИМ - Кърджали, НСФ - НИ, инв. №178, с.5; В. Мастанлийски окръжен вестник, 10 ноември 1928 г., бр. 48, с. 6.
3. РИМ - Кърджали, НСФ - НИ, инв.№ 398; Сп. Родопа, 1 януари 1931 г., с.6; Статистически годишник 1925 г.,1926 г., 1935 г.
4. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№398.
5. Златилов В., Социални и благотворителни помощи за тракийските бежанци в Кърджалийски окръг 1914-1938 г., Демографски и етносоциални проблеми в Източните Родопи, 1989 г.,с.240; ДА - Кърджали,ф.17 К, оп. 1, а.е.2, л.1.
6. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№399, с.4,5, инв.№398, с.4,12.
7. Златилов В., Цит. съч. с.240; Капсъзов А., Социално икономическа адаптация на тракийските бежанци в България между двете световни войни, Известия на Тракийския научен институт, 2002, кн.3, с. 39./броят на бежанците е 14103 души./
8. ДА - Кърджали,ф.124 К, оп.1, а.е.4, л. 17-37, 45.
9. ДА - Кърджали, ф.124 К, оп.1, а.е.3, л. 27 – 47, 90, 91.
10. Трифонов, С. Българското национално освободително движение в Тракия, 1919 - 1934 г., с.120.
11. РИМ - Кърджали, НСФ-НИ, инв.№399, с.4,5.
12. ДА - Кърджали, ф. 124 К, оп.1, а.е 4, л.1.
13. Пак там, а.е.3, л.17.
14. Пак там, а.е.4, л. 85.
15. Пак там, а.е.3, л.18, 19, 20.

16. Пак там, а.е.3, л.18,19.
17. Пак там, а.е.4, л.80гр., 85.
18. Пак там, а.е.1, л. 204.
19. Пак там, а.е.5, л. 4, 27.
20. Пак там, а.е.3, л.66.
21. Пак там, а.е.7, л.45.
22. Пак там, а.е.6, л.113, 303.
23. Ангелова, Ив. Сб. Българи бежанци от Тракия, Кърджали, 2004, с. 25.
24. ДА - Кърджали, ф.124К, оп.1, а.е.1, л.62.
25. Пак там, а.е. 1, л. 222.
26. Пак там, а.е.1, л. 61, 62, 63 , а.е.3, л.89 - 91.

Проф. д.и.н. Камен Манолов Гаренов

СЕЛО ГАБРОВО, КЪРДЖАЛИЙСКО

ГАБРОВО е село в община Черноочене, област Кърджали. Географски разположено върху Източните Родопи и в сегашните политически граници на България. Има постоянно живеещи към 700 жители, които са турци мюсюлмани. Това е единственото село в област Кърджали, в което в „турско време“ е било българско, а в „българско време“ е етнически турско...

**Бившето село „българско Габрово”,
после „турско Габрово” и сега само село Габрово**

Когато над с. Черноочене пътя свие наляво към гр. Асеновград, пред първото село се виждат – в лява страна една хубава чешма и уредени гробища. Преди тези гробища бяха

неугледни и чешмата не беше построена. Често минавах от тук и картината се променяше пред очите ми. Споменавах съм и в проповедите си, за умилиението в което изпадах, когато виждах понякога жени – стари, и млади, с шарени кърпи по главите и как с благи усмивки кимаха на моя поздрав. Те стояха приседнали край гробовете от бял мрамор или нещо си говореха пред чучурите на чешмата която беше направена от сини, от светлосини маниста. Беше ми интересно да ги виждам тези жени край гробовете, край чешмата – нали, така знаех, че по тяхното вероизповедание, жените не ходят на гробищата. Но, тука ходят..., много интересно!

Един ден спрях край тази чешма и се заприказвах с тези жени. Повода беше, уж да си купя нещо, защото от няколко години тук, край пътя хората от селото взеха да изкарват селскостопански продукти – предимно в сезона на чушките. От приказка на приказка, гледат детето ми в колата и питат: „*Vu togunu mi?*” /То внукът ли е!?!/

- „*Haig, yolu!*” /Не, син ми е!/. Отговорих им малко твърдо, защото често ми бъркаха възрастта с детето, т.е. вземаха го за мой внук. И като взеха да ми се извиняват тези жени..., но вече, за да ми направят комплимент, едната от тях казва – „Той сигурно е със сини очи, като вас...!” И този път не познаха. „Детето ми е с черни очи, като майка си”. Жената, вече съвсем смутена добави – „А моите, и двете деца са със сини очи. Защото и аз, и бащата и всички в къщата сме със сини очи”...

А мой познат, тука от района, но от друго село - И. И. му е името, ми казва: „Там, в това село Габрово, хората са малко чешити. Не са черни, но нарицателно им казваме „кюмюрджии”¹ – защото работят по мините”

Според, един местен изследовател Георги Кулов „Рудните богатства на Източно-родопската област са давали поми-

нък на местното население от най-дълбока древност до наши дни. Вероятно първите опити за рудодобив датират от медно-каменната епоха... Този поминък постепенно е ставал традиционен за усядащото в планината население и е съществувал с различна интензивност до 17 в. включително според османските архиви.”²² Наред с „остатъци от рударство, при теренни обхождания са констатирани археологически материали” и се потвърждава, че: „Следи от рудодобив от късната античност са ни известни” и при „с. Габрово”²³

Днешното с. Габрово се състои от две съединени махали. Всъщност, само селището което е край пътя се е наричало Габрово. Сега когато е съединено с долната махала – понякога му казват „Горно Габрово”. Долната махала, по всяка вероятност през старо време са живели и турци, защото там се намира селската джамия. Махалата се казва „Тепеджик”-срещу тази махала в североизточна посока се намират, тепетата или на български казано върховете по които са намирани тези „следи от рудодобив”.

На днешния ден разбира се, тези рудници не съществуват и сегашните „кюмюрджии” са работили на други места.

След Руско-турската война /1877-1878/ се подписва Санстефанския прелиминарен /предварителен/ мирен договор между Руската империя и Османската империя.⁴ Този договор се оказва не само предварителен, но и прибързана радост за българите, защото почти обединеното българско землище се нанася на картата като временно политическо явление. Великите сили свикват Берлинския конгрес⁵ и веднага след това се подписва нов договор. Берлинския договор⁶ унищожава разпоредбите на Санстефанския мирен договор и по този начин широката етническа територия на България се стеснява, до рамките на едно „княжество” – Княжество България.

С тези Берлински игри на Великите сили Кърджалийско

и днешния Смолянски край си остават в границите на Османската империя. Част от българското християнско население, които остават под турска власт тогава се мести в днешната Хасковска област. Така например българите от това с. Габрово, християните се изселват в с. Мандра и с. Спахиево, Хасковско.

И така селото което в „турско време“ се е наричало „Българско Габрово“ след Освобождението става „Турско Габрово“. Понякога са се използвали двойствено и двете имена. И така докато на местното население, каквото и да е то, му „писва“ и зачертава от табелата това етническо определение. Сега селото е само „Габрово“.⁷ Това разбира се не го прави по-малко турско, и даже много...

Селото влиза отново в обзора на политическите събития през Балканската война. Както е известно Балканската война започва на 5 октомври 1912 г. с навлизането на войските на съюзниците⁸ в територията на Османската империя. По това време командирът на Кърджалийския корпус Явер паша, заедно със щаба си, вече бил в Кърджали – близо до границата с България, която тогава минавала по билото северно от село Черноочене и южно от Пчеларово. А преди тази дата, на 29 септември, пашата бил получил от главния щаб следната директива: “Самостоятелният Кърджалийски отряд веднага след обявяването на мобилизацията бързо да настъпи по посока на Хасково и Търново Сеймен (дн. Симеоновград) за да прекъсне железопътната линия и привлече повече неприятелски сили към себе си.”

Освен, че се е разчитало, на “изключителните бойни качества” на местното население, Явер паша разполагал и с редовни и добре обучени войски: 36-и низамски полк, два табора от граничната охрана, една редифска (запасна) и една мъстъфъзка (опълченска) дивизия, както и с необходимата му

планинска артилерия, общо 21 дружини и 6 планински батареи.

Българският план за войната с Турция не е предвиждал решителни и перспективни военни действия в Родопите, а само активни мероприятия за да се скъси отбранителната линия. По това време родопската граница с Турция лъкатушела и се доближавала в опасна близост до железопътната линия Пазарджик - Пловдив - Симеоновград - Свиленград. Затова в Хасковския отряд били събрани 28-и и 40-и полк, шест скорострелни и три нескорострелни батареи и един ескадрон кавалерия или общо 8,5 дружини и 9 батареи срещу, както вече се каза, 21 дружини и 6 планински батареи на Явер паша.

Командир на Хасковския отряд бил полковник Васил Делов. Независимо, че неговата военна задача е била само отбраната на границата, полковник Делов е сметнал за добре, да отхвърли неприятеля далеч от първоначалните му позиции и заеме удобния отбранителен рубеж по река Арда.

Настъплението на българските войски на 5 октомври рано сутринта е стремително. Първите удари са насочени към овладяване на турските гранични постове разположени северно от Кърджали и отбранявани от отделни роты. Някои защитници от турската войска се бият отчаяно и до смърт, други не устояват на стремителната българска атака и бягат. Частите на полковник Делов нападат толкова бързо, че турската артилерия не успява да даде нито един изстрел. На следващия ден, 6 октомври, турците правят единствения си опит за настъпление с редифския полк от днешното с. Габрово, северно от Кърджали, към с. Петелово. Той е осуетен от българската войска, която се появява във фланга и в тила на полка. При това положение турските запасници панически се разбягват. Отстъпващите офицери объркано докладват на Явер паша в Кърджали, че насреща им настъпва цяла дивизи-

зия. От тук нататък вече, военните действия не касаят историята с. Габрово.

В българска територия и в български времена през 1924 година е положена основата първото тукашно училище. От тогава Габрово е едно от селата където училището е реликва, хората са отворени към знания и тук няма никакви проблеми с прибирането на децата и учениците, подлежащи на задължително обучение. Първоначално обучението в училището е до 4 клас – т.н. начално образование, но към 50-те години на миналия век става основно училище с двойни паралелки във всички класове. След драстичното намаление на населението в началото на сегашния век, а от там и на учениците – училището едвам оцелява. Сега обаче това е преболедувано и през последните години вече няма спад и голяма разлика в броя на учениците. А и както се отбеляза – сега за сега с. Габрово е едно от големите села в община Черноочене.

Според различните преброявания с. Габрово е било: към 31.12 1934 година с 543 жители, към 31.12 1946 година 687 жители, към 1.12. 1956 година 778 жители, към 1.12. 1965 година 855 жители, по други данни, през 1973 година е имало 827 жители,⁹ към 2. 12 1975 година 923 жители, към 4. 12. 1985 година 917 жители, към 4.12. 1992 година 879 жители, към 1.03. 2001 година 748 жители и към 1. 02. 2011 година 658 жители,¹⁰ А по справка от община Черноочене – към 15 юни 2011 година в селото, записани с постоянен адрес има 654 жители...

Хората които остават живеят дълго... даже до над сто години.

Халим Реджеб е на 104 години – роден е през 1911 година.

Нури Али е роден на 15 февруари 1914 година – сега е на 101 години.

И двамата са от с. Габрово, и двамата „младежи” са на крака, и са „с главата си”. Помнят старите години, но кой знае защо най-образна е картината им за „комит Митьо Ганев от Айдынлар”.¹¹ Това трябва да е било около 1920 година, когато българското правителство обявява т.н. „последен войвода” за разбойник и той често пъти се крие при бедното турско население. По онова време, когато войводата Митьо Ганев е идвал в с. Габрово – бай Халим и бай Нури са били в най-пубертетната си възраст – около 15 годишни, и силно ги и впечатлило поведението на човека „който го преследват българите, а пък не е от нашите... чудна работа... турски, турски говореше...” Спомените им се преплитат със тежкия селски труд, по каменната родопска земя, и как са „превивали гръб” от тъмно до тъмно. После пак се става дума за Митьо Ганев: „Страшен човек, с едни дълги черни коси до кръста, гледа на кръв и мяза на караконджул. Въоръжен с какви ли не пушкала, небрежно метнати по тялото му, в състояние да унищожат цяла рота жандарма. Без окото му да трепне. Но тъй като бяхме фукари, от нас нищо не взе. Напротив – даде ни няколко турски златни алтъна. За хаир и да прославяме името му”¹²

Сега какво се е променило?

„- Нищо... ярема пак го опъваме всички ние... където ни казват - последна дупка на кавала.”

Старите времена с бурни политически ситуации ги няма. Героите от онези събития, и от двете страни на някогашната българо-турска граница, са мъртви и забравени. Днес района около с. „Българско Габрово” или „Турско Габрово” няма никакво политическо и стопанско значение. Минало е времето, когато държавата е мислела за хората по тези хребети – и даже прочутите със своето скъперничество габровци – този път от град Габрово, са били принудени да построят един промишлен цех на братята турци в едноименното село Габрово. Сега

цеха все още се гърчи, и се напъва да оцелее като осигурява някаква работа на „ишлеме” за хората от селото.¹³

Кога за последно... пак спрях на входа на това село.¹⁴ Почаках се на една височина над турските гробища – в дясно от пътя за Асеновград. Оказа се че съм попаднал на едно изоставено напоително съоръжение. Стърчаха все още големите ръждясали тръби, пропукани стени и строшени бетонни тръби...

Ясно се виждаше селото: Напред – главното шосе минава през горния край на селището и се вижда, над завоя „Габровския цех”. Малко след гробището има една табела за с. Габрово – и това е всъщност пътя за центъра на селището. Преди отклонението са селото, до самото турско гробище в дясно има отклонение на пътя за с. Винево. И в този триъгълник – по склона между главния път и пътя за с. Винево, в земята таи и избледнява последният християнски спомен. Тук, в непосредствена близост до сегашните турски гробища се е намирало и християнското гробище на селището, което в „турски времена” е било българско и е носело името „Българско Габрово”

Какво се е променило от тогава... Османската империя ли оцеля..., ние ли нещо сбъркахме или забързани не обърнахме внимание на уж „древните” неща!? Този въпрос, този път си го задавам на нас, не на старците от селото, които и след сто години не могат да проумеят как така „българите гонят българи” – в техния случай справка Митьо Ганев.

И колко от хората – все едно българи или турци или кафяви – знаят през какво село Габрово минават, когато пътуват между Асеновград и Кърджали.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тур. Кюмюрджии – възлищари.

² Вж. В-к Нов живот /Кърджали бр. 53 /20.032001 г./ Автор Г. Кулов

³ Вж. В-к Нов живот /Кърджали бр. 53 /20.032001 г./ Автор Г. Кулов

⁴ Договорът е подписан около 17 ч. на 3 март (19 февруари стар стил 1878 г. в Сан Стефано (днес квартал Йешилкьой, част от предградиято Бакъркьой разположено на 10 км. от историческия център на Истанбул, от граф Николай Игнатиев и Александър Нелидов от руска страна и от външния министър Савфет Мехмед паша и посланика в Германия Садулах бей от страна на Османската империя

⁵ Берлинският конгрес е проведен в министерската сграда Радзвил в Берлин от 13 юни до 13 юли 1878 г. Разглежда намаляването на влиянието на Русия върху Балканите, в резултат от спечелената от нея Руско-турската война (1877-1878). Това означава подялбата на България и нейното разпокъсване.

⁶ Подписан на 1 / 13 юли 1878 г. в Берлин

⁷ Вж. П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 62. „Габрово /Българско Габрово и Турско Габрово/ с. в Б-я 1885 -1886 и от 1912 г. двойствено име”

⁸ Съюзените страни са България, Сърбия, Гърция и Черна гора.

⁹ П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 28

¹⁰ Вж. НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по Области, общини и населени места. С. 2012. с. 151.

¹¹ Вж. с. Светлина, Хасковско

¹² Разговора е проведен чрез Исмет Исмаил, служител при община Черноочене.

¹³ Намира се в горния край на селото, над главния път Кърджали – Асеновград.

¹⁴ Мисля, че беше на 14 януари 2014 година. Същия ден бях натоварен от Митрополията да служа в историческия храм в гр. Батак и преди да премина през сегашното турско село „Българско Габрово” се спрях да го разгледам отдалече.

ХЮСЕИН МЕМИШОГЛУ – НОСИТЕЛЯТ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА

Като деца си разказвахме различни истории. Най-често измислени. Кой какво чудо е видял, какъв подвиг е извършил, насътворил, надробил. Знаехме си, че измисляме, ама се слушахме с отворена уста. Искахме да е истина. Ахкахме и охкахме. И си вярвахме. Ако и да се съмнявахме понякога, все си имахме едно наум, в смисъл че – знае ли човек...

Имаше сред нас едни хитреци обаче, дето все им се искаше да са с едни гърди напред, най-много внимание да съберат, най-много възхита да предизвикат. И като захващаха едни опашати лъжи, край нямаше. Точно тези лъжльовци, които не знаеха мяра в лъжите и се самозабравяха, обявявахме за **НОСИТЕЛИ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА**. Не си спомням защо тъкмо така, но така. Когато за първи път участвах в подобно разтягане на локуми, лъжльото беше доста опашат и дълго след това смятах, че **НОСИТЕЛ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА** всъщност означава пациент на... Карлуково. Луд.

„Помашкият синдром”, който през последните години тресе у нас някои умници, ме накара да си спомня тази детинска игра. Нищо кой знае какво – просто неколцина претенденти за **ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА**. Познавачи на миналото и бъдещето на „помациите”. Наричам ги историци папараци. Или помакофантасти. Според както дойде. Най-често лъжите им дори не са истински лъжи, а полулъжи-полуистини. Правдоподобни. Наукоподобни. За да изглеждат като истини. В надпреварата за **ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА** са се включили и едни пишман учени, дето все се правят, че не знаят (или на-

истина не знаят!) разликата между религиозна и етническата принадлежност и току пишат за мюсюлманите, като че става дума за етнос. Подобно на оня американски демограф – проф. Джъстин Маккарти, който дори написа книга под заглавие „Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821 – 1922” (С., 2010). „Етническо прочистване на *османските мюсюлмани*”! Разбирате ли? Голям умник! Османците (кастова прослойка – на управляващите Османската империя, която включва хора от различни народности) били етнос, да не говорим за мюсюлманите (религиозна общност)! По-очевидна безсмислица от това – здраве му кажи!...

Но има един сред всичките тези умници – ХЮСЕИН МЕМИШОГЛУ, който в книгата си „Страници от историческото минало на помаците” (Анкара, 1991)¹ разказва такива опашати лъжи, че с право може да бъде определен за НОСИТЕЛ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА. С него дори се занимава прокуратурата. Защото лъжите му са от тези, дето не просто подменят историята, а уронват престижа на страната ни, сеят омраза и жажда за отмъщения и могат да взривят етническия и религиозния мир в региона.

Не е възможно в рамките на една статия да се обхванат и опровергаат всичките му лъжи... както се казва, където пипнеш книгата му – мирише. Затова ще се спра на няколко от най-очевидните.

* * *

Малко предистория...

Хюсеин Мемешоглу. Хюсеин Мехмед Мемеш. Роден с. Коялоба, община Кирково, област Кърджали, България. Член на Българската комунистическа партия (БКП). Студент и асистент в СУ „Св. Климент Охридски”. Доцент във ВМЕИ „В. И. Ленин” (днес Техническият университет) в София, където преподава история на БКП; през 1988 г. забягнал от

Виена в Турция. Професор в Анкарския университет, където преподава „история на балканските народи“ (според както сам казва в интервю на Румяна Узунова с него², направено в Париж на 4 юни 1989 г., където той е представител от Турция на Конференцията за човешките права на 35-те страни, подписали Хелзинкските споразумения). От други източници научаваме, че е преподавал и в университета „Сюлейман Демирел“ – гр. Бурдур³.

Какви точно са били историческите му занимания и интереси в България относно българската история разбираме също от въпросното интервю:

„Кандидатската ми дисертация за доктор по история на България ми е на тема за участието на турското население на България в борбата против фашизма. Това ми е първата книга, дисертация, и по тази тема имам издадена книга, която е публикувана през 1977 година. Втората ми книга е за участието на турското население в България в изграждането на социализма, където се разкрива дяла, участието на това население в икономическия живот на страната, в строителството, в различните отрасли, също така тяхното културно развитие...”⁴

От интервюто разбираме и как точно е преподавал той история във ВМЕИ „В. И. Ленин“:

„История на България и история на БКП, която се преподава във висшите учебни заведения е една такава история, където историческите факти са изопачени и историята се използва като наука в подкрепа на режима, на сегашното комунистическо правителство. Доста исторически факти са изопачени...”⁵

Явно е, че като член на БКП и като преподавал по история на БКП в български вуз Хюсеин Мемишоглу по онова време е нямало как да не бъде „в крак” с начина на преподаване на историята в българските вузове, поне както го представя пред Румяна Узунова, и съответно е изопачавал историческите факти в подкрепа на някогашната власт, щом друг начин на преподаване не му е бил известен, защото, предполагам, би го споделил пред своята събеседничка. Аз пък в средата на 80-те години бях студентка в СУ „Св. Климент Охридски”. И досега си спомням изпита по история на БКП. Знаехме, че на лекциите преподавателят беше твърде свободен при поднасянето и интерпретирането на фактите, но въпреки това, преди да прекрачим вратата за изпит, се предупреждавахме, че той не обича натегачите (в смисъла на Хюсеин Мемишоглу) и че колкото си по-разкрепостен в мисленето и тълкуването, толкова по-висока оценка ще получиш. Така и беше наистина.

Какви са историческите занимания и интереси на Хюсеин Мемишоглу в Турция относно балканската история, дали и там, в Анкарския университет „Хаджеттепе” и Бурдурския – „Сюлейман Демирел”, той все така е продължил да изопачава историческите факти в подкрепа на тамошните власти-мащи разбираме от „Страниците...”. В превод на английски език заглавието на книгата е съвремененно и преднамерено видоизменено: „Pages of the History of Pomaks Turks” („Страници от историята на турските помаци”). През 1991 г. той все още се е подписвал като *доц. д-р Хюсеин Мемишоглу*, по-късно, след издаването на книгата, е станал професор. Скоро може и академик да го направят. Още повече, че през 2011 г. той вече е произведен в чин „*кърджалийски писател*”, „*писател-професор*”, представял в Бурса новата си книга „Помашките турци в Балканите”⁶.

* * *

Какво собствено представляват „Страниците...“? Обемът я има, я няма 60 – 70 страници (след заключението на с. 47 книгата няма номерация). Съдържанието: „ПРЕДГОВОР – Проф. Джемил Къванч; ВЪВЕДЕНИЕ; ЧАСТ ПЪРВА: 1. Историческото минало на помаците, 2. Названието „помак“ и езикът на помаците, 3. Дейността на българските правителства за побългаряване на помаците и прилаганите методи за заплаха и натиск, 4. Заключение; ЧАСТ ВТОРА: ДОКУМЕНТИ И ФОТОГРАФИИ” – сякаш студентска курсова работа.

В краткия ПРЕДГОВОР проф. Джемил Къванч се е поупражнил да определя стратегическата цел на българската политика, която според него била – „да предотврати изпадането на българското население в положение на малцинство” (с. 1). Дори измисля задачи на политиците ни, редейки нелепост след нелепост:

„Българските правителствени ръководители прекрас-но знаят, че след като успеят да побългарят помаците и турците, ще стигнат много по-лесно крайната си цел. Ето защо първата и най-важна задача за тях е асимилирането на тези две общности, които са представители на един и същи народ – турския...” (с. 1).

Но дотам ли се е усъвършенствала турската историческа наука, че с един замах да елиминира дори свидетелствата, оставени от някогашните османски държавници, като великия везир Митхад паша, всеизвестния управник и на Русе, който в статията „Турция в своето минало, настояще и бъдеще” за сп. „Ревю сиантфик дьо ла Франс е дьо л’етранж” (година VII, януари-юли 1878 г., с. 1152) споменава, че сред българите християни има над един милион български мохамедани, кои-

то не са нито татари, нито черкези, нито са дошли от Азия, че те „са потомци на същите тези българи, преобърнати в исляма през епохата на завоеванията и следващите години. Това са чедра на същата тази страна, на същата тази раса, и от същото това коляно. А между тях има една част, които не говорят друг език освен български”⁷⁷? Разбирам нашите чеши-езици и помаковедци, които, избивайки комплекси, пълнят форумите и „книгите” си с глупости относно това колко и защо не трябвало да се вярва на Митхад паша, но една историческа наука да пренебрегва свидетелство от този род... Явно в турската историческа наука всичко е възможно и локумът се цени повече от истината!

Проф. д-р Джемил Къванч дори си позволява да излъже за нещо, което може да се провери с просто око в същия този миг. Той твърди, че Хюсеин Мемишоглу е написал произведението си, основавайки са на истините, посочени от него в предговора, като „с документи и фотографии той доказва, че помаците са чисти турци” (с. 2). Разбира се, веднага и старателно проверих документите и снимките, предоставени ни от автора в края на книгата, защото това би било мощен пробив в областта на историята и етнологията у нас. Но, уви, не намерих какъвто и да е документ или снимка, които да доказват подобно абсурдно твърдение. Предполагам, че професорът е прочел само съдържанието и е бил подведен от Хюсеин Мемишоглу, иначе едва ли би лъгал така едно към едно.

* * *

Самият автор също не се церемони много-много, а директно „въвежда” читателя право в „сърцевината на материята”:

„...помаците са потомци на куманските турци, които през XI век са се заселили в Пиринска Македония и Родопите.

Всеизвестна е историческата истина за куманските турци, които през XI век са дошли на Балканите и отричайки се от шаманизма, са приели исляма, след което са се втели в редиците на османските турци...” (с. 9)

Някой да си спомня документ, фотография, какъвто и да е факт или артефакт за съществуването на турци и ислям в Родопите и Пиринска Македония, въобще на Балканите по това време? Няма нищо подобно! Нито в историческите съчинения от този период, нито в административните регистри на България, Византия или Сърбия, а по-късно и на Османската империя няма каквито и да е сведения за „кумански турци” или пък за „помаци”, които – на всичко отгоре – да са приемали исляма три века преди османските нашествия по тези земи. Впрочем самият автор по-нататък (визирайки *M. T. Gökbilgin, 15 ve 16, asirlarda Edirne ve Pasa Livâsi, Istanbul, 1952*, като и *A. Gevant Eren. Pomaklara dair. Türk Kültürü, Sayı 4, Subat, 1963, s. 38*) потвърждава същото:

„В османските регистри от периода след покоряването на Румелия не съществуват названията „българомохамедани” или „помак”. До края на XIX век западните автори също не споменават никъде понятието „помак”. А. Боуе, който през 1839 година осъществил пътешествие из Балканите с изследователска цел, първи споменава, че в някои градчета и села на Ловешки и СевлиеВСки райони живеят помаци, поради което тези места са били наричани помашки селища. Той не дава никакви сведения за произхода на думата „помак” и за начина по който въпросното население се е заселило по тези места. А. Боуе не представя и никакъв исторически документ във връзка с този въпрос.”

Благодарим за подробната информация! И то – от източ-

ник, чийто автор просто няма как да заподозрем във великобългарски шовинизъм. Тази информация напълно доказва, че ако и названието за ислямизиран българин „помак” да е съществувало в местно наречие (подобно на много други такива местни названия – „ахрянин”, „мървак”, „торбеш” и т.н.), то не е било използвано като обобщено название на всички ислямизирани българи, нито пък в качеството му на етноним. Османците едва ли биха пропуснали, ако не друго, поне да споменат в регистрите си, „помаците”, още повече ако, според както твърди Хюсеин Мемишоглу, те са били нейни най-добри съюзници и братя и са им „помагали” да завладеят Балканите. Не е имало по време на Османската империя необходимост и от названието „българомохамеданин”, защото в нея не етническият признак е бил определящ за общността, а религиозният. Затова наред с мюсюлманския миллет като общност е съществувал и рум миллет (общността на източноправославните християни, в който освен гърци влизали българи, сърби, албанци, аромъни) и др., като главното разделение е било на „правоверни” и „неверници”. Едва през 1861 г. е официално признат и българският миллет. През XIX век обаче тази система на администриране постепенно се разпада и по-късно се заменя с нова, съобразена с идеите на османизма.

* * *

Част първа на „Страниците...” е съставена от няколко раздела.

Първият раздел („ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО НА ПОМАЦИТЕ”) представлява по-разширено глаголстване по поставената във въведението теза. Дори не си заслужава да я опровергаваме, поради само един-единствен факт: на историческата наука у нас и където и да е по света (освен в главите на турски учени от рода на Хюсеин Мемишоглу) не е извест-

но племето „кумански турци”, които, вливайки се „в редиците на османските турци”, постепенно стават „помаци”. Затова споровете за произхода на несъществуващия етнос „помаци” ще оставим на научните „капацитети” от Европейски институт „Помак”, които биха светнали автора с техните нови постижения в тази област. Един от тях (Ефрем Моллов) например издири най-древния засега праотец на „помаците” и той се оказа не кой да е, а основателят на Персийската империя Кир II Велики. Друг от тях (Васил Войнов) с поглед в бъдещето, в крак с новото време и ерата на космическите екскурзии пък определи „помаците” като марсианци. Това са най-новите, иначе има и други – една от друга по-агресивно екзотични, което предизвиква в ненаучните среди такова объркване, че чак свят им се вие...

Приемането на исляма в Родопите и Пиринска Македония станало (според Хюсеин Мемिशоглу) все в периода от XI – XIII век, включително до 1345 г., понеже се случвало я някой византийски управник, я някой бей (Гаази Умур бей, син на Айдън, например) да пресели там „анадолски турци” („юрушки турци”) – с цел да укрепят границите на Византийската империя. Та тъкмо тези анадолци и обърнали в исляма „куманските турци”, населяващи района (с. 13 – 14). Но как ли в историческите извори от онова време и този важен исторически факт е пропуснат? Неизвестно...

* * *

От втория раздел („НАЗВАНИЕТО „ПОМАК” И ЕЗИКЪТ НА ПОМАЦИТЕ”) научаваме любопитни подробности за родопския диалект в нашия език, за които никой български лингвист досега си е нямал и понятие.

При търсенето на произхода на думата „помак” Хюсеин Мемिशоглу не е бил особено усърден, просто е използвал готовата формула, че „помак” иде от „помагач” (с. 14), поне-

же, като вече ни е уведомил, „куманските турци” помогнали на османлиите да завладеят Балканите, т.е. земите им (това, между другото, не ви ли звучи някак налудничаво!). И толкова...

Но „изследванията” му, свързани с „помашкия език”, са просто уникални! Разбира се, и на „помашкия език” авторът не отделя подобаващото внимание – спира се на него не за друго, а понеже той бил най-сигурното доказателство, използвано на българите, когато пробутвали теориите си за българския произход на „помациите”. Според Хюсеин Мемисхоглу „...езикът на помациите се състои от 30 процента украинско-славянски, 25 процента кумано-къпчански, 20 процента огузко-турски, 15 процента ногайски, и 10 процента арабски думи” (с. 22), а най-важната причина за наличието на каквато и да е „славянска” лексика в него дори не е фактът, че векове наред „помациите” са живеели с българите, а „това, че през X – XI век куманските турци са осъществили контакти със славяните в Украйна, Бесарабия и на Балканите и че в продължение на 200 – 300 години са живели и странствували из славяно-руските земи” (с. 23). Опирайки се на явно видния турски езиковед Ахмет Айдънлъ, според който „фонетичният акцент на помашкия език” е повлиян най-вече от „някогашния чагатайско-турски език” (с. 23), както и на още по-видния в това отношение Ahmet Cevat, авторът е категоричен, че „от езикова гледна точка помациите не са осъществили никакви сношения с българите, което доказва и невалидността на твърденията по отношение на езика на помациите с което българите злоупотребяват най-много” (с. 24).

Научните спорове и във връзка с несъществуващия „помашки език” обаче ще оставим за „капацитетите” от ЕИ „Помак” с техните най-нови „открития”, макар че засега не се е чуло нещо зашеметяващо от тяхна страна – нито Ефрем

Моллов е овладял все още „*помашкия език*” (както се разбира от честите му изяви в средствата за масова информация той дори майчиния си родопския диалект не знае, камо ли да овладее език, който не съществува!); нито пък се е чуло Васил Войнов да е осъществявал на „помашки”, на „марсиански” или на какъвто и да е друг подобен език вербални контакти с марсианци...

* * *

Разбира се, дотук Хюсеин Мемшиоглу не издържа конкуренцията на останалите претенденти за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА. Своята каква-годе история на „помаците” и каква-годе теория за „*помашкия език*” той скалъпва на две – на три, колкото да покаже, че има някакво понятие от историята и лингвистиката. В сравнение с Ефрем Моллов – ехеееее!... Ефрем Моллов също има (ако въобще има!) само някакво понятие от историята и лингвистиката, но в книгата си „Има ли бъдеще Велика България или защо бе скрита историята на помаците” (Смолян, 2012) ги е майсторил такива едни опашати, че Хюсеин Мемшиоглу може само да му диша прахта от петите.

С какво обаче бившият софийски доцент по история на БКП и настоящ професор (анкарски и бурдурски) по балканска история взема завидна преднина в надпреварата за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА? С „изследванията” си в областта на новата и най-новата история на България. Тук просто няма кой да му съперничи. Той е на върха. Той е върхът! И понеже стана дума дали и в Турция, в турските вузове той е продължил практиката си да изопачава историческите факти, както е постъпвал, бидейки преподавател по история на БКП във ВМЕИ „В. И. Ленин” в София... – предвид обилния доказателствен материал от книгата му „Страници от историческото минало на помаците”, с основание можем да кажем, че

не просто е продължил, но и я извежда до съвършенство. И така, излиза, че... ако съвсем леко парафразираме онази му мисъл от интервюто с Румяна Узунова... история на Балканите и история на турците на Балканите, която се преподава във висшите учебни заведения в Турция е една такава история, където историческите факти са изопачени и историята се използва като наука в подкрепа на режима, на сегашните турски правителства, които никога не са се отказвали от исторически реванш на Балканите и от реставрирането в една или друга форма на Османската империя. Доста исторически факти са изопачени...

Да видим как конкретно прави това самият Хюсеин Мемишоглу с историята на България след Освобождението.

* * *

Трети раздел („ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРАВИТЕЛСТВА ЗА ПОБЪЛГАРЯВАНЕ НА ПОМАЦИТЕ И ПРИЛАГАНИТЕ МЕТОДИ ЗА ЗАПЛАХА И НАТИСК“) е посветен на периода от Освобождението на България (1878 г.) до 70-те години на миналия век. И тук ще се спра само на по-съществените въпроси, засегнати от Хюсеин Мемишоглу, които под една или друга форма коментират и останалите претенденти за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА.

Един от тях е въпросът за Балканската война и за нейния освободителен характер. Тонът на Хюсеин Мемишоглу е изцяло в унисон с онази истерична кампания за оклеветяване на българите, която нейните противници в Балканските войни през 1912 – 1913 година подхващат с цел да наклонят везните на общественото мнение на Европа, както и решенията при подписването на мирните договори на Балканите в своя полза. Тогава, макар да не били чак толкова гръмогласни, българите все пак са имали своите защитници. Така в крайна сметка се стига до независимо разследване, организирано от

фондация „Карнеги” за международен мир. Деветчленна анкетна комисия провежда едномесечно проучване, както днес се казва, „на терен”, и след няколко месеца публикува доклад (Доклад на международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни), известен най-вече като Карнегиевата анкета.

На първо място, доколкото в писанията на претендентите за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА се оспорва главно освободителният характер на Балканската война, което автоматично променя гледната точка в оценките и преоценките ѝ, ще цитирам какво мислят за нея просветените европейци, членове на анкетната комисия, които, както е известно, са безпристрастни – не вземат страната на ни една от държавите участници във войната:

„Още веднъж ще отделим отбранителната война и войната за независимост от другите видове войни. Една такава война няма нужда да се смесва с каквато и да е друга война, тъй като самата тя представлява съпротива срещу войната, срещу покоряването на една страна и срещу потисничеството. Такава война е върховен протест срещу насието, тя е изобицо протест на слабия срещу силния. Точно такава беше Първата балканска война. Ето защо тя беше славна и много популярна в целия цивилизован свят.”⁸

Не е излишно (за пред помакофантастите) да подчертая, че в края на XIV век войната, която Българската държава води срещу османците, е отбранителна, а Балканската война от 1912 – 1913 г. е война за независимост.

В отношението си към Балканската война Хюсеин Мемисоглу не прави изключение сред помакофантастите и тогава, когато тръгва да вменява на българската войска престъпление след престъпление, като предоставя за тази цел и „до-

кументи”. Първият от тях е писмо на „Енвер /паша/” (така е написано!) „ДО ГЛАВНОТО КОМАНДВАНЕ”. Кой е Енвер паша и каква точно роля е играл в хода на Балканската война, според както е в Карнегиевата анкета (вж. „Одрин”):

„През месец юли българите започват да се оттеглят, а турците минават в офанзива. Тракия отново е превърната в боен театър. Енвер бей е единодушно обвиняван, че изпратил арабска и кюрдска кавалерия преди редовната войска. В разказите на пострадалите българи тези „арапи” много често се сочат като извършители на престъпленията. Комисията събра много доказателства в подкрепа, че турските офицери понякога сами са предупреждавали българите за идването на „арапите” и ги съветвали да се крият. Един войник – „арапин”, който бил католик, действително признал пред свой приятел, че изричните заповеди на неговия капитан били най-напред да опожаряват и да разграбват, след това да убиват мъжкото население, а после жените (в този случай всички предпочитали да бягат). Този „арапин” каза, че лично е изпълнявал дадените му заповеди. Не бихме споменавали този разказ, ако той не произхождаше от много достоверен източник, като ние знаем и името на съответния войник, но естествено се въздържахме да го споменем тук.”⁹

За автентичността на писмото на Енвер паша, а и за който и да е от документите на Хюсеин Мемишоглу не се наемам да съдя, доколкото знам безбрежната недоброръководност, с която претендентите за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА се отнасят към документите. Прословутият Ефрем Моллов например вместо текста от Цилиндъра на Кир (основният според него закон, спазван от „помаците” и до днес!), написан на старовавилонски, бе публикувал объркани тълкувания по тази текст

на персийски, а така също представляше за истинско едно измислено интервю с английския премиер Дейвид Камерън.

Това, че всъщност Хюсеин Мемшиоглу пак нещо шмеке-рува, може веднага да се види. В желанието да покаже час по-скоро зверствата на българската армия той цитира (по думите му) „коментар” на кореспондента на в. „Дейли телеграф” м-р Смит, позовавайки са на: *Dr. Ilker Alpq Belge ve fotograflarla Bulgar mozalimi (1878 – 1989), Ankara, 1990, Belge s. 55:*

„От близкото до Едирне (Одрин – бел. Е. А.) село Чюрюк до Кошукавак /Крумовград/ – във всички мюсюлмански села българите са съборили или опожарили сградите на свецените джамии.” (с. 30).

А когато след няколко страници стигнеш до факсимилето на писмото на Енвер паша, което е и преведено, виждаш, че това е цитат от него и не е никакъв коментар на м-р Смит, а думи на самия паша, който излага *„в резюме разказа на офицера, придружавал м-р Смит по време на неговото пътуване”*¹⁰.

Изобщо около всяка „информация” или „факт” от онова време, представени от помакофантастите и свързана с евентуални безчинства на българите спрямо останалото население, винаги витае някаква особена атмосфера на... как да го кажа... на обърканост, на тайнственост – уж човекът го има, но като че го няма, все нещо е пропуснато, друго – казано-недоказано, трето – чуто-недочуто... Тази атмосфера е отлично предадена в Карнегиевата анкета по повод на информация, публикувана в „Дейли телеграф”:

„На Комисията бе предоставена възможност да изследва жестокостите, приписвани на българите, след като са превзели Одрин. На 20 август 1913 година „Daily Telegraph”

публикува голям материал, изпратен на вестника от г-н Ашмийд Бартлет и отпечатан под впечатляващото заглавие „Страховит доклад на руски служител”. На 26 и 27 август същият доклад се появи в Цариград в „Le Jeune Turc”, официалния орган на т.нар. „Комитет за единение и напредък”. Тъй като тази втора публикация включваше подробности, пропуснати от вестника, то информацията в „Le Jeune Turc” явно беше оригиналната. На 28 август „Le Jeune Turc” разкри източника на своята информация в резултат на едно неофициално руско опровержение от 27 август, поместено в „La Turquie”. Неофициалният орган на руското посолство в Цариград декларира следното: „Ние сме упълномощени да изразим категорично опровержение на информацията, поместена в „Daily Telegraph” и възпроизведена в „Le Jeune Turc”, която се приписва на някакъв руски служител. Някакъв руски служител не е бил упълномощаван да извършва проучвания в Тракия и Одрин или да получава каквато и да е информация: следователно никой не в състояние да направи такъв доклад. Нито пък руските консули са регистрирали фактите, споменати в „Daily Telegraph”. В отговор на това опровержение, което положително произлизаше от руското посолство, „Le Jeune Turc” заяви, че въпросният документ не е бил съставен от руски служител на действителна служба, а от бившия генерален консул Машков, който всъщност е бил кореспондент на „Новое время”. Трябва да се допълни, че телеграфният „доклад” на г-н Машков е бил отхвърлен от неговия вестник и че според изказването на колегите му от печата в Цариград разноските за неговата телеграма, които възлизали на над 150 турски лири, били възстановени от „Комитета за единение и напредък”. Самият вестник „Le Jeune Turc” заяви: „Г-н Машков несъмнено се е опасявал, че вестникът („Новое время”) като изключително българофилско издание [Това съвсем не отговаря на действ-

вителността.] може би няма да публикува резултатите от това осемдневно изследване в Одрин и затова е изпратил екземпляри от него на председателя на Министерския съвет и на външния министър.”

Естествено е истинността на документа, който направи много дълбоко впечатление в Европа, да се приема с предубеждение поради неговия произход и история. Все пак тези съображения помагат да се разбере духът, в който той е съставен.”¹¹

* * *

Карнегиевата анкета прави на пух и прах и основната фалшификация, прокарана от Хюсеин Мемишоглу в „Страниците...”, а именно – че „помациите” са турци и че през целия период от Освобождението на България до днес българските власти само това и правели, че ги „побългарявали”. А ето, никъде в Карнегиевата анкета не се споменава „помациите” да са били принуждавани от българите да се отказват от тяхната народност. Напротив! Всичко е било тъкмо за да ги приобщят към техните братя по кръв и родство – българите християни! Това кръвно родство за никого тогава не е предизвиквало никакво съмнение. Така и за членовете на Карнегиевата анкета. Ето какво четем в доклада им:

„Нека споменем тук широко прилаганата от българите практика за насилствено покръстване в християнската вяра. Помациите са българи по народност и език, които в даден период от турското завоевание са били насилствено принудени да приемат Исляма. Те не говорят турски език и са запазили някои от традиционните спомени на християнското си минало. Но в повечето случаи обстоятелствата са ги направили фанатични мюсюлмани. Техният брой в новоосвободените територии възлиза на не по-малко от 80 хиляди,

съсредоточени главно на север и на изток от Неврокоп. Светият синод на Българската православна църква е възприел план за масово връщане към християнството, като много често Синодът разчита на подкрепа от военните и цивилните власти, а също така несъмнено и от страна на въстаническите чети. Обикновено не е било нужно да се прилага някакво реално насилие; заплахите, подкрепени с наличието на явна сила и власт, гарантираща тяхното прилагане, се оказва достатъчна, за да накара цели села да се подчинят и да извършат покръстването.”¹²

Или по нататък...

„Помаците са български планински жители, покръстени от турците в Исляма преди няколко века. Те наброяват около 400 000 души и населяват високите плата на Северна Македония. Мъжкото население от най-близките села говори турски и е напълно ислямизирано. Жените от своя страна продължават да говорят български и са останали верни на някои славянски обичаи. В по-далечните центрове обаче, като например в Родопите или в Тиквеш, помаците са останали верни на моногамията и на своите народни песни. Тук славянският тип е дори много по-чист, тъй като населението не се е смесвало с хора отвън. Те не са се подчинили на Исляма, за да запазят общественото си положение, както е при славянската аристокрация на Балканите. Помаците представляват селско население, макар че в продължение на два века младите хора служат в турската армия и все още са запазили своя воинствен и фанатичен дух. Следите от насилственото ислямизиране могат понякога да се намерят в имена на местности като например „Мехрилот” или „Хибили” в Източните Родопи, означаващи „Делен” или „Сечен”, т.е. местата, където те са били „делени” от тези,

които приемали Исляма, и местата, където са били съсечени отказалите да се подчинят.”¹³

И тогава къде отива главното обвинение на Хюсеин Мемишоглу: „Още през първите дни на Балканската война българските власти са започнали да прилагат натиск върху помаците, за да станат българи ...” (с. 29)? Отива на бунището. Същото важи и за обвиненията му към всички по-нататъшни български правителства, чиято единствена цел според него била да асимилират „помаците”, като ги „побългарят”.

* * *

Особено смешен и нелеп е поплакът на Хюсеин Мемишоглу, когато започва да говори за образованието, което българските правителства от 20-те години на ХХ век до ново време провеждали все със същата една-единствена цел – „побългаряването”, т.е. „у помаците да бъде всадено антитурско и антимиюсюлманско мислене” (с. 35) Оттук-нататък авторът така оплита конците, че тотално се объркваш:

1. Хем „помаците” имали собствен „помашки език”, за съществуването на който само преди няколко страници ни е предоставил необорими доказателства, хем той се възмущава, че не се е разрешавало сред тях „обучението на турски език” (с. 35). А на какъв собствено език трябва да се води обучението в дадена държава сред нейните поданици – на нейния официален език или на официалния език на чужда някоя държава? И защо, ако „помаците” си имат „помашки език”, те трябва да се обучават на турски, и ако не им се разрешава да се обучават на турски, то това непременно е някакво страшно престъпление спрямо тях?

2. Хем „помаците” населявали Родопите и Пиринска Македония още от ХІ век, известни като територия на България, хем тяхна родина е Турция, която, ако не се лъжа, се появява

като република (държава) през 1922 г., скъсвайки драстично с наследството на Османската империя. И ако „помаците“ се раждат, живеят и умират в България от онова далечно време и до днес, а при това са и българи (вж. отново Митхад паша и Карнегиевата анкета), то какво е неправомерното в това, че възстановената след османското робство българската държава ги е възпитавала в дух на родолюбие? И какво престъпно вижда Хюсеин Мемишоглу в тези техни действия, че ги чак заклеява, натяквайки: *„полагали са се усилия за внушаване и заменяне на обичта им към Турция като към родина с обич към България като такава“* (с. 35).

3. Хем у „помаците“ било насаждано *„антимюсюлманско“* мислене, хем *„те са били принуждавани да четат и изучават на български стиховете от Корана, изказванията на Мохамед по верски въпроси и да проповядват на български език“* (с. 35). Но какво лошо в това, че Коранът и думите на Мохамед са преведени на български език. Ако в това има нещо лошо, значи и преводът им на турски или на който и да е друг език не е нещо по-добро. И какво по-естествено от това на българи да се проповядва на български? Нима Хюсеин Мемишоглу смята, че е по-естествено това да става на турски или на арабски език? А защо не – на... *„помашки език“* или марсиански?

4. А колко абсурдно звучи обвинението на Хюсеин Мемишоглу, свързано с „помаците“, че *„в училищата им са били назначавани учители от български произход“* (с. 35) А какви учители да бъдат назначавани в българските училища и за българи?...

В действителност всичият този гръмогласен поплак на Хюсеин Мемишоглу е само заради това, че българската държава прави всичко възможно да образува поданиците си и да повдигне нивото на тяхната култура, с други думи – да компенсира изостаналостта, наследена от Османската империя,

и да ги приобщи към общоевропейските ценности. Той по същество заклеява като престъпление всичките ѝ стъпки в тази посока, защото знае, че образованият човек, не може да бъде манипулиран и подведен, лъган и воден за носа. Знае много добре Хюсеин Мемишоглу, че тъкмо пред хора невежи и малокултурни може успешно и безнаказано да изопачава факти, затова необразоваността и ниската култура са му по душа. Неистината вирее само сред невежеството!

* * *

Апетитът явно идва с яденето. Така и Хюсеин Мемишоглу, усетил сладостта на турските локуми, които обилно разтяга, постепенно набира инерция и... стига до Българомохамеданската културно-просветна и благотворителна дружба „Родина”, възникнала в Смолян през 1937 г. по идея и в средата на самите ислямизирани българи, поставила си задачата да ги приобщава към корена им и да ги отвори за новия живот и за света. Тук пишман историкът става толкова нагъл в лъжите, че дори си позволява да фалшифицира текст, факсимиле от който също е представил в книгата си. Когато говори за целта на Дружба „Родина” в недоброжелателен аспект, той цитира нейния Устав:

„а/ Да работи за взаимно опознаване, сближение и подпомагане между помаците и българите християни в Родопската област;

б/ Да събужда и развива българско народностно чувство у помаците...” (с. 38)

Какво четем във факсимилето на самия Устав няколко страници след това? Четем, че целта на Дружбата е:

а/ Да работи за взаимно опознаване, сближение и подпо-

магане между българите мохамедани и българите християни в Родопската област;

б/ Да събужда и развива българско народностно чувство у българите с мохамеданско вероизповедание... ”¹⁴

Мислите ли, че тази подмяна на „българите мохамедани” и „българите с мохамеданско вероизповедание” с названието „помаци” в текста на Хюсеин Мемишоглу е неволна грешка? Аз не мисля. За нас, българите, е ясно, че „помациите” всъщност са ислямизирани българи. Но за чуждата читателска аудитория това не просто не е ясно, напротив – от текста на Хюсеин Мемишоглу, опрял се на билюк турски учени, тя вече знае, че „помациите са чисти турци” (с. 2) Всичко това не напомня ли на онази особена атмосфера на сбърканост, на прикритост, за която вече стана дума (вж. Карнегиевата анкета) – уж всичко е точно, ама е и някак не съвсем наред... Е, едва ли някой ще седне да превежда правилно факсимилето на Устава на английски (или на турски) език, защото в случая той е представен като автентичен документ. Така че и ако някой чужденец от просто любопитство пожелае да провери дали цитираното от автора съответства на автентичния текст, това за него би било невъзможно, освен ако не знае български език, но и дори да забележи несъответствието, най-много да го отчете като приумица или грешка на преводача.

Нагlostта на Хюсеин Мемишоглу не свършва дотук. Той твърди, че Дружба „Родина” била създадена от „българските власти” (с. 38), след което „под силен натиск населението на около 30 села е било принудено да сформира подобни дружества” (с. 38). Ако това е така, защо тогава властите са се ограничили да създават дружби само в Смолян и околностите му, защо не са открили подобни дружества във всички „проблемни” райони? Всеки може да прочете четирите сборника „Родина” (вече ги има и в интернет), излизали в периода 1937

– 1942 г., и да се увери, че идеята за създаването на подобна културно-просветна и благотворителна организация се ражда в средите на самите българи мохамедани.

Друга от безогледните лъжи на Хюсеин Мемешоглу спрямо тези чисти и пламенни идеалисти е дето той ги представя като поборници срещу исляма. Така и пише в книгата си:

„Същинската цел на „културно-просветните дружества” е била да всаждат у помаците „антитурски” и „антимюсюлмански” идеи и откъсвайки ги от турско-мюсюлманската общност, да ги „побългарят” и „похристиянчат”... ” (с. 38)

Колкото и да набива и набива обаче авторът своята теза за „побългаряване” на „помаците”, толкова по-неясно си остава как собствено може да бъде „побългарен” един българин! Но нейсе...

Но бих искала да разбера какво точно „похристиянчване” авторът приписва като цел на родинци. Родинци са уникални тъкмо с това, че за първи път правят ясно и категорично разграничение между вероизповедание и народност. С всяка своя дума, с всяко свое действие те подчертават, че изповядването на исляма не пречи на това да си българин. Затова и наричат Дружбата – „българомохамеданска” (а не, да речем, „българохристиянска”), за да подчертаят, че са българи, ала изповядват исляма, което не им пречи да си останат българи. Всъщност и тази безочлива лъжа на Хюсеин Мемешоглу може лесно да бъде опровергана, ако се отгърнат „Страниците...” му на факсимилето на родинския Устав, само че, неизвестно защо, точно на тази съществена част от него, буквите са така размазани, че текстът не се чете (поне така е в моя екземпляр). Какво пишман историкът крие от Устава по този хитроумен начин? Крие текста, в който е посочено едно от

средствата, чрез които Дружбата ще преследва целите си, а именно:

„в/ бди за строго придържане към религиозните догми на мюсюлманството и Корана, който трябва да стане разбираем за мъжете, жените и децата...”¹⁵

Показателни в това отношение са думите на Камен Боляров от речта му на първата българомохамеданска вечеринка в Смолян, проведена на 24 февруари 1937 г. и предшестваща учредяването на Дружба „Родина”. (Камен Боляров (Ариф Бейски) се смята за идеолог и зачинател на Дружба „Родина”, и първата българомохамеданска вечеринка, и учредяването на Дружба „Родина” са по негова идея, той и е председател на Дружбата до закриването ѝ през 40-те години на ХХ век.) Позволявам си по-дълъг цитат от речта му, защото няма нищо по-силно от словото и делата на родинци, което би могло да прозвучи в тяхна защита:

„Да напуснем сградата на невежеството и тъмнината и да литнем към светлина и напредък – това е нашият стремеж и това е съкровено ни желание, защото времената се менят, епохите се създават, всичко върви стремително напред, а ние не трябва да тъпчим на едно и също място, не трябва безучастно да следим живота и неговия възход, защото всяко време си иска своето, не само иска, но и се налага, независимо от нашите желания и нежелания.

Не искам никой да тълкува криво думите ми. Аз моля своите събратя, българите мохамедани, да погледнат ясно на положението, на своя живот, на живота на тия, които ни обикалят, изобщи и на световния живот и да разберат, че не може да се живее така, както сме живели досега, защото, както казах, всяко време си иска своето, а то ще го

вземе и от нас въпреки нашето желание или нежелание.

Аз моля и нашите събратя, българите християни, да се отнесат със съчувствие към нас и да ни помогнат, па и в бъдеще да ни помагат, да можем да се изравним културно и така да представляваме под един скиптър едно семейство, едно неразривно свързано цяло. Тук аз не говоря за религия. Не докосвам никак въпроса за религията. В нашето отечество всеки е свободен да изповядва своята религия каквато и да е тя. Религията няма нищо общо с културния подем и народностното чувство. Не само на нас, но и на цялото човечество религиозните чувства не пречат за културните начинания и напредък. Не само не пречат, а, напротив, помагат им, като ги облагородяват, сочат им правия път към просвета, знания и светлина. Само за просветения човек има място на тоя свят. Невежеството и тъмнината са опасни спътници и ние трябва да се борим с тях.

Време е всеки един от нас да изостави своите прости разбирания и да заживее редом с нашите събратя и целия български народ, да заживее с неговата култура, копнеж и идеали, защото въпреки религиозните различия ние сме чада на едно общо отечество, на една обща родина, защото България е наша родина, тя ни е родила и откърмила и ние трябва да я обичаме повече от себе си, да работим за нейния напредък и да я пазим като очите си. Само тогава ние ще бъдем достойни синове на своята родина, когато с всичките си сили заработим за нейния напредък, за да я видим могъща и велика, тъй както е била някога.”¹⁶

Някой да видя тук „антитурска” или „антимюсюлманска” пропаганда, каквито Хюсеин Мемишоглу е видял в дейността и думите на родинци? Да, любов към България, към родината, към родното избликва от всяка дума. Но това далеч не означава омраза към Турция или която и да е друга страна

по света. Да, любов към просветата, знанията и културата, които носят светлина (затова и наричат Дружбата – „*културно-просветна*”). Но това далеч не означава омраза към вярата, към исляма, християнството или която и да е друга религия. Дори Коранът според родинци, както сами се уверяваме, четейки Устава, е трябвало да стане „*разбираем за мъжете, жените и децата*”. Затова те и го превеждат (първи!) на български език, те и въвеждат (първи!) в джамиите българския език. Защото са проумели простичката истина, че невежата вяра води към мрака, а просветената вяра извежда на светлина.

* * *

Как Хюсеин Мемишоглу е отразил в „Страниците...” събитията от 70-те години на миналия век, когато се извърши смяна на имената сред българите мохамедани? Верен на себе си и своята преднамерена теза, разбира се, той и във връзка с тези събития говори за „*насилствено побългаряване*” на „*помашкото население*” (с. 43). И се започва една... Именно заради тези опашати, но толкова опашати, че чак драконовски лъжи Хюсеин Мемишоглу остава ненадминат сред останалите претенденти за ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА. Вероятно и през ум не му минава, че това все още не е съвсем история и има достатъчно живи свидетели, които биха опровергали нелепостите му веднага, освен в единичните случаи на майкопродавци, чиито мозъци вече са промити от такива преподаватели като него. Но да видим все пак до какви резултати са го довели псевдонаучните му изследвания:

„...между 14 и 18 март 1972 година – пише той – поради отказа да сменят турските си имена с български, в Доспат са били убити 278 души, в Боротин – 315, в Триград – 194 души. Поради извършените от 14 до 18 март 1972 година

масови зверства и убийства, хиляди представители на помашкото население от Родопите са принудени да се укрият в гористите райони на планината. След като настойчивото преследване на Българските въоръжени сили и милиция не дава желания резултат, по инструкции на ръководители на Държавна сигурност, в горите е хвърлен отровен газ. В резултат на това са отровени хиляди помаци. След тези нечовешки действия само в планинските долини около Самоков са открити трупове на 131 души. Изследванията, направени върху трупове, показват, че преди да бъдат убити, жертвите са подложени на физически изтезания. В околностите на Юндолския балкан са открити трулове на много мъже и жени, които дори не са били заровени в земята. Докато една част от трупове са оставени на различни места, друга част са изхвърлени в реките и язовирите на района. Например в язовира на град Доспат са изхвърлени приблизително 1850 трупа на помаци. (...) По време на операцията от 18 май 1972 година в Якоруда 30 помашки младежи са убити под предтекст, че отказват да подпишат декларациите за „доброволна” смяна на турските си имена...” (с. 43 – 44)

Не бих искала да коментирам, ако и да има какво да се коментира в случая. Не бих се позовавала и на очевидци на случило се – та нали очевидец е бил и самият Хюсеин Мемишоглу и тъкмо тогава, през 1971 г., бидейки член на партията, е започнал да преподава история на БКП във ВМЕИ „В. И. Ленин” – София (според както разбираме от интервюто на Румяна Узунова с него)... Просто ще се позова на няколко документи от по-ново време, неогласени досега, от официална кореспонденция, които ще хвърлят допълнителна светлина върху събитията от 70-те години.

На 11 февруари 2013 г. по повод „Страниците...” на Хюсеин Мемишоглу ръководството на Сдружение Дружба „Ро-

дина”, наследник на Българо-мохамеданската културно-просветна и благотворителна Дружба „Родина” (1937 – 1947 г.), изпраща писмо до президента Росен Плевнелиев, председателя на Народното събрание Цецка Цачева, премиера Бойко Борисов и главния прокурор Сотир Цацаров, в което между другото се подчертава:

„Тази книга, както и много други издания с подобни факти за т.нар. Възродителен процес се разпространяват в смесените райони на България и в Турция „като топъл хляб”, от ръка на ръка, а държавните институции и от двете страни не вземат никакво отношение по тях. Те насаждат негативизъм и недоверие към съвременна демократична България относно искреността и добронамереността в действията ѝ за преодоляване на раните от т.нар. Възродителен процес.

Затова ние, обединените българи мохамедани и християни от възстановената Дружба „Родина”, като наследници на старата Дружба „Родина” от 1937 г., която също е била преследвана и ликвидирана от комунистическата власт след 9 септември 1944 г., се обръщаме към Вас с молба да бъде сформирана извънредна парламентарна комисия, която, заедно с компетентните държавни органи и с помощта на авторите на тези книги, да обследва изнесените факти, така че жертвите най-сетне да получат справедливост, виновните – възмездие, а не декларации.”¹⁷

Отговорът на Върховна касационна прокуратура е с дата 7 март 2014 г. В него категорично е подчертано, че твърденията на Хюсеин Мемшиоглу са, меко казано, партенки:

„Окончателното становище след извършената проверка е, че твърденията на Мемшиоглу за 278 бр. жертви в Доспат, 315 бр. жертви в с. Барутин, 194 бр. в гр. Триград, 131

бр. в района на гр. Самоков, 30 в гр. Якоруда и 1850 трупа, изхвърлени в язовир „Доспат”, и т.н. не отговарят на истината.”¹⁸

В средата на август т.г. в Сдружение Дружба „Родина” бе получено Постановление (гр. София, 15.08.2014 г.) на Военно-апелативна прокуратура. След прочита му многото въпроси, възникнали във връзка книгата на Хюсеин Мемшиоглу, се изясняват от само себе си:

1. Какви са източниците, които авторът използва?

В Постановлението четем:

„Авторът се е позовал на периодичните издания „Tanitim” („Запознанство”) 1986 г., „Turk kulturu” („Турска/Тюркская култура”) 1972 г., „Turk Dunnyasi” („Турски/Тюркски свят”) 1972 г., както и на книгата на турския автор Пкер Алр „Beige ve Fotografilarla Bilgar mezalimi 1878 – 1989 г.” („Българските издателства в документи и снимки 1878 – 1989 г.”). Тези вестници и списания са издавани от изселническите организации в Република Турция. Изданията не са открити, въпреки опитите, чрез отдел „Международен обмен” в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”. Според мнение на служители от отдела, турските им колеги не са отзивчиви по подобни теми. Чрез този отдел е доставена от университетската библиотека в гр. Гьотинген, ФРГ, книгата „Страници от историческото минало на помаците”, издадена на английски език. Колкото до цитираната от Мемшиоглу книга на Пкер Алр, тя е достъпна на английски език в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”, но авторите на фотографиите, поместени и в „Страници от историческото минало на помаците”, не са упоменати. В книгата на Мемшиоглу, за техен източник е

посочен Архива за микрофилми към Национална библиотека под № Н А 4951. След направена справка в НБ „Св. св. Кирил и Методий“ е установено, че микрофилм с такъв номер не съществува. Вероятно се има предвид турската национална библиотека, но това не може да бъде проверено по линия на международния обмен, тъй като подобна практика не съществува. Микрофилмите са достъпни единствено там, където се съхраняват. По отношение на фотографияте – никой от хората, от които са снети обяснения не са потвърдили тяхната автентичност по отношение на времето, местата и събитията, които са обект на проверката.”¹⁹

2. Откъде са взети документите и фотографияте във втората част на книгата?

В Постановлението четем:

„Фотографияте и документите, публикувани от Хюсеин Мемшиоглу в посочената книга са били взети от сборник със съставител *İlker Alp* озаглавен „*Beige ve Fotoğraflarla Bilgar mezalimi (1878 – 1989 z.)*”, Ankara, 1990; „Българските издателства с документи и снимки (1978 – 1989 z.)”. Същият сборник под заглавие „*Documents and photographs*” е издаден и на английски език от издателство „*Rustem*” в Лондон, Великобритания, през 1988 г. Едновременно с това, той е излязъл в Никозия и Истанбул. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий” в гр. София разполага с английското издание. В него съставителят, както и Мемшиоглу не дава никакви данни за автора на снимките, нито за времето и мястото, където са направени. От извършената по преписката проверка категорично е установено, че твърденията на Х. Мемшиоглу за 278 жертви в Доспат, 315 в Барутин, 194 в Триград, 131 в района на Самоков, 30 в Якоруда, за 1850 трупа изхвърлени в язовир „Доспат” и т.н. не отговарят

на истината. Предвид това може да се приеме, че публикуваните фотографии (някои от тях не са фотографии, а рисунки) не се отнасят към обстоятелствата, свързани с преименуването на българите мохамедани и Хюсеин Мемишоглу и Илкер Алп са направили своите твърдения без никакво основание.”¹⁹

3. Най-главното! Действителни ли са посочените от Хюсеин Мемишоглу цифри и факти, или не отговарят на истината?

От постановлението разбираме, че в хода на проверката са снети обяснения от десетки „различни длъжностни лица в съответните региони по онова време и от пострадали и наследници на загинали по време на преименуването през 1972 г.”(19. А ето и резултатите от проверката на Софийска градска прокуратура, приведени в Постановлението:

„От обясненията е видно, че във връзка с тези събития има общо 11 жертви: област Кърджали – Казим Ибрахим Паша от с. Диамандово, общ. Кирково – прострелян при оказана физическа съпротива, на 30.04.1972 г. починал в болницата в гр. Ардино; област Смолян – Неджибе Келосманова от с. Барутин, общ. Доспат – при акция на милицията на 16 – 18.03.1972 г. е нападнала служители – получила е наранявания и след около 10 дни е починала в болницата в гр. Девин; Емине Ибрахимова от с. Барутин, общ. Доспат – не е ясно дали е жертва на насилие – била е лежачо болна в дома си, където е починала (подробности относно смъртта на двете жени има също така и в справка рег. № Т-5782/24.08.2012 г. по пр. пр. № 496/2012 г. по описа на СГП); област Благоевград – Алиш (Сафедин) Ибрахим Осенски от гр. Якоруда – участник в групата от около 400 човека, които на 10.05.1972 г., предприели поход от района на с. Якоруда към

гр. София за изразяване на протест срещу смяна на имената (групата преминала пеш през Рила, но е спряна от органи на реда в землището на гр. Самоков – наследниците на Осенски сочат, че там върху него е упражнено насилие, вследствие на което, на 13.05.1972 г., по време на обратния път към родното си място той е починал); Емин Мехмедов Црънков от гр. Якоруда. Наследниците му твърдят, че поради нанесен побой, на 24.07.1972 г. е починал в болницата в Разлог; Георги Неофитов Цинцев от гр. Якоруда – длъжностно лице – твърди се, че е убит по повод водена от него пропаганда за смяна на турско-арабските имена на българските мюсюлмани; Хюсеин Караалил от с. Корница, общ. Г. Делчев, Мухарем Барган от с. Корница, общ. Г. Делчев, Салих Амидеин от с. Корница, общ. Г. Делчев, Тефик Хаджи от с. Брезница, общ. Г. Делчев, и Исмаил Кальбор от с. Брезница, общ. Г. Делчев – жертви на събития, свързани с преименуването и случили се в с. Корница на 29.03.1973 г. и които не са споменати в книгата на Мемшиогу. Всички загинали са били погребани от близките си в присъствие на други жители на съответните населени места. Освен тях, не са били установени други жертви, свързани с кампанията по смяната на имената на българите с ислямско вероизповедание за периода 1972 – 1973 г. Гражданите, от които са били снети обяснения, категорично опровергават твърденията на Хюсеин Мемшиогу за броя на жертвите, както и за мащабите и формите на упражнявано насилие, описано в книгата му „Страници от историческото минало на помаците“. Видно от приложените смъртни актове е, че в посочените в книгата периоди и райони, в които живеят преобладаващо българи мюсюлмани всички регистрирани смъртни случаи са били съизмерими с нормалната смъртност на населението и не кореспондират по никакъв начин с твърденията на Мемшиогу. По отношение на гражданите несъгласните с тази

политика е предприета мярка „Принудително разселване”, а други са осъдени на различни срокове лишаване от свобода заради убийства, опити за убийства и др. престъпления, извършени по повод съпротивата им при смяна на имената. Имало пострадали от физическо насилие, но липсват данни за разрушаване на къщи и/или увреждане на каквато и да е друга собственост.

Установило също така, че връщане на български имена съществувало още преди 1972 г. До тогава част от българите мюсюлмани вече са сменили турско-арабските си имена по собствени подбуди. Към такава стъпка са прибегнали обикновено по млади, образовани и обществено активни хора. До края на 1971 г. около 1/3 от етническите българи с ислямско изповедание в Кърджалийски окръг са приели български имена.”¹⁹

Поклон пред паметта на загиналите! Тя по никакъв начин няма да бъде изтрита от сърцата на техните близки...

Сега да се върнем към живите, които се опитват да спекулират с паметта. Впрочем, когато фактите говорят, думите са безсилни. Затова и тук не бих си позволила коментар.

Да честитим на Хюсеин Мемишоглу високия приз НОСИТЕЛ НА ЖЪЛТАТА ФЛАНЕЛКА, който се дава на заслужили опашати лъжци и разтегачи на локуми. Пожелаваме му със здраве да го носи дълги години като клеймо на челото, което също никога нищо няма да изтрие и заради което ще бъде сочен с пръст – за назидание на поколенията.

26 септември 2014 г.

БЕЛЕЖКИ

1. По-нататък ще я наричаме само „Страниците...”. Цитатите ще бъдат по това издание (страниците им ще се посочват в текста).

2. Румяна Узунова. *Свободата на духа и човешките измерения в Европа*. Разговор с Хюсеин Мемिशоглу. – ОМДА (вж. на адрес: http://www.omda.bg/public/arhiv/rumyana_uzunova/rumyana_svboda_na_duha_5.html)

3. Безродниците от „Бал-Гъоч” ще доказват принадлежността на помаците към турската общност. – Телевизия „СКАТ” (вж. на адрес: <http://www.skat.bg/news.php?action=7&newsID=12442>)

4. Мехмед Мехмед. *В Бурса обсъждаха темата за помашкия етнос*. – В. „Арда”, Кърджали, 21.03.2011 (вж. на адрес: <http://ardanews.info/?p=7962>)

5. Румяна Узунова. *Свободата на духа и човешките измерения в Европа...*

6. Пак там.

7. *История на Българите. Военна история*. Книгоиздателска къща „Труд”, изд. „Знание” ЕООД. София, 2007 г., с. 239 (вж. на адрес: <http://books.google.bg/books?id=HDQn3tJkyUcC&pg=PA239&lpg=PA239&dq=>)

8. Карнегиева фондация за международен мир. *Доклад на Международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни*. „Другите Балкански войни” – Фондация „Карнеги”. Фондация „Свободна и демократична България”, София 1995, с. 5 (вж. на адрес: http://macedonia.kroraina.com/karnegi/uvod_2.html)

9. Пак там, с. 120.

10. Напомням, че част втора „Документи и фотографии” в книгата на Хюсеин Мемिशоглу не е номерирана.

11. Карнегиева фондация за международен мир. *Доклад на Международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни...*, с. 104 – 105.

12. Пак там, с. 74.

13. Пак там, с. 146 – 147.

14. *Сборник „Родина”*. Книга първа (1937 – 1938). Издание на Българо-мохамеданската културно-просветна и благотворителна дружба „Родина”. 1939, с. 34.

15. Пак там, с. 35.

16. *Сборник „Родина”*. Книга първа (1937 – 1938)..., с. 21 – 22.

17. Архив на Сдружение Дружба „Родина”. Писмо с изх. № 1611/11.02.2013 г.

18. Пак там. Писмо с вх. № 2015/2013 от 07.03.2014 г.

19. Пак там. Писмо № 269/2014 от 15.08.2014 г.

ОЧЕРЦИ ЗА ИМЕНИТИ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ

Д-р Красимира Узунова

ТЪРГОВЕЦЪТ ЧАЛБУРОВ – ОТ БЕЖАНЕЦ ДО ИНДУСТРИАЛЕЦ

Георги Чалбуров е една от най-големите фигури в българската тютюнева търговия през 30-те и 40-те години на ХХ в. Преживял в ранните си години ужасите от турските и гръцки изстъпления над българите в Тракия, превърнал се в бежанец по волята на съдбата след Първата световна война, той успява с упорит труд да се наложи като име в тютюневата търговия в годините между двете световни войни. Заради участието си в XXIV и XXV ОНС и големите мащаби на търговската му дейност, след преврата през 1944 г. е арестуван и осъден от т. нар. „Народен съд“ на доживотен затвор, заменен по-късно с 15-годишна присъда, а имуществото му е конфискувано в полза на държавата. Тракийски бежанец, известен тютюно-търговец, а по-късно и политически затворник, животът му се преплита с историята на тракийските бежанци и създадената тракийска организация, и най-вече - с историята на тютюневата търговия между двете световни войни.

Записвайки едни от най-трагичните страници в новата история на Балканите, събитията отразяващи прогонването на българското население от родните места в Тракия и обезбългаряването на региона, добиват широка известност като „разорението на тракийските българи“. Близо три десетилетия, от края на ХІХ и началото на ХХ в., турските и гръцки правителства методично и безкомпромисно провеждат поли-

**Като председател на Тютюноотърговския съюз.
Реч по време на вечеря,
20 март 1939 г.**

тика на съсипване на българите и прогонването им от Тракия. Хиляди българи на различна възраст са избити или принудени да изоставят имотите и домовете си. Връх на това насилие са събитията през есента на 1913 г., последвали Междусъюзническата война. Ужасното безмилостно, нечовешко прогонване и изстребване на българското население в Тракия е описано почти непосредствено след събитията от проф. Л. Милетич в книгата му „Разорението на тракийските българи през 1913 г.“. В нея обаче има много неточности и пропуснати селища, тъй като авторът не е успял да обходи целия регион.¹ Данните от Карнегиевата анкета и досега не се приемат от българските изследователи като пълни, поради едностранното и неточно отразяване на историческата действителност, с което се ощетява потърпевшото българско население в Региона.² Тормозени, гонени и избивани, многочислените фамилии на овчари и земеделци, търговци и занаятчии избират тежката бежанска участ пред възможността да останат по родните си места, но с друга вяра и националност или да бъдат изклани. Прииждащите в България бежанци разчитат в голяма степен на подкрепата на държавата и на общинските управи, които обаче, след преживените войни и съсипващите последици от националните катастрофи, са с ограничени финансови възможности. Години наред бежанските семейства преживяват без домове и имоти и в недоимък се мъчат да изградят наново живота си, да отгледат и възпитат децата си. Сред хилядната бежанска маса, поставена в условията на тежки лишения и трудности, се срещат, макар и значително по-малко на брой семейства, съумели по-бързо и по-успешно да се приспособят към новите условия на живот. Неголяма част от тях създават и развиват по-големи и проспериращи търговски и индустриални предприятия. Сред тези успяващи бежански фамилии се нареждат и Чалбурови от с. Еникьой.

Село Еникьой е сред най-големите и заможни български

села в Гюмюрджинския окръг (Одрински вилает), региона на Ксантийска околия. Разположено в плодородната долина на р. Места, то е обградено от изток и запад от залесените склонове на Родопите, на изток от него се намира гр. Ксанти, а на запад планинските ридове го отделят от гр. Драма и Драмското поле. Селото, известно повече в историята с българското си име Кръстополе, днес се намира на гръцка територия под името Ставропули. Годишите не са заличили напълно дълбоките следи на местната история, които селището все още пази в своите околности. Според запазени сведения през 1909 г. то наброява около 300 къщи, от които 220 са на български семейства, признаващи духовната власт на Екзархията, 50 са населени с гъркомани и 30 – с мюсюлмани. До 1913 г. селото е българско, а някои източници сочат, че в Кръстополе, освен българо-християни, се заселват и бегълци от околни помюсюлманени села.³ Населението му се занимавало с отглеждане на овце и най-вече – с производство на тютюн, който в началото на ХХ в. за някои от местните фамилии се превръща в съдба. Фамилията на Киряк Чалбуров е една от заможните в селото, които произвеждат тютюн, освет това притежават и една от няколкото големи воденици в района. Вероятно на семейството не са били чужди и революционните идеи на онова време и стремежът към национално освобождение, за което съдим от факта, че самият Киряк Чалбуров става член на организирания през 1900 г. местен революционен комитет.⁴

В началото на ХХ в. съвременниците сочат селото за богато. В статията си „Учебното дело в с. Ени-Къой, Ксантийско през 1909-1910 г.“, публикувана през 1911 г. в сп. „Родопски напредък“, Никола Филипков отбелязва: „...Вероятно тютюневото производство и продажбите през този период дават добри доходи... Населението се занимава с тютюнопроизводство, от което вади значителен годишен доход, особено през последните години, поради високата цена на турския

тютюн. През изтеклата година оката тютюн се продаде по 60 до 70 гроша златни и мнозина ени-кьойски жители получи-ха по 200-300 лири турски приход... Изложената материална сигурност прави тукашния жител охолен в живота си, което ясно личи от начина на препитанието му и изобщо от домашната му обстановка...”⁵

Доброто материално състояние на населението, вродената му ученост и любознателност, са причина още през 1870 г. в Еникьой да се открие българско училище. Отначало то е основно, а след това и класно. Пръв учител до 1874 г. е Яков Змейкович.⁶ Училището се е издържало от местната община и се подкрепяло материално и от Св. Екзархия. Увеличаването на броя на гъркоманите в селото, които достигат до 40 семейства, им дава смелост и ги подтиква да предприемат сериозен опит за засилване на влиянието си, като въведат гръцкия език в обучението на децата си. В откритото вече училище това е невъзможно и те решават да построят свое, но срещат сериозна съпротива от по-голямата част от населението, принадлежащо към Екзархията. Когато новостроящата се училищна сграда е вече издигната и покрита, тютюнорботниците от Ксанти се прибират в селото и за една нощ я разрушават до основи. По този начин мнозинството от местните жители показват категорично, че няма да позволят погърчането на своите деца. С крайните си действия местните екзархисти отказват завинаги гъркоманите от намерението им да обучават децата си на гръцки език. Случилото се отразява върху развитието на българското обучение и училището увеличава броя на своите ученици. През учебната 1909-1910 година учителският персонал нараства на 7 души, а учениците – на 194, разпределени в 4 отделения и 3 класа.⁷ Много от местните момчета, след като завършват училището, продължават образованието си в Одринската гимназия.⁸

В края на XIX и началото на XX в. селото и неговото на-

селение не остават изолирани от националноосвободителното движение. През лятото на 1900 г. в Кръстополе се създава революционен комитет. Според някои сведения това става при активното участие на местния 31-годишен търговец на жито Тодор Хълчев. По време на своите търговски пътувания в Дойран той научава за съществуването на ВМОРО и решава да образува в селото комитет. Покръстването му в революционното дело е извършено от Владимир Бочуков – ръководител на Ахъчелебийския (Смолянския) околийски комитет, който през 1901 г., разширява революционната мрежа в Ксантийско, Гюмюрджинско, Дедеагачко и Софлийско. Според сведения на Д. Шалапатов, който изследва подробно селищата в региона, организацията се създава през 1900 г. от Христо Караманджуков.⁹ Като нейни членове се посочват повече от 20 души. Между тях са Тодор Хълчев, неговите братя Васил и Атанас, Недялко Килев, Димитър Бечиров, Щерю Георгиев (Гочев), Иван Белков, Михиал Палатев, Петър Херов, Михаил Караджов, Георги Матинов, Георги Бодуров, Щерю Керезов, Стамат Бечов, Александър Вулев, Киряк Чалбуров, Сава Гочев, Тодор Бечиров, Сава Колцев, Нашо Вулев и др.¹⁰

Сред изброените революционери-заговорници е и Киряк Чалбуров – бащата на бъдещия хасковски тютюнотърговец Георги Чалбуров. Съставът на организацията включва имена, които скоро след това става известни с активната си революционна дейност. В началото на 1901 г., с подкрепата на Владимир Коруев, единият от членовете на революционния комитет – Александър Вулев, успява да вземе ръководството на организацията в свои ръце и да измести Хълчев, а през август Вулев става и член на околийския комитет. При разкриването му е арестуван и престоява пет месеца в Одринския затвор.¹¹

Няма сведения за конкретната дейност на еникьойската организация и за участието в подготовката и обявяването на Преображенското въстание. Знае се само, че гъркоманските

семейства в някаква степен ограничават и пречат на общата революционна активност на населението.

През ноември 1912 г. с. Кръстополе е освободено от турците. Но след Междусъюзническата война, през юли 1913 г., то е атакувано от гръцки военни части и населението е принудено да бяга към старите предели на България. След подписване на Букурещкия мирен договор на 28 юли (10 август н.ст.) 1913 г. селото остава в гръцка територия, а град Ксанти – в българска. Това е причината голяма част от жителите му да се преселят в Ксанти и околията, ставайки по-близо до родното място и готови всеки момент да се завърнат там. Според вестник „Търговски фар“ от 1914 г. до лятото на същата година в град Ксанти и околията сред многото настанили се там български бежанци са и 166 семейства с 865 членове от село Еникьой.¹² След Ньойския мирен договор, когато Тракия е отнета от България, кръстополци се заселват в Пловдив, с. Куклен, Хасково, Асеновград, Златоград, Кърджали, София, Айтос.¹³ Вероятно по това време Станка и Киряк Чалбурови идват в България със седемте си деца.¹⁴

Роден на 8 август 1896 г. в с. Кръстополе, Георги Киряков Чалбуров, заедно със своя брат Тодор и сестрите си, преживяват в детските си и младежки години тревожните събития около националноосвободителните борби и Балканските войни. Материалното състояние на семейството и вероятно стремежът към по-добро образование дават възможност на Георги да завърши Одринската българска гимназия „Д-р Петър Берон“, а след това да се запише в цариградския Робърт колеж. Колежанското образование не удовлетворява напълно интересите и бъдещите планове на Георги Чалбуров и той се насочва към подробно изучаване на тютюнопроизводството – основната производствена технология на обработване на тютюневите листа и всичко, свързано с тютюневата търговия. Навършил 20 години, по време на Първата световна война,

**7 юли 1922 г. Тютюнотърговците Чалбуров и Чапрашиков
на път с автомобил**

Георги заминава за фронта, зачислен в телефонната рота на Десети пехотен родопски полк.¹⁵

Около 1920 г. семейството на Киряк Чалбуров се преселва в пределите на стара България и се установява в Пловдив. Бащата поверява на най-големия си син Тодор грижата за помалкия му брат Георги и петте сестри. Бурното развитие на тютюневия бранш в Хасковския и Пловдивския регион след войната, опитът, който Чалбурови имат в тютюнопроизводството, натрупан в родния им край, и подготовката на Георги за работа в този бранш като счетоводител в голямата фирма на Т. Кършев подтиква двамата братя да потърсят своята реализация в тютюневата търговия. Отначало се установяват в Борисовградско (Първомайско), а скоро след това се преместват в Хасково. Причината за това е бързото превръщане на града в един от най-големите и оживени центрове на тютюневата индустрия. Още в края на първото десетилетие на ХХ в. в Хасково започват да се настаняват и да отварят складове чужди и български тютюневи търговци. Непосредствено

след приключване на Първата световна война в града работят повече от 20 тютюневи фирми, които обработват тютюн в 40 салона и ангажират в производството му повече от 7000 работници. Въпреки тежката следвоенна стопанска криза производството и търговията с тютюн в Хасковския регион процъфтяват заради голямото му търсене на международните пазари, предизвикано от временното оттегляне на Турция и Гърция от тях. Това дава отлична възможност за излизането на българските тютюни на тези пазари.¹⁶

Развитието на българското тютюнопроизводство и търговия през следвоенния период създава условия в страната да се появят големите монополни обединения. Още в края на 1919 г. се създава Сдружение на експортърорите и фабрикантите на тютюн в България, което обединява производството и износа на тютюн от Пловдив и Хасково, а впоследствие и от София, Асеновград, Пазарджик. Създава се и голямото монополистическо обединение „Консорциум за тютюна“, което изкупува и изнася тютюн за повече от 100 млн. лева годишно.¹⁷

Добрите условия за търговска дейност и проявеният търговски усет дават възможност на Георги Чалбуров да влезе в средите на тютюневите търговци. През 1921 г. той вече е директор на създадения Консорциум. Шест години по-късно, през 1927 г., обединението се разпада поради разногласия между партньорите и претърпени загуби от търговската дейност. По това време Чалбуров има вече добър опит, точен поглед и авторитет сред тютюневите търговци затова е назначен за директор – този път в голямата търговска фирма „Тодор Д. Кършев и сие“. В тази фирма той работи до 1933 г.¹⁸

Близко 12 години Г. Чалбуров навлиза уверено в тютюневия бранш, придобива богат опит, самочувствие и многобройни контакти с български и чужди търговци и политици, установява трайни връзки с най-известните тютюневи фирми в Европа и света. Затова, когато през 1933 г. Т. Кършев пре-

кратява дейността си, никой сред тютюневите търговци не е учуден, че 37-годишният Г. Чалбуров основава своя фирма, която регистрира на 1 януари 1933 г. под името Търговска фирма „Георги Чалбуров“.¹⁹ Сдържан по характер, той не започва дейността си с гръм и трясък и лъскава показност, а пресметливо, целенасочено и сериозно. Работи изключително със свои комисионери, закупчици и експерти. С шест души персонал изкупува тютюните главно от Старозагорско и района на Кърджали – Кошукавашко (Крумовградско) и Мъстанлийско (Момчилградско), Егридеренско (Ардинско), Харманлийско и Свиленградско. Фирмата бързо укрепва своята дейност и финансовото си състояние и включва в търговския си обхват и Пловдивския край. Наред с управлението на своята фирма, Чалбуров участва и като съдружник във фирмата „Фархи & Герон“ и в същото време е пълномощник при изкупуването на тютюните от АД „Томасян и синове“. През 30-те и началото на 40-те години хасковският тютюнотърговец установява и поддържа търговски отношения с Кралската унгарска режия, с търговските представителства в Дрезден, Хамбург, Швейцария, Дания, Норвегия, Австрия и др., сведения за които е запазена в част от търговска му кореспонденция. През 1935 г. и следващите години той изнася тютюни предимно за Германия, Унгария, Египет, Палестина. За неголям период от време, когато организира самостоятелната си търговска дейност, той успява да отвори два манипулационни склада в Хасково и един в Кърджали. През 1941 г. фирмата вече има свои складове и в Беломорска Тракия – Кавала, Ксанти и Гюмюрджина.²⁰

В търговската си дейност Чалбуров печели уважението и доверието на партньорите си от тогавашния международен тютюнев пазар. През 1940 г. той става член на УС на Съюза на тютюнотърговците, а по-късно е и негов председател. През 1942 г. е избран и за председател на акционния комитет

по износа на суров тютюн на листа. Признание за дейността му и добрия опит е избирането му за действителен член на Пловдивската търговско-индустриална камара и за член на Централния комитет на Търговския съюз-София. Председател е и на Хасковския околийски търговски синдикат.²¹

Дълги години братята Чалбурови – търговецът Георги Чалбуров и експертът Тодор Чалбуров, купуват, обработват и продават тютюните на обширния югоизточен регион на страната, разширяват периметъра на дейността си в Крумовградско и на юг в Гърция. Спечелват добро състояние, но живеят скромно, без излишен лукс и показност. Активната търговска дейност, широките контакти със стопански дейци и политици от национална и европейска величина, спечелените имоти и пари не ги отдалечават от тракийския им корен. И двамата членуват без прекъсване в местната тракийска организация през всичките изминали години и подпомагат непрекъснато със средства дейността ѝ.

Важна част от обществените прояви на Чалбуров е неговата дарителска дейност. Тютюневият магнат и по-сетнишен депутат Георги Чалбуров дарява част от парите, необходими за да бъде закупена за нуждите на хасковската тракийска организация неголяма сграда в центъра на града. Тя и до днес се стопанисва и използва от тракийското дружество. Освен обичайната финансова подкрепа за тракийската организация, което през годините за съжаление е позабравено и заличено в нейната история, тютюנותърговецът подпомага със средства и отделни бежански семейства, отделя пари и за революционната дейност на Комитета Свободна Тракия (КСТ).²² Като работодател той предоставя на своите работници и служители авансови средства през „мъртвата част“ от сезоните, когато тютюневите складове не работят. През януари 1942 г. по линията на акционните комитети заделя 50 000 лева за безработните. През 1939г. изпраща 4000 лв. за довършването на

Полша, 1938 г. Чалбуров като ръководител на българска парламентарна делегация

кърджалийския паметник на загиналите във войната, дарява по-рано - през 1925 г. средства за изграждането на Хасковския паметник на загиналите във войните. Дарява парични суми и на църквите в Хасково. Запазено е благодарствено писмо до тютюноотърговеца от свещеника на храма „Светите Арахангели Михаил и Гавраил”, в което той изказва своята голяма благодарност за дарените в памет на починалата малка дъщеря на Чалбуров 8000 лева. В него свещеникът съобщава каква църковна утвар и одежда са купени с тези средства и уверява дарителя, че ще се моли за „новопредставлената пред Бога невинна детска душа”. Често отделя средства и за бедните деца, които посещават трапезарията, и за домовете за сираци и старци. През 30-те години съдейства енергично за благоустрояването и електрификацията на Хасково. През всичките

години на усилен труд Чалбуров е съпричастен към живота около него, към обществените, културните и стопанските събития в Хасково, но никога не демонстрира политическа или партийна пристрастност. Член е на Тракийската организация в Хасково, избран е за неин председател, а по-късно – за почетен председател на Тракийското културно дружество и председател на Гражданския клуб в Хасково. В същото време липсват данни да е принадлежал или симпатизирал на някоя определена политическа партия.²³

През пролетта на 1938 г. Г. Чалбуров е избран за народен представител в XXIV ОН от Крумовградския регион. Като депутат е член на парламентарните комисии по търговията, промишлеността и труда и по отговора на тронното слово. През януари 1940 г. той е избран отново за депутат в следващото XXV ОНС.

В годините преди и най-вече след началото на Втората световна война тютюнът се превръща в особено търсена и купувана стока на международните пазари. За опитния търговец Чалбуров се създава добра възможност да разгърне търговската си дейност и да засили позициите и авторитета си в тютюневите среди. Във военните условия, когато България е един от най-големите производители на тютюн в Европа, той е натоварен със задължението и отговорностите да разпределя квотите за изкупуване на тютюните от отделните тютюнопреработващи фирми, което на практика създава условия за равномерно и равнопоставено изкупуване на тютюните.

Извършения на 9 септември 1944 г. държавен преврат променя живота на Г. Чалбуров, както и на хиляди други българи. На 30 септември 1944 г. Министерският съвет приема единодушно Наредба-закон за съдене на виновниците за въвличане на България в Световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея. Наредбата влиза в сила от деня на обнародването ѝ в Държавен вестник на 6 октомври

На почивка с близки и приятели

1944 г.²⁴ Много по-рано, още на 17 септември, осем дни след деветосептемврийския преврат, Чалбуров е арестуван. Макар че в тогавашното политически все още твърде „шарено” правителство, от общо 16 министри - четирима са от БЗНС на Н. Петков и от „Звено”, двама са социалдемократи и двама независими, то насърчава действията на съда към сурови наказания. Следствието се организира и провежда набързо и на 20 декември в аулата на Софийския университет „Св. Климент Охридски” започват заседанията на Втори върховен състав на Народния съд, който трябва да осъди депутатите от XXV ОНС. Подсъдимите са 127 от 160-те народни представители на XXV ОНС, действало от 1.I.1941 г. до 9.IX.1944 г. Всяка сутрин арестуваните и оковани народни представители, се извозват под силна охрана от Централния затвор. Още от 6 часа сутринта техни близки се струпват по съседните улици в очакване да ги зърнат, но народната милиция е взела всички мерки до сградата да не се допускат „външни лица”. В същото време организирани групи – повечето от ремсисти, се струпват около камионите скандирайки „Смърт на народните врагове”. Този сценарий се повтаря и след завършването на всяко съдебно заседание. Основните обвинения срещу бившите народни представители са за гласуването от тях присъединяване на България към Тристранния пакт, приетото изменение на Закона за защита на държавата и въвеждането на Закона за защита на нацията. Поради големия брой на подсъдимите – 110 души, времето на разпитите е силно ограничено и те приключват набързо за 16 дни. Създалата се атмосфера на напрегнатост и нервност в залата, за което основна заслуга има съдийският състав, дават отражение и върху общия ход на процеса. Присъстващият като наблюдател лондонски кореспондент споделя с представителя на английската мисия в Съюзническата контролна комисия впечатленията си от процеса. Според него в съдебната зала, сред подсъдимите се

чувствало напрежението и безнадеждността на една „предрешеност“. А и как иначе, след като решението на Политбюро от 20 януари 1945 г. категорично гласи: „Никой от депутатите (освен умрелите преди 1944 г.) не следва да бъде оправдан“. По лицата на подсъдимите се четели безразличие и отчаяност, но въпреки това „те се опитвали да се защитят достойно и повечето от тях убедително“. В края на януари 1945 г. с радиograma Вълко Червенков уведомява Георги Димитров: „Присъдата ще бъде произнесена в четвъртък – 1 февруари. В по-рано приетото решение (20 януари 1945 г. – б.а.) внесохме корекция в смисъл увеличаване на смъртните наказания... От състава на депутатите на смъртно наказание предлагаме да се осъдят до 70 процента.²⁵

По време на краткия процес съдът иска от бившите народни представители да отговорят конкретно на поставените въпроси, без да им дава възможност да се впускат в дълги обяснения на събитията или да привеждат допълнителни факти, с които да се опитват да се оневиняват. Свидетелите са подбрани твърде прецизно, като се дава предимство на тези, посочени от обвинението. За пледоариите на служебните защитници е определено време от непълни три дни. По време на процеса Георги Чалбуров се защитава енергично и категорично заявява, че не е гласувал в НС за присъединяването на България към Тристранния пакт, а винаги е отстоявал позициите за неутралитет на страната. Не е гласувал и за обявяване на война, както и за Закона за защита на нацията. В подкрепа на своята защита той посочва 11 свидетели. Сред тях са хасковските комунисти – адвокатът Н. Марчев, новият кмет на Хасково Г. Даскалов, местният комунист Д. Карев, двама министри в управляващия кабинет на К. Георгиев.: проф. Петко Стайнов – министър на финансите, и министърът на железниците Ангел Държански. Всички те потвърждават думите му пред съда.²⁶

На 1 февруари 1945 г., малко преди 16 часа, подсъдимите по първия процес регентите и членовете на правителството чуват своята присъда. Половин час по-късно, в 16.30 ч. председателя на Втори върховен състав на Народния съд Ст. Кираджиев произнася присъдите над народните представители. Така за около 1 час, на 1 февруари 1945 г., новата власт унищожавя близо 200 души бивши политици, част от елита на българското общество и политическата класа.

От всичките 110 обвиняеми народни представители 67 получават смъртни присъди, които се изпълняват още същата нощ. Георги Чалбуров е един от 22-мата „късметлии“, който не попада в списъка на осъдените и разстреляни народни представители. Той получава доживотна присъда и конфискация на имуществото, възлизащо на близо 12 милн. лв. в банкови сметки и фамилната къща на пловдивската улица „Цар Иван Асен“, оценена на 2 800 000 лв. След национализирането по-късно в сградата е настанено пловдивското музикално училище. През 1946 г. доживотната присъда на Чалбуров е намалена на 15 години.²⁷

Започва последният и най-тежък период в живота на 50-годишния тракийски бежанец и вече бивш милионер. Преживял в детските и младежките си години робството в родното си село и след това войните, работил всеотдайно и успешно в голямата европейска тютюнева търговия, животът на Чалбуров се преобръща безвъзвратно. Малко преди Коледа на 1946 г. той влиза в Централния софийски затвор. След това последователно е вдворяван в трудововъзпитателно общежитие в с. Ножарово и в лагера „Белене“. До 1959 г. почти непрекъснато е по лагерите. От тежките затворнически години на Георги Чалбуров са останали кратки писъмца на пощенски картички, адресирани до съпругата му Цвета в Хасково. Всички те написани напълно в духа на лагерното ежедневие и според затворническия правилник неизменно

започват с „Мила Цвето” и съобщават почти едно и също: „Получих колета с храна, 100-те лева, дрехите”. Малко по-дълги са писмата, които са разрешени само два пъти в годината. В тях той споделя мъката си заради съсипания живот на най-близките му хора, притесненията и грижите си за тяхната прехрана. Новата власт и управляваната от нея репресивна машина е постигнала целта си – достолепният мъж, продавал тютюни за милиони левове из цяла Европа, водил широка кореспонденция със своите търговски партньори на перфектен немски и френски език, сега има други грижи – да оцелее. Той моли жена си да му изпрати мушамена качулка за дъжд, калцуни, долни гащи – може и закърпени, чорапи, сланина.²⁸

Лагерното битие на Чалбуров тече монотонно, но в началото на 50-те години, по спомени на негови близки в Хасково, той е освобождаван за известно време и се прибира в Хасково. За да изкарва прехраната си става общ работник в единия от национализираните си складове, където все още го помнят и се отнасят с уважение.

В края на 1944 г. положението с българската тютюнева търговия става критично. След спогодбата от 10 декември 1940 г. страната се задължава да доставя всичките си произведени тютюни, освен тези за местната фабрикация, в Германия чрез тютюневата фирма „Реемтсма”. Това монополизиране на продажбите затваря за България другите пазари. Когато Германия започва да губи войната, България се оказва, че губи този основен пазар. Произведените през 1944 г. тютюни стоят в складовете и къщите на земеделските стопани. Отсъствието на дотогавашните тютюневи търговци се усеща остро. За да излезе от тежкото положение, новата власт приема наредба-закон, с която се възлага на Българската земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) и на Съюза на тютюневите кооперации „... да събират (изкупуват) и манипулират, за сметка и с риск на държавата, тютюните от реколта 1944,

1945 и 1946 г.”. На 26 април 1947 г. Великото народно събрание гласува един от първите си закони – Закон за учредяване на Български държавен тютюнев монопол (БДТМ). През 50-те години страната навлиза в още по-труден стопански период. Увеличава се, макар и с някои колебания, производството на тютюн, но не нарастват продажбите и складовете се препълват с непродадена продукция. По това време в България пристига представителят на немския концерн „Реемтсма” Курт Венкел, с когото Чалбуров е работил в тясно сътрудничество през 30-те и 40-те години. Германецът е нацист и бивш авиатор от екскадрилата на Рихтхофен. След Втората световна война той е арестуван, но е оправдан и става швейцарски гражданин и търговски представител на високо ниво. През 1952 г. Курт Венкел пристига в България, за да сключи търговски договор с „Булгартабак”, според който придобива изключително представителство да договаря нашите тютюни на комисионни начала с няколко западноевропейски държави. Това сътрудничество продължава до 1966 г. Когато пристига в София, Венкел търси предишните си контакти и иска спешна среща с търговеца Чалбуров, като заявява категоричното си желание да работи само с него. Пътува до Хасково, за да се срещне със стария си дългогодишен търговски партньор. Управляващите реагират бързо и Чалбуров, облечен в костюм, е „доставен” на срещата с европейския бизнесмен. Двамата разговарят при изричното условие на бившия тютюнотърговец – в присъствието на представители на властите. След проведената среща в началото на 50-те години Г. Чалбуров е привлечен като консултант при сделката между „Реемтсма” и „Булгартабак”. Хасковлията Иван Чолаков си спомня за тези събития: „Назначиха Георги за експерт в централата на Българския държавен тютюнев монопол. След реакцията на хасковски комунистически функционери го освободиха и той бе принуден да се върне под Ямача (т.е. като общ работник в

склада)...”. Самият Чалбууров не е бил особено въодушевен от перспективата да работи за новата власт, защото като умен човек, преживял ужасите на т.нар. „Народен съд” и „изправителния режим” на комунистическите лагери, добре знае, че може да стане отново лесна жертва.²⁹ През 1959 г. Чалбууров отново е освободен за кратко време. Малко по-късно, на 24 септември 1960 г. той почива на 64-годишна възраст.

Любопитен момент в съдбата на Чалбууров, който дори и самият той никога не е узнал, че той става по мнението на някои литературоведи и изследователи на романа „Тютюн” на Д. Димов, един от прототипите на главния герой – тютюнотърговецът Борис Морев, докато без съмнение личността на търговеца Курт Венкел оживява в образа на Фон Гаер.

На 10 декември 2004 г. синът на Чалбууров – Недялко Георгиев дарява на хасковския държавен архив 17 плика, съдържащи фирмена документация и лична кореспонденция на своя баща. Между кориците на архивните папки е съхранен споменът за преминалия в труд, успехи, трудности и борба за живот на тракийския бежанец Георги Чалбууров – един от големите тютюневи търговци на капиталистическа България.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Милетич, Л. „Разорението на тракийските българи през 1913 година” С., БАН, ДП. II фототипно издание. Културно-просветен клуб „Тракия”- София, 1989. С.

² Доклад на международната комисия за разследване на причините и провеждането на Балканските войни, изготвен със средствата на Карнегиева фондация за международен мир през 1913-1914 г.

³ Шалапатов, Д. (2011). Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. Абагар.

⁴ Пак там.

⁵ Филипов, Н. (1911). Учебното дело в с. Ени-Къой, Ксантий-

ско през 1909-1910 г. Родопски напредък, 4, 112-114.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там.

⁸ Шалапатов, Д. Цит. съч.

⁹ Пак там.

¹⁰ Карамаджуков, Хр. (1934). Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало с особен поглед към тяхното политико-революционно движение. С.

¹¹ Николов, Б., (2001). Вътрешна македоно-одринска революционна организация. Войводи и ръководители (1893-1934). Биографично-библиографски справочник.С.; Караманджуков, Хр. (1934:166, 172-173, 177).

¹² Заселването на бежанците от Мала Азия, Тракия и Македония. Търговски фар, бр. 573, 22 юни 1914 г.

¹³ Вулев, Г., (1972). Село Кръстополе, Еникьой, Ксантийско. 101-102.С.¹³

¹⁴ Бакалов, Н. Спомени на Вера Таксирова. Новинар юг, 17.05.1012 г.

¹⁵ Пак там

¹⁶ Узунова, Кр. (2005) История на град Хасково 1912-1945. С. „Св. Климент Охридски”.87-94.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ ТДА-Хасково, ф. 1827 к.

²⁰ Пак там.

²¹ Пак там.

²² ТДА-Хасково, ф. 3к, 16. Тютюнева фирма на Георги Киряков Чалбуров – Хасково.

²³ ДА-Хасково, ф. 1827, оп.1, а.е.7, л. 1-35.

²⁴ ДВ, бр. 219, 6.10.1944.

²⁵ Мешкова, П.& Шарланов, Д. (1994). Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд.С.

²⁶ ТДА-Хасково, ф. 1827к.

²⁷ Пак там.

²⁸ Бакалов, Н. Спомени на Вера Таксирова. Новинар юг, 17.05.2012 г.

ГОЛЕМИЯТ РОДОПСКИ БУДИТЕЛ И РЕВОЛЮЦИОНЕР – СВЕЩЕНИК АНАСТАС ДИМИТРОВ (ПОП ПАЛА)

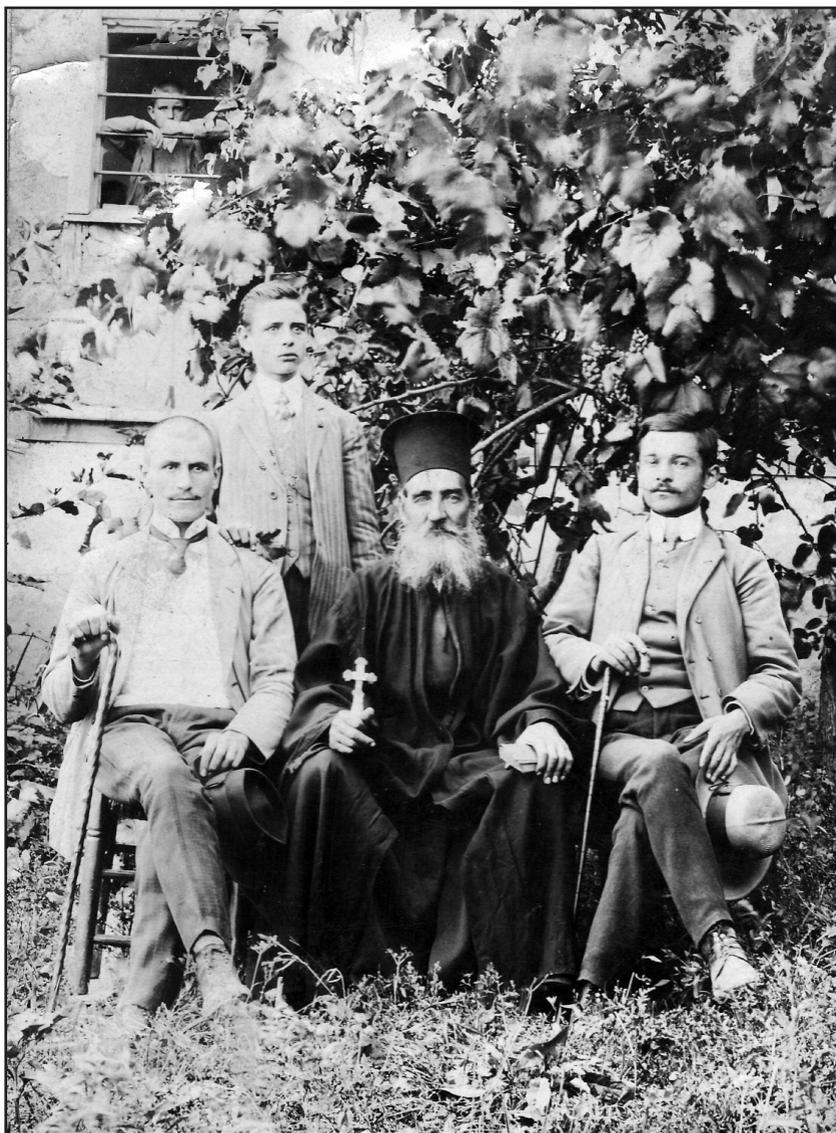
Във фонда на отдел „История на България XV-XIX век” при РИМ „Стою Шишков” – Смолян, се съхраняват над 500 ценни експоната, свързани с църковно-просветните и националните борби на Среднородопския край. В годините той се попълва и обогатява с откупки и дарения. Особено ценно е постъпилото наскоро голямото дарение от сто оригинални документи, писма, снимки и вещи на двамата видни родопски възрожденци и патриоти – свещениците Анастас Димитров (Поп Пала) и сина му Хараламби Анастасов Поппалов. То е част от богатия семеен архив на фамилията и бе направено от сина и снахата на свещеник Хараламби Поппалов - Николай и Руса Поппалови. Даренията са идентифицирани и заведени във фонда на музея, а част от тях бяха експонирани в изложбата „Даренията в Смолянския музей”.

Особено ценни и с голяма историческа стойност са запазените оригинални писма от Одринската българска митрополия до свещеник Анастас Димитров, а също така снимките и саморъчно изписания личен бележник.¹ Те са достоверни исторически извори, съдържащи сведения за църковно-националните борби в двете южнородопски български села Еникьой (дн. Гърция, Ставруполи) и Габрово (дн. Гърция, Калитеа) и за един от първите духовни водачи – учителя, свещеника и бунтовника Анастас Димитров.

Свещеник Анастас Димитров е роден през 1834 година в

Райково в семейство на бедни родители. Първаначално учи в килийно училище. Той е един от малцината учители-свещеници, които заедно с Гавраил Попянков също от Райково учат в гръцко духовно училище а след това продължават образованието си и в класното училище в Пловдив.² След завършване на образованието си се завръща в Райково и започва работа като учител. Тук той застава начело в започналите борби за българско училище наред със Стою Бобутанов, Митрю Мераков и Нико Т. Мавродиев. По тяхна инициатива се устройва съвместно училище с гъркоманите, което обаче не просъществува дълго в този си вид.³ Финансови затруднения са причината да започне друга по платена работа - посредническа дейност в търговията с аби. Но силния борчески дух и желание за народополезна дейност го поставят в центъра на борбата за българска църква и училище. На 24 юни 1873 година е ръкоположен за свещеник в с. Габрово от Панарет Пловдивски. Тук свещенодейства до 1881 година, а след това до 1899 година в съседното с. Еникьой.⁴ В тези селища църковната борба се води с голяма острота. Те се намират в много по-неблагоприятно положение – близо са до митрополитския център Ксанти, натискът на гърците е много по-силен и това създава условия за гъркоманство сред българите. В Еникьой има продължителни сблъсъци между привържениците на Патриаршията и на самостоятелната българска църква. Много активно в тях се включва именно райковския свещеник Анастас Димитров. Със своята решителност и смелост той вдъхва увереност у българите в тези селища, дава им сила да се противопоставят на гръцкото духовно робство. Срещу тази му дейност Ксантийската митрополия използва последователно различни средства докато го принуди да напусне района.

Писмата от Одринската митрополия до архиерейския на-

**Свещеник Анастас Димитров (в средата) със сина си
Хараламби Поппалов (вдясно), 1912 г.**

РИМ „Стою Шишков” – Смолян

местник в с. Еникьой Анастас Димитров обхващат периода 1893-1897 година. В тях се съдържа информация не само за духовната но и за просветна дейност на този голям будител и радетел на българщината в този край със силни гъркомански позиции. Най-ранното писмо е от 12 февруари 1893 година и в него архимандрит Софроний, управляващ Одринската епархия му съобщава за ”изпращане на исканите двадесет вули, от чиято продажба да покрива разноските за канцеларията и за изготвяне на нов печат на наместничеството”.⁵ В останалите писма от 1894-96 година се изискват финансови отчети и изпращане на паричните средства от продадените вули, кръщелни свидетелства и митрополитската владичина. Особено тревожно е писмо № 1588 от 12.02.1895 година, в което се иска „изпращане на владичината за 1894 година от с. Еникьой и с предложение до общините в селата Еникьой и Габрово да събират това митрополитско право за казаното време”.⁶ Въпреки това и в следващите месеци владичината явно не е събрана и с писмо № 1804 от 22.11.1895 година до архиерейския наместник свещеник Анастас Димитров архимандрит Софроний отново напомня ”съобщете на благочестивите християни, ваши първенци, че имаме голяма нужда от средства за поддържане на Митрополията. Предайте на с. Габрово, подканете ги за внасянето на средства от владичината.”⁷

Свещеник Димитров се ползвал с голям авторитет и сред местните турски управници. Те не вземали под внимание гръцките клеветничества срещу него и го наричали уважително „Дели Пала”.⁸ В резултат на активната му духовна дейност с будните еникьойци успяват да построят българско училище и да въведат редуване с гърците при черкуването в местната църква. Няма запазени данни за построяването на старата църква „Св.Архангел”. Новоизградената през 1853 г.

ОДРИНСКА БЪЛГАРСКА
 اداره بلغار متروپولى
 МИТРОПОЛИЯ
 19 фев. 1895 г.
 № 7414
 Г. ОДРИНЪ.

До Негово Благоволителство
 Свещеника Анастас
 Архиепископски Наместник
 в Скечанско.

Ваше Благоволителство,
 Свобудаваше Ви, че днесъ
 същата Ви изпратиха Н
 ек. отъ новоизработената Скар-
 ходка програма за първоначални
 тѣ училища, които щатъ по-
 ширити първоначалъ във ва-
 рете по ек. на училищата
 въ селата Ви Кадъ и Батрово,
 като пратираме на т. л. учи-
 телните еуро да се надер-
 кратъ по нея. За поощра-
 ванство нѣ да ни дѣв-
 ошите.

Управляющий Епархията.
 + Архиепископски Върховни

Писмо от Одринска Българска Митрополия
 до свещеник Анастас Димитров, архиерейски наместник
 в Скечанско (Ксантийско), 19.02.1895 г.

РИМ „Стою Шишков” – Смолян

е осветена през 1858 година от ксантийския владика Панарет и се е ползвала християни българи (екзархисти).

През целия период след 1878 година Ксантийската митрополия не престава да работи за връщане на своето влияние в училищата на Среднородопието. Тя постига отделни успехи в южнородопските български села. В с. Габрово след 1887 година в училището се преподава на български език от учители, сред които е и Димитър Мавров от Райково. Той през 1892 година основава и читалище.⁹ Такава тенденция има и в развитието на училището в с. Еникьой, въпреки че там гъркоманството е с по-силни позиции. В тези тежки години на борба между фанариоти и българи родопският свещеник Димитров твърдо и непоколебимо защитава българщината в този край. Затова Одринската епархия разчита на неговата активна апостолска дейност и му възлага задачи свързани и с просветната дейност. В няколко от писмата на архимандрит Софроний от 1895 година до него се изпращат образци за училищната статистика, книги дарение за училищната библиотека в Еникьой от училищното отделение на Екзархията. А в писмо № 1414 от 19.09.1895 г. се изпращат четири екземпляра от новата „Екзархийска програма за първоначалните училища“, които свещеник Димитров трябва да даде по два екземпляра на училищата в селата Еникьой и Габрово, „като препоръчате строго да се придържат към нея“ – завършва писмото архимандрит Софроний.¹⁰ Заради „честите отсъствия“ на ксантийския училищен инспектор Одринската епархия възлага на свещеника училищната кореспонденция да се изпраща директно до Митрополията.¹¹

Тази дългогодишна открита и решителна борба в двете селища Габрово и Еникьой на свещеник Димитров в полза на българската църква и училище срещала все по-остра съпротива от Ксантийската митрополия. Показателно в това отно-

шение е Окръжно № 3 от 11.01.1899 година на ксантийския архиерейски наместник в което го предупреждава, „че за да не стават недоразумения, които биха нарушили черковните правила” само с представено позволително за венчание от него „ще има право да извършва венчален обряд”.¹² Положението явно става нетърпимо след засилени атаки от гръцкото духовенство и местните гъркомани. Затова свещеник Димитров в края на 1899 година пише молба до Одринската епархия „... С настоящото ми кратко писъмце да ме извадите от това наместничество Скечанско, защото имам и домашни грижи, за които ще напусна и селото Еникьой да си отида в Ахъчелеби. Сега Ви молим и целувам света десница”.¹³

Сред личните документи интерес представлява и саморъчно изписания бележник на свещеник Димитров.¹⁴ С размери – 7,5 ширина и 12 см дължина, съдържащ 53 листа. Подвързията е изработена от картон в тъмно кафяво, без надписи с пришита допълнително кожена лента за затваряне. Листовете са бели на редове без фабрични надписи. Може да се предположи, че той е предназначен за стопанско-търговски сметки и действително в по-голямата си част съдържа именно сметки, водени от Поп Пала. С текст са 30 листа. Всички попълнени листове са изписани саморъчно от свещеника с неговия характерен не много едър и леко наклонен наляво почерк. Писал е в повечето случаи с черно и синьо мастило, по рядко с молив. Вписвал е бележките в непоследователен ред, като повечето от текстовете са фрагментарни. За по точен хронологичен обseg служат отбелязаните на места от него години. Най-ранната е 1880 година, а последната е 1890 година. Тези години съвпадат с периода, в който той е свещенодействал в с. Еникьой.

Съдържанието на бележника е богато и разнообразно. Най-обобщено в тях могат да се открият данни за: лични контак-

ти с хора от различни социални групи; изострено социално чувство - оказване помощ според възможностите си - даване на парични заеми, хранителни продукти на родственици и съседи; лична отговорност – стриктно водене на личните и стопански сметки на цялото семейство. Липсват данни за църковна му дейност и само на листовете единадесет и дванадесет има собствено ръчно написани две кратки църковни молитви.

След завръщането от с. Еникьой той продължава духовна си дейност в родното Райково и в близките селища Дунево, Левочево и Фатово.¹⁵ Сред личните документи са запазени от 1901 година писма - покани от църковните настоятелства на Фатово и Устово за участие в тържествените богослужения на храмовите празници на църквите „Св. Параскева” и „Успение Богородично”.

Но и тук бунтарския му дух не се ограничава само със свещеническа дейност. Макар и на преклонна възраст той се включва активно в Македоно-одринската революционна организация заедно с цялото си семейство. Негов зет е Иван Сбирков, един от активните дейци на организацията. През пролетта на 1903 година западното крило на неговата къща е постоянна станция на Ахъчелебийската революционна чета.¹⁶ А той самия пренася с риск за живота си през границата оръжие и патрони за четите в революционните участъци в Левочево и Райково.

След близо половин вековна активна апостолска, духовно-просветна и революционна дейност свещеник Анастас Димитров (Поп Пала) умира на 9 октомври 1920 година. На източната стена и апсидата на църквата в Райково „Св. Неделя” има паметна плоча на свещеник Анастас Димитров (Дели Пала) – заслужен израз на признателност от наследниците и признателните родопчани.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 352-377, 384, 398-99, 403, 426, 430-32, 435, 442, 444, 479.
2. Гиневски, Христо. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян. 2001, с. 83.
3. Гиневски, Христо. Родопското възраждане. Смолян. 1994, с. 82.
4. Шалапатов, Д. Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. 2011, с.189; Казалиев, Георги и Щ. Казалиев. Райковски свещеници. Райково. 1996, с. 57.
5. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 355.
6. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 361.
7. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 364.
8. Шалапатов, Д. Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. 2011, с.197.
9. Гиневски, Христо. Миналото на Средните Родопи. ВСУ „Черноризец Храбър”. Варна.2008, с.176.
10. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 362.
11. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 365.
12. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 369.
13. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 479.
14. РИМ – Смолян, ф В, Инв.№ 376.
15. Попвасилев, Иван. Събрани съчинения. Смолян. 2000, с.243.
16. Свещеник Анастас Димитров - Поп Пала. – В: в.Красногор, год.Х. бр.2. 15.01. 1941, с. 2-3.

Д-р Мария Бакърджиева

КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА В СПОМЕНИТЕ НА МАВЕР РАДИКОВ

Мавер Калоянов Радиков е роден в с. Доганхисар, Дедеагачка околия в Беломорска Тракия. Скотовъдството и земеделието осигуряват поминъка на фамилията. По-късно, по времето на строежа на Барон-Хиршовата железница, семейството се премества в Дедеагач. Мавер Радиков се залавя с търговия. Дюкянът му е бил недалече от пристанищния фар, имал е и каик. Къщата му била на около петдесет метра от железопътната гара. От прозорците се виждали пристигащите и потеглящи от Дедеагач влакове. Децата му учили в новопостроеното българско училище, а най-голямата му дъщеря – Злата Радикова – постъпила във френския колеж в Дедеагач. Самият Мавер ползвал свободно български, френски, гръцки и турски. Познавал се лично с Пиер Лоти – френски писател, пристрастен привърженик на ориенталските нрави и обичаи, до такава степен, че често твърденията му били лишени от обективност. До интернирането Мавер Радиков развивал успешен бизнес и натрупал добро благосъстояние. Имал гръцки съдружници, с които разширявал дейността си. После животът му се объркал. Бил заточен последователно на о-в Крит, Атина и Лариса. Срещнал се с Л. Милетич и споделил впечатления за зверствата над българското население, които са отразени в книгата му. През 1941 г. като много други тракийци, Мавер Радиков се завърнал в Дедеагач с надежда и ентузиазъм. Историческите събития не се развили в полза на българското население. Гърците предприемали действия на саморазправа, за да претопят или прогонят българите. Подслушвали под прозорците на домовете и ако чуели българска

реч, отвличали главата на семейството. Мавер Радиков бил вързан в чувал и изхвърлен в Бяло море. Като по чудо се спасява, благодарение на джобното си ножче. Връща се в България и до края на живота си не прекрачва гръцката граница.

Търговската му дейност го поставяла в контакт с много хора, от които чувал невероятни случки за Капитан Петко Войвода. Една такава история била за Маронийския мюдюрин, който живеел в Ярдамлъ и единствено в събота посещавал Мароня, за да се посвети на мюдюрските си дела. Една събота при него дошъл юзбашията от Гюмюрджина с петдесет войници, за да преследват Петко Войвода. А той в това време бил с четата си в обора на мюдюрина. Юзбашията наредил мюдюринът да свика мъжете от Ярдамлъ и другите съседни села. Хората били събрани и заедно с войниците тръгнали да преследват Капитан Петко Войвода в Маронийския балкан. След като ги изпратил, мюдюринът занесъл храна на четата.

Един ден къщата на богатия турчин Селим ходжа била обградена от четниците на Капитан Петко Войвода. Семейството било притеснено, ходжата бил изплашен. Петко Войвода му съобщил, че има нужда от средства. Готовият на всичко в уплаха си ходжа наредил да донесат скритите му пари – две гърнета, пълни със златни лири. Петко Войвода отброил петдесет лири, а останалите пари оставил на семейството и децата му.

Доганхисарци ставали овчари на турските бейове в Еноско и Кешанско. Те пасели овците в големия балкан Чендърдая. Петко Войвода често се криел в този балкан, а доганхисарските овчари го хранели и пазели. Веднъж еноският околийски началник научил, че Петко Войвода с четата си е в Чендра. Била издадена заповед за задържане на всички овчари. Те били докарани в Енос и затворени. Като стигнала новината до ушите на Петко Войвода, той се облякъл като селянин, сложил товар дърва на едно магаре и посетил дома на

каймаканина. На слугинята казал, че носи дърва за господаря и и има нещо да му каже лично, защото е толкова беден, че няма пари дори за заявление. Когато го пуснали в стаята при каймаканина Петко Войвода му се представил и поискал освобождаването на овчарите. На другия ден те били пуснати. Никога повече каймаканинът не посегнал на овчарите от Еноска околия.

Гърците разказвали, за гръцките моряци, които неведнъж отвеждали четата на капитана на лодки навътре в Бяло море, когато потерите го преследвали по сушата. Твърде много са бедните селяни, безимотните българомохамедани, които са оказвали помощ на четата с храна или информация, на които Петко Войвода давал по пет лири за закупуване на вол или мулета и две лири за овце и кози. Петко Войвода си водел отчет за приходите и разходите за четата по години.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Архив на д-р Кирил Ст. Бакърджиев

Станислав Н. Станилов
Държавен архив - Хасково

КОСТАДИН ГУНЧЕВ – ФОТОДОКУМЕНТАЛИСТЪТ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ

**Костадин Георгиев Гунчев,
1910 г.**

За Костадин Гунчев през годините има писано неколкосткратно по вестници, списания и книги, но по-важното е, че споменът за него е останал жив в поколенията българи, в чиито домове все още се намира по някоя от старите, но красиви снимки, маркирани със скромното мастилено печатче „*Фото К. Гунчевъ - Гюмюрджина*“, „*Фото Тракия – Гунчев*“ или „*Фото К. Гунчевъ & Радичевъ, Кърджали*“. Редица снимки на този родопчанин, прегърнал в началото на ХХ век екзотичното тогава „фотографчийство“ за свое жизнено поприще и в по-

следствие „кадрасал“ стотици образи „на вечен спомен“, има съхранени в звената на ДА „Архиви“ - отделите „Държавен архив“ в Кърджали, Хасково, Смолян, Регионален исторически музей - Кърджали, а вероятно и в други културни и обществени институции.

Неустановена е все още точната година на раждането

на Костадин, вторият син в семейството на Георги Гунчев от село Горно Дере кьой, Ахъ-челебийска каза в тогавашната Османска империя - сега село Момчиловци, Смолянско.

Първият изследовател на Костадин Гунчев, дългогодишният свещеник в храма на Момчиловци, отец Константин Канев, в публикациите си през 1971 година (приживе на стария фотограф) отбелязва годината 1885, като година на раждането на прославилия селото си с фотографския занаят Диньо Кадраджията. Тази година е приета и от Младен Сираков в негова публикация от 2000 година.

Отец Камен Гарена през 2004 година публикува една саморъчно писана през 1970 година автобиография от Костадин Гунчев, в която той обявява 20 май 1881 година за своя рождена дата. На същата автобиография се опира и Вълчо Златилов в публикациите си през 2012 година, като приема 1881 г. за достоверна.

Вероятно истинската година на раждането му е след 1885, в рамките на 1890-1891 години. Не е нещо необичайно възрастни хора, особено от средите на тракийските и македонски българи-бежанци, да са завишавали с по няколко отгоре годините си – едно заради скромните пенсии, които са получавали за старост, друго за по-голяма тежест в обществото. Изводите за тези по-късни години 1890-1891 правя на база текста на споменатата автобиография, тази, в която е обявил 20 май 1881 година за свой рожден ден. Там, в записките си от 1970 година, той още в третото изречение пише: *„На 80 години съм. Минаха като 80 дни, така ми се видеха. Толкоз скоро минаха.“* По-нататък, спомняйки си за преживяното на събора в село Карачкьой, Гюмюрджинско, през 1911 година, Гунчев споделя: *„Тогава аз бях на 20 години, най-хубавите години.“* Портретът му, датиран от 1910 година, ни представя млад мъж, на видимо значително по-млада възраст от 30

години, а ако се доверим на текста от автобиографията му, то по това време той би трябвало да е на тридесет, в случай, че е роден наистина през 1881 г. Анализът на още няколко пасажа от автобиографията му, в които той говори да преживяното до 1908-1909 година като за „детските си години” наклонят везните в посока, като по-приемлива дата да допуснем 20 май 1891 година за истинската рождена дата на Костадин Георгиев Гунчев – фотолетописецът на Западнотракийския, Източнородопския и Среднородопски край.

Трудно се преразказва в телеграфен стил живото живото-описание, което Коста Гунчев си е написал сам. Простичкият му, но увлекателен изказ на преживяното от него и представено без никаква натруфеност или опит за стилово извисяване, разкриват на съвременния читател една наистина умилителна картина на истински живян живот, с неговите несгоди и малки радости. За да се усети вкусът на времето, хубаво би било читателят да прочете целия запазен текст (публикуван през 2004 г. от Камен Гарена), който за съжаление не може да представим към момента в това издание.

„Основното си образование завърших в родното си село, и въпреки че имах голямо желание да уча повече, баща ми нямаше възможност, защото трябваше да ме изпрати в Чепеларе, и вместо да продължа образованието си аз отидох с баща ми в Крумовградските села, да му нося кал - той беше зидар.” – само с това изречение Коста Гунчев разказва за своите първи 10-12 години живот.

Следва кратко описание на тежкия живот на родопските каменоделци – съвместното им чиракуване с по-големият му брат Никола при майсторите от Левочево и работата им по Ксантийските села и тези към устието на река Места до 1903 година. Следва работа по шосето Елидже – Палас (прохода Елидже е пътя между Ксанти и Рудозем) и заминаването на

дватамата братя за България, отново на работа като каменоделци в Старозагорско и Новозагорско до 1908 година. В няколко реда споделя мечтата си и опита да замине на гурбет в Америка, като най-откровено Костадин Гунчев разкрива и как се насочва към фотографията: *„Детските години си прекарах в скитания и търсене работа, но в мене се породило желание да уча някой занаят, за да не ходя от място на място, и така реших да уча фотография.“*

Така, решен да стане и той тежък занаятчия, младият родопчанин пристига в Пловдив, където се спазарява с един от четиримата фотографи в града - арменец Хенри Багдасарян, да си купи майсторлък в новия занаят за 10 турски лири и самостоятелна издръжка, докато чиракува в ателието му. Почти изчерпал всичките си финанси, след няколко месечно чиракуване и вършене на най-елементарните процеси, Коста Гунчев най-накрая стига до заветната тъмна стаичка, лабораторията, в която се раждат истинските фотоси. С младежката си самоувереност той вече си е бил поръчал за 50 турски лири фотоапарат от Франция. И отново родопчаните са опора на новоизпечения фотограф – първите снимки, които му носят увереност, че ще може с тяхна помощ да се издържа, прави на земяците си зидари, работещи в Пловдив и околностите. *„След като започнах да печеля по некой лев, добих вече кураж.“* - въздъхва младият фотограф. Според К. Канев първата снимка на Гунчев е пазена в читалището на Момчиловци (1971 г.). Там сега (2015 г.) се съхранява майсторското му свидетелство, фотоапарат „ИКА“ с обектив „Zeiss“ и триножник.

Поканен да иде в Гюмюрджина (сега Комотини, Гърция) от братовчед си Никола Керемедчиев, шивач в този град, Коста Гунчев оставя Пловдив на пловдивчани и тръгва да завладява с младежки жар света. Пътюм пребивава няколко месеца в родния си край Пашмаклийско (Смолянско), като

поставя там основите на новата мода: „да се кадросват хората за годежи, сватби и събори”.

„През месец октомври 1910 година отидох в Гюмюрджина. Почнах да работя - пръв българин фотограф в Беломорска Тракия. В Гюмюрджина имаше двама гръцки фотографи - тия работеха много просто, толкоз знаеха. Аз се бях научил в Пловдив на модерна фотография и привлякох техните клиенти. От завист отидоха в Одрин да работят. Тогава ми се увеличи работата - останах самичек.

Ходех по българските села - снимах сборове, с хора, и ги запазах.”

Скромният, тих и честен, млад българин скоро станал уважаван в града и околностите и започнали да го канят при тържествени поводи да запази спомена на фотохартия за поколенията. Ползвайки гръцки и турски език, Коста Гунчев е общувал свободно с местните българи, гърци, турци и евреи. Снимайки по различни поводи, той за миг не е забравя българското в себе си – високо е самооценял основно снимките, които прави по повод събитията, отразяващи живота на българската общност в Западна Тракия. Едва ли самият Гунчев е предполагал, че снимките, които ще направи по българските села ще се ползват след години от етнографи и музейни работници, като документи за изучаване на мъжката и женска носия на изчезналите вече, но тогава основни професии на беломорските и родопските българи – овчарство, абаджийство, зидарство и рибарство. От текста на неговата автобиография лъха усещането му за историзма на всеки кадър, който заснема. Доловимо е разбирането му за значението на снимката като документ за отминалия миг от грижите, които той полага, за да запази стъклата на фотосите си, от това, че отдели най-интересните от тях и след срока им на запазване, и в последствие някои издава като пощенски картички.

Престоят на Костадин Гунчев и дейността му като фотограф в Гюмюрджина съвпада със значим исторически период от живота на разнородното западнотракийско население там, както и с най-драматичните моменти от политическата и военна история на региона, довели до неколkokратно начертаване на нови междудържавни граници и масови размествания на големи групи от различните етноси.

Наченал с новата си професия в мирновременните следхуриетски години в Османската империя със снимането на граждани и селяни от близките и далечни села, с техните традиционни облекла, по събори и сватби, на хора и веселби, снимал овчари със стада, рибари с лодки, керванджии с камили, учители и ученици в техните училища, лекари и болни в болниците, крепости, старини и новооткриващи се строежи, пред окото на обектива му не убягнало никое по-значително събитие в Гюмюрджинско.

Това е времето, когато той прави своите (запазени до нас) снимки от съборите в селата Козлукьой (сега Каридия, Гърция), Кушланли (сега Ксилагани) и Кърсарджа (сега Месуни), снимки на запазените крепостни стени в Гюмюрджина, на „предой” на стадата край Момчиловци.

Малко след началото на своята фотографска практика той има редкия шанс да направи някои от най-ценните си исторически снимки, които през годините са ползвани в множество издания, но много рядко, че почти никак, не е отразявано неговото авторство. В самото начало на Първата Балканска война Костадин Гунчев е фотографа, увековечил влизането на българските войски в Гюмюрджина: *„На 8 ноември 1912 година, в 5 часа, пристигнаха първи от Македоно - одринското опълчение, с вожд генерал Генов. Почерне площада с черни калпаци на доброволци ...”*

На него се пада възможността да заснеме почти всички

офицери, командващи дружините от I-ва и II-ра бригада на Македоно-одринското опълчение. Негови са снимките, които по-късно Петър Дървингов ползва за да илюстрира своя капитален двутомен труд „История на Македоно-одринското опълчение”. Благодарение на тези снимки днес имаме не само лицата на офицерите на действителна или запасна военна служба по това време, но и на много четници и войводи от доброволческите чети. От неговите снимки ни гледат войводите Таню Николов, Димо Николов, Апостол Дограмаджиев и техните четници, той заснема офицерите от Щаба на МОО, дружинни и ротни командири, адютанти. Знаменосеца на XI-та Серска дружина, руските доброволци, осетинци и казаци, всички дошли да се бият на страната на българите – все образи на знайни и безименни герои, които Костадин Гунчев увековечава за историята.

Дори в най-критични моменти той не забравя за своя занаят и не пропуска да документира историческия момент. Негова е една от малкото снимки на българи от Родопите, войници в турската армия: *„В турската армия имаше българи, войници. На 5 ноември 1912 година вечерта избягали от Маказа, от сражението, и дойдоха при мен през нощта десет войника. Всичките от смоленските села бяха. Единия беше от Левочево, мой познат - Димитър, той ги доведе и се молеха да ги скрия. Аз ги съжалих и с голям риск за живота си ги прибрах в избата, в моята квартира, и ги храних три дни, дорде дойде българската войска. Турците, ако ме беха угадили, сигурно щеха да ме обесят без съд за дете крия дезертори войници в такова критическо време за тях. Като пристигнаха българските войски изкарах от избата скритите войници, фотографирах ги и събрах дрехи за тях, от приятели, и се облякоха тогава в цивилни дрехи, та си заминаха за родното място - Смоленско.”*

Костадин Гунчев продължава спомена си: „Мене след два дена ме мобилизираха, дадох ми кон и двама офицери-картографи и отидохме на Маказа, да снимаме окопите, където са ставали сраженията. Снихам окопите, планините, долините - да правят карти. Пренощувахме на Маказа, в едно помашко село, и се завърнахме в града. Там видех турските окопи - укрепени и толкоз много стреляли бяха, (че) пълни с гилзи, и пак отстъпили - от страх!“

Фотолетописецът на Западна Тракия става свидетел на отстъплението на българските войски, на башибозушките, зверства последвали това отстъпление и на негодите и страданията, на които са подложени българите по това време. И отново успява да направи няколко снимки, запазили трагичността на времето: „Като дойде башибузука много села бяха опожерени, изклани бяха много хора. Само селата Сачанли и Манастир не се предаваха. ... Свършиха всички патрони и ядене, гладни се отчаяха и най-после разбягаха се по Балкана. Мъжете, когото хванаха убиваха ги, а жените и от другите опожерени села ги докараха в града, под охрана. Разрешиха да им се носи хляб. Аз занесох, но имах джобно фотоапаратче и с риск за живота си ги фотографирах, имаше охрана вън от оградата. Тия мислеха, че хляб им нося - ако ме бяха видели, сигурно щяха да ме обесят без съд.“ Снимките на манастирските и съчанлийски деца и жени впоследствие са използвани от мнозина автори, като илюстрация на безмилостната бежанска съдба.

След завръщането на българските войски, изцяло отдаден на занаята си, фотографа заснема внушителният парад на Македоно-одринското опълчение, проведен в Гюмюрджина, както и молебена на населението и войската при потеглянето на нашите части за Македония. И отново обектива му запечатва за поколенията събора в село Козлукьой, сватбата

на комитата Мамин Кольо в село Кушланли, учениците от различни класове на гимназията Гюмюрджина, хористите от ученическият хор там, крайградските излети на кмета и чиновниците от българската администрация.

През Първата световна война Костадин Гунчев е мобилизиран в Българската армия: *„1915 година, обяви се Европейската война. Аз требоваше да се ява в 38-ми полк, в Кърджали. Качих се на колелото и се явих ...”*

С известен късмет успява да съчетае занаята си с войнишката служба – повиква на помощ от Момчиловци брат си Никола, имал е нает вече и сериозен чирак – Сивко Радичев, и така, между армията и ателието си, Гунчев преживява Европейската война, за да въздъхне малко след това: *„После дойдоха французите, окупираха Тракия, с генерал Шарпи. Ако беха остали французите, нито един българин немаше да се изсели, да напусне. Тракия обичаха французите, обаче Нойския договор - требоваше да я предадат французите на гърците!”*

Костадин Гунчев успява да събере в едно своята професия, родолюбие, смелост и предвидливост. Благодарение на занаята си, той има възможност да контактува освен с обикновените хора, но и с всички властимащи в тези години. Със сполучлива снимка на министър председателя на Гърция, генерал Димитриос Гунарис, успява да си откупи спокойствието и уважението на местните гръцки управници. Това благоразположение на властите той ползва, за да помага на сънародниците си българи. Предавайки своите фотографски умения на двама българи от Македония, мобилизирани в гръцката армия, Гунчев е постоянно информиран от тях за лицата, извършващи шпионаж сред българското население и превантивно предупреждава сънародниците си да внимават какво говорят пред определени лица. С цената на риска да

си навлече обвинения в шпионаж или измяна, Гунчев успява да съхрани онези стъклени фотографски плаки, които е преценил, че имат историческо значение: *„Аз живях и работех в един богат евреин на име Юсеф-Нах-Миос. ... Аз събрах всички исторически негативи в един сандък и ги дадох на слугинята, да ги окрие в тяхната изба, да не знае евреина и еврейката. Мене като обескираха не можеха да ги намерят и така ги спасих. Този богат евреин много ме обичаше - имаше ме като свой син. Като отстъпи България от Тракия той ми каза: Нема да бегаиш! Аз ще ти гарантирам, нема да пострадаш!*

И наистина не пострадах като българин, както другите българи пострадаха.”

Благодарение на тази възможност да практикува занаята си, днес имаме снимки на българското население от изгубените земи, снимка от посещението на генерал Франше д'Еспере в еврейския клуб в Гюмюрджина през август 1919 година, снимка на участниците в Първата сесия на Висшия административен съвет на Западна Тракия, начело с генерал Шарл Шарпи, проведена в Гюмюрджина през април 1920 година.

Онеправданите и тормозени българи започнали за пореден път да напускат владенията сега от гърците родни земи в Западна Тракия. Въпреки възможностите си за по-леко преживяване от другите сънародници, дотежало и на фотографа Гунчев да живее извън България.

„ ... гърците почнаха да дават паспорти за изселване за България и аз реших да искам паспорт, да се изселя. Който не е оставал под робство нищо не знае! Много е тежко под робство! Идвало е момент да казвам: Нищо да немам, в България да съм, при народа си!”

Фотографът прежалва половината си покъщина, зарязвайки я във вече владяна от чужди територия, но не може и

да си помисли да изостави плода на своята дългогодишната фотографска дейност – стъклените плаки, от които копира снимките. *„През май 1924 година около 20 семейства решихме да се изселим през Маказа, за Кърджали. Натоварихме багажа на коли до Маказа и аз се чудя: Какво ще стане с моите исторически снимки, ако ги намерят? Сигурно ще ги счупет на границата и мене ще ме задържат? Имах много войводи и четници снимани и тях носех. ...”*

Благодарение на хладнокръвието си в този труден момент, когато силните на деня – гръцките войници буквално се гаврят с напускащите пределите на новите им владения и на око преценят кое може и кое не може да премине през митницата, тогава на професионалиста му идва мисълта да опита със занаята си да се спаси от задълбочена проверка. Правейки моментални снимки и раздавайки ги безплатно на войници и митничари, Гунчев предразполага проверяващите, които доволни от спомена, с който се сдобиват, решили да не ровят из багажа на фотографа и го пропуснали безконтролно: *„А тия не знаят какво имам в багажа - разни комити, Балканската война, история на Тракия от 1910 до 1924 година. Каквито и промени да се ставали, аз всичко снимах и запазах, и укрех с риск за живота ми, и принесох през границата.”*

Костадин Гунчев избира за нов свой дом град Кърджали. Там открива Сивко Радичев, който е чиракувал при него в Гюмюрджина. Двамата, в съдружие, отварят ателие „Фото К. Гунчевъ & Радичевъ, Кърджали”, чиято продукция е позната на поколения кърджалийци и на тези от околните градчета и села. Това е времето, в което той запечатва навеки жителите на Кърджали и околностите, изгледи от тогавашните Егри дере (Ардино), Шех джумая (Джебел), Кушу кавак (Крумовеград), Мастънлъ (Момчилград) ... Без да се откъсва за миг от своите тракийци, Костадин Гунчев съхранява паметта за съ-

Дерекъойски овчари, 1910 г.

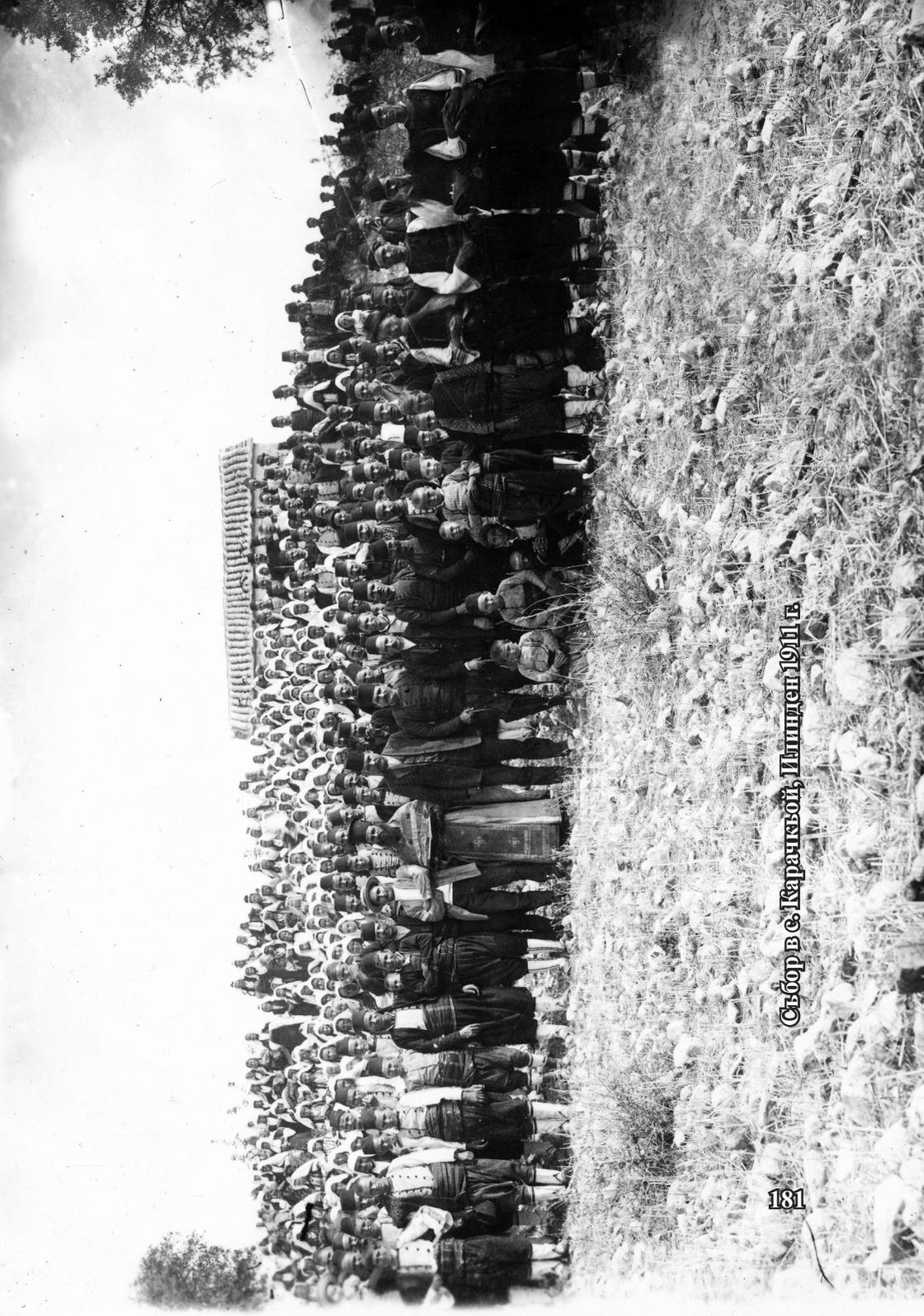
Сбор в с. Козырьковой, 1911 г.

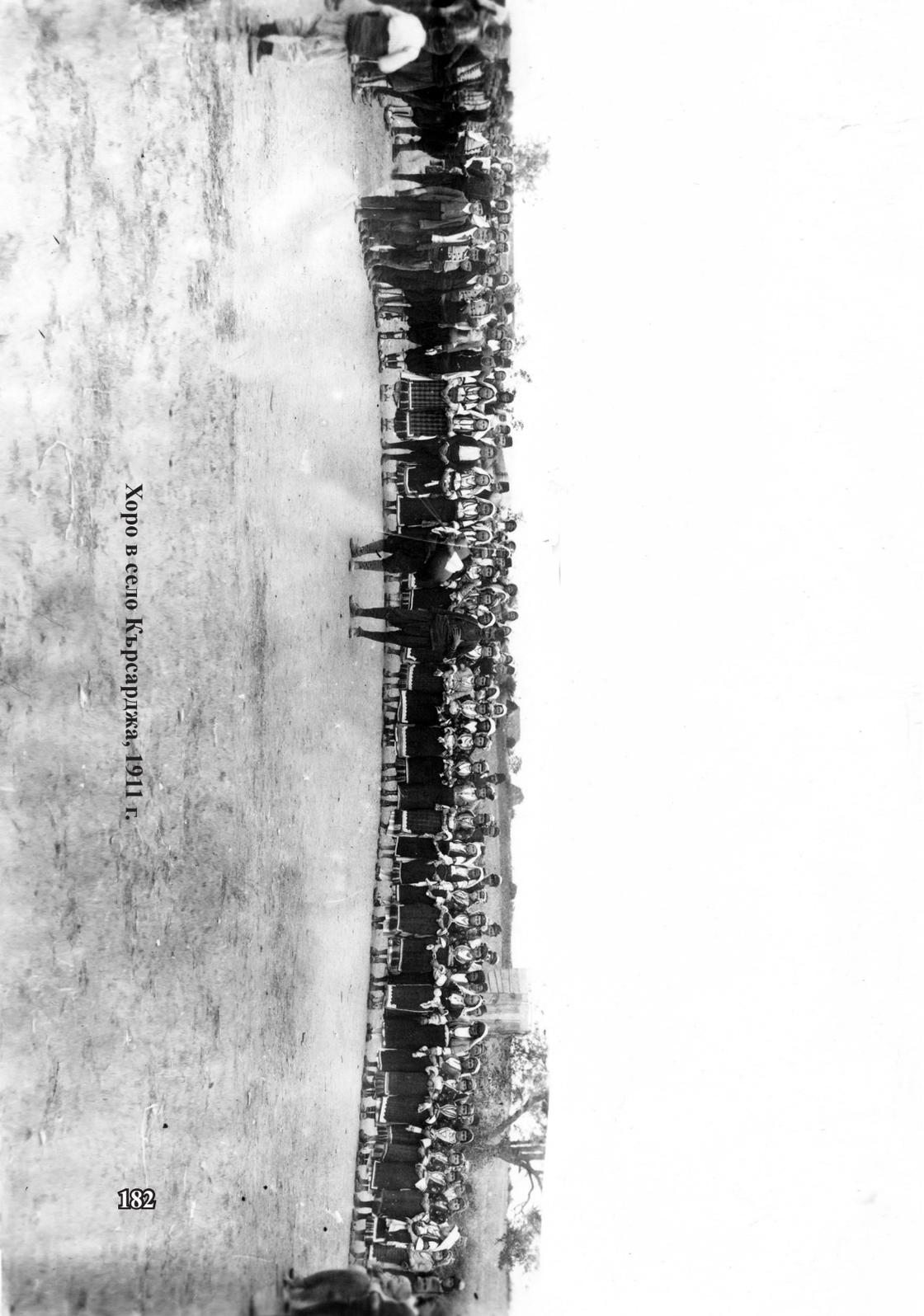
Събор в с. Кушланди, Спасовден, 1911 г.

Събор в с. Кушланли, Спасодеп, 1911 г.

Събор в с. Карачкьой, Игиден 1911 г.

Хоро в село Кърсаджика, 1911 г.

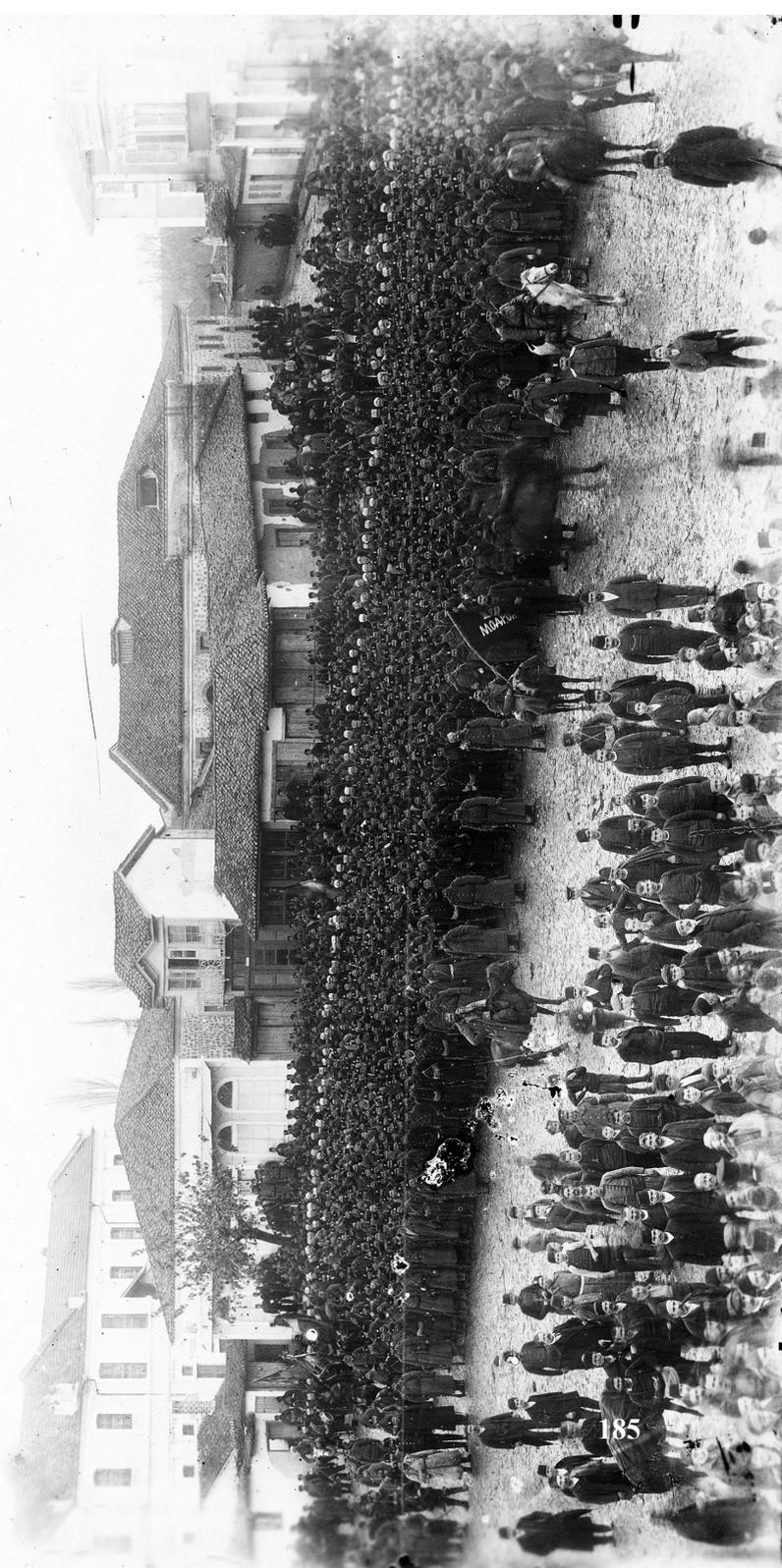

Присъпането на първите българските войски Гюмюрджина, ноември 1912 г.

Българи от Родопите, служили войници в турската армия и дезертирали в началото на Балканската война, ноември 1912 г.

Части на Македоно-одринското опълчение в Гюмюрджина, ноември 1912 г.

ЗА ПОСЛЕДНЕ ПЕРИОДИ
ДА НЕ СМІЕ ПЕРИОДИ

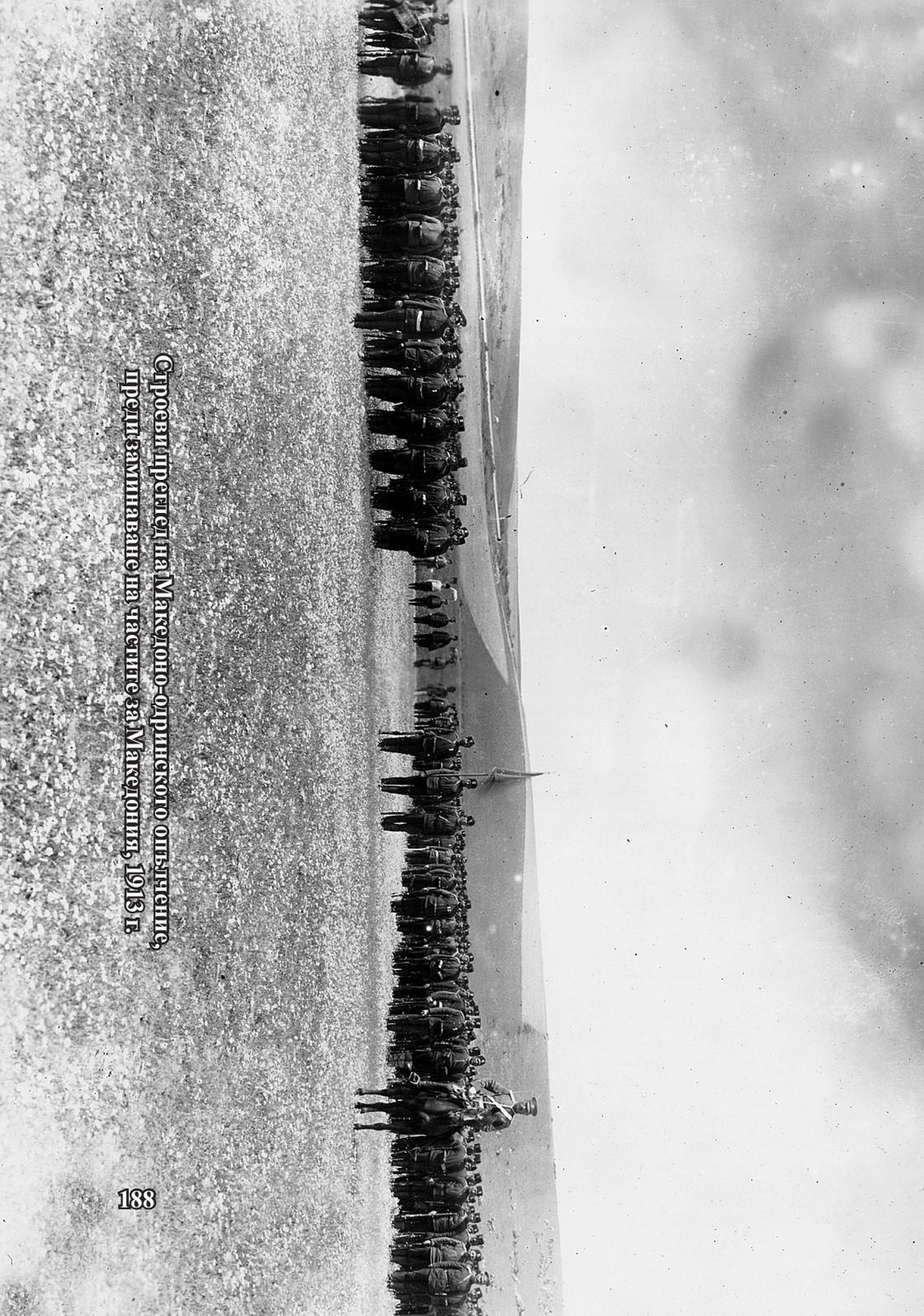
ДА ЖИВЕЕ ЦЪ ЛЮКЪ ИЛИДА БЪЛЪ
СА СЪ СВОЯ ВОЖДА ЦАРЬ НА БЪЛЪ
ДОБРЕ ДОШЛИ МИЛИ ОСВОБОДИ
МАКЕДОНО-ДАРИНЦИ

ПОКЪ ТОНЪ БОГЪ
ПОКЪ ТОНЪ БОГЪ

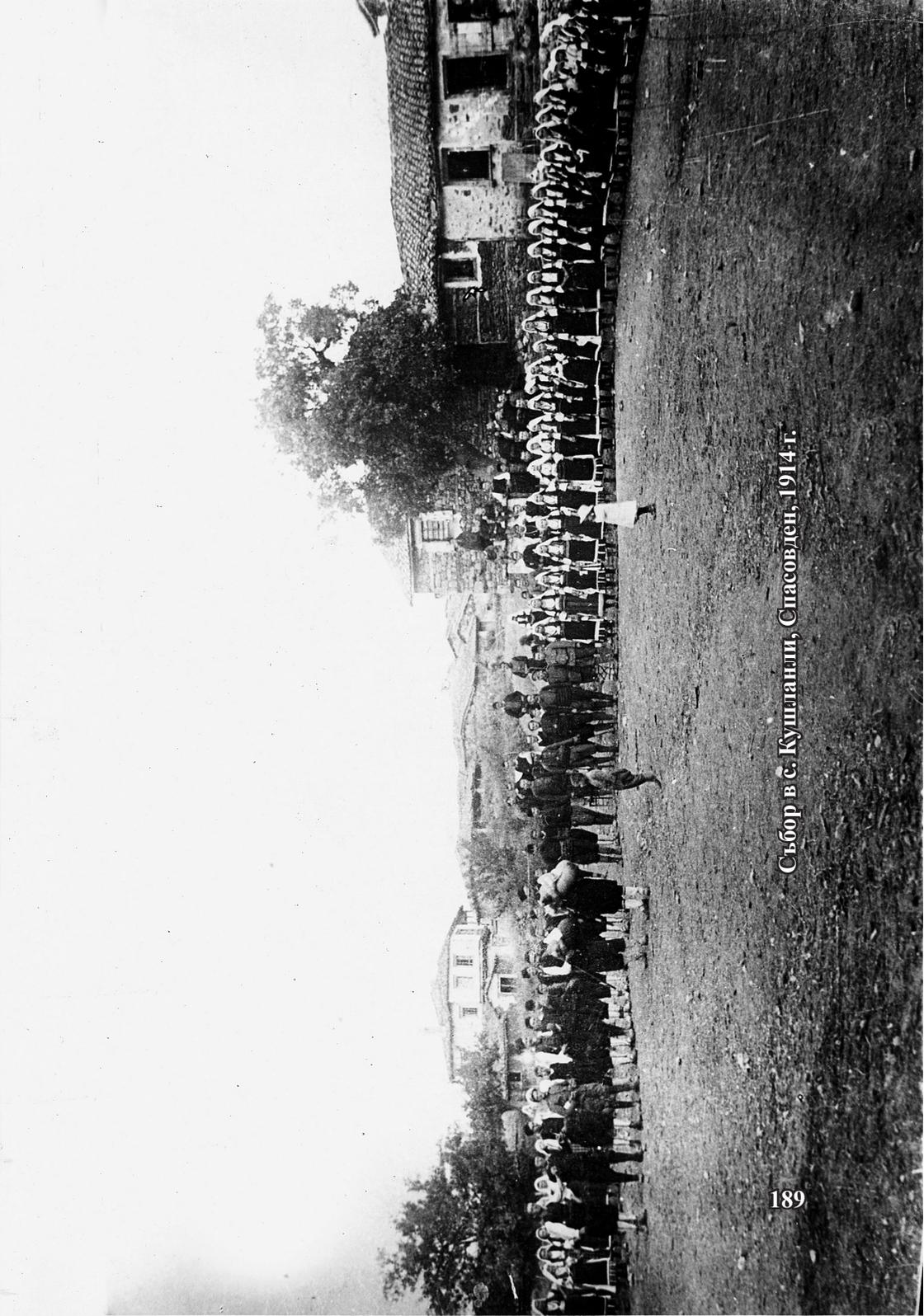
Ержестъвено посрещане на Македонско-одринското опълчение
в Гоморужкина сръбските и първия български кмет
на града - П. П. Панагеласов (Пашага), май 1913 г.

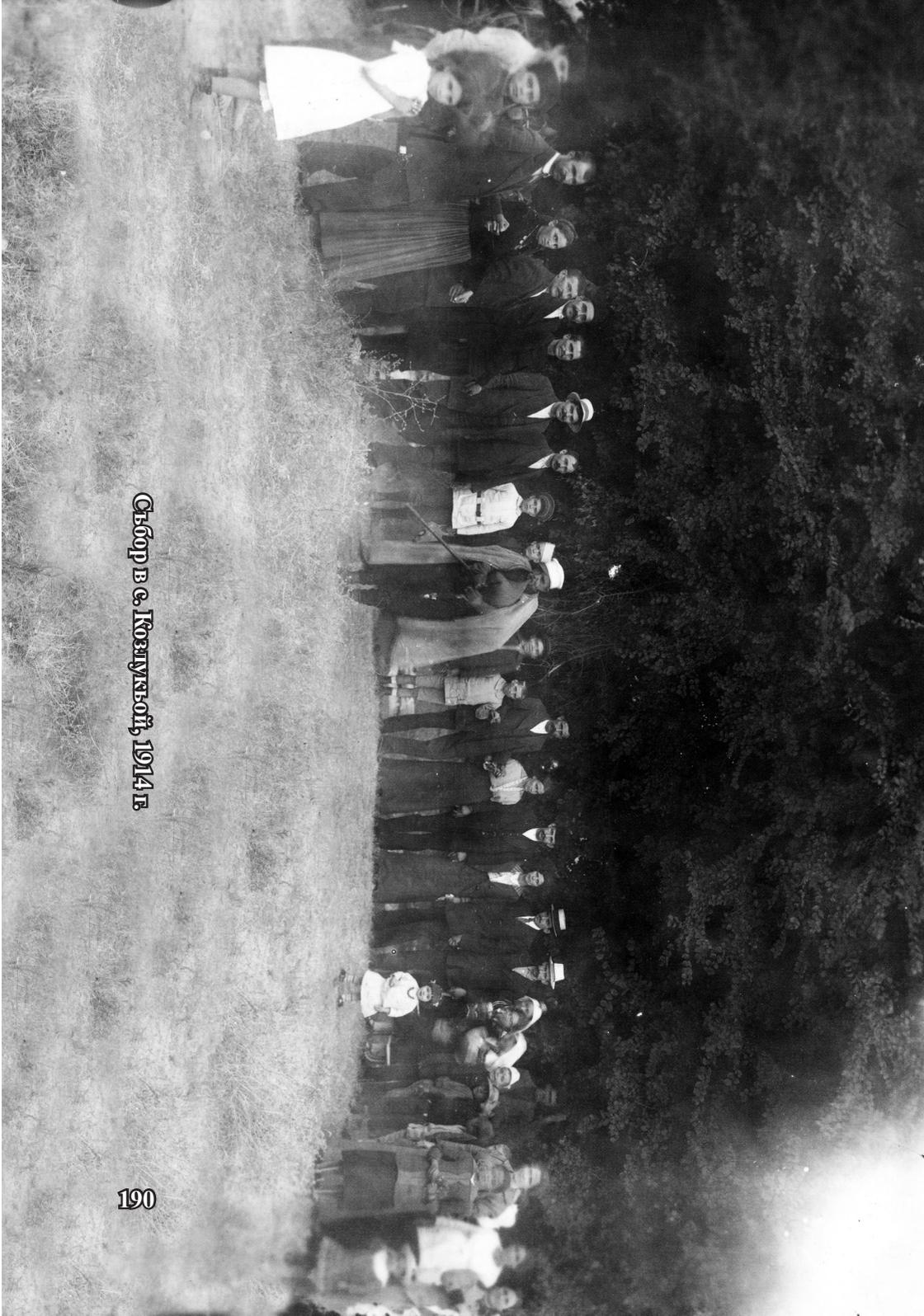
Шаба на Македоно-одринското опълчение начело с командващия ген. м-р Никола Генов и н-ка на шаба майор Петър Дървингов, Гюмюрджина 1913 г.

Србови претсед на Македонио-одринесото ослучение,
пред замнавање на часите за Македонија, 1913 г.

Събор в с. Кушанли, Спасовден, 1914 г.

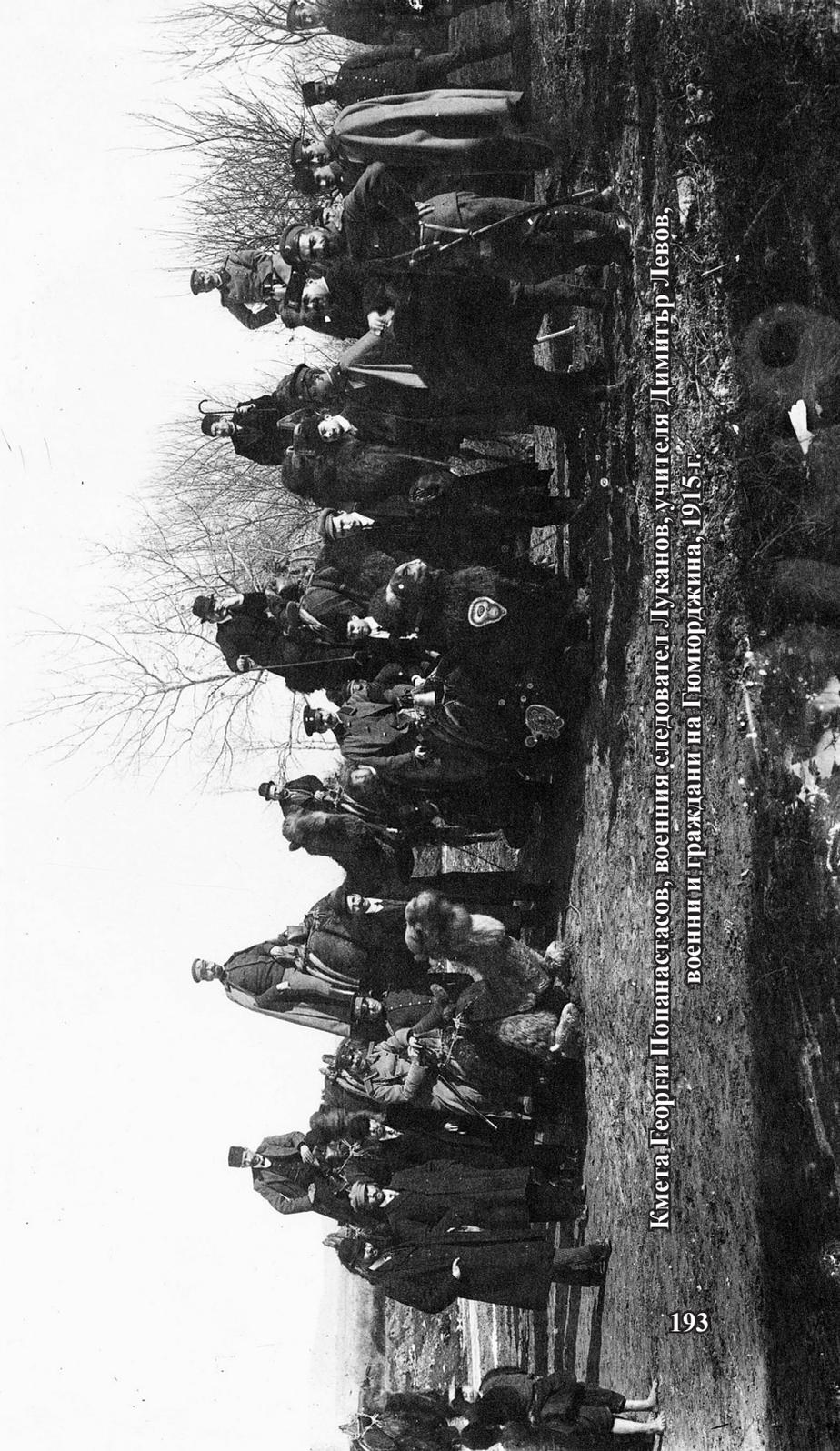
Събор в с. Козлеуевої, 1914 г.

Сватбата на комитата Мамин Колю (Никола Косев от Хасково) в с. Кушланиць, 1914гъ

Ученици от Българската гимназия в Гомюрджина, 1915 г.

Кмета Георги Попанастасов, военния следовател Луканов, учителя Димитър Левков,
военни и граждани на Гюмюрджина, 1915 г.

Доктори и пациенти на българската военна X-та дивизионна болница
в Гюмюрджина, 1915 г.

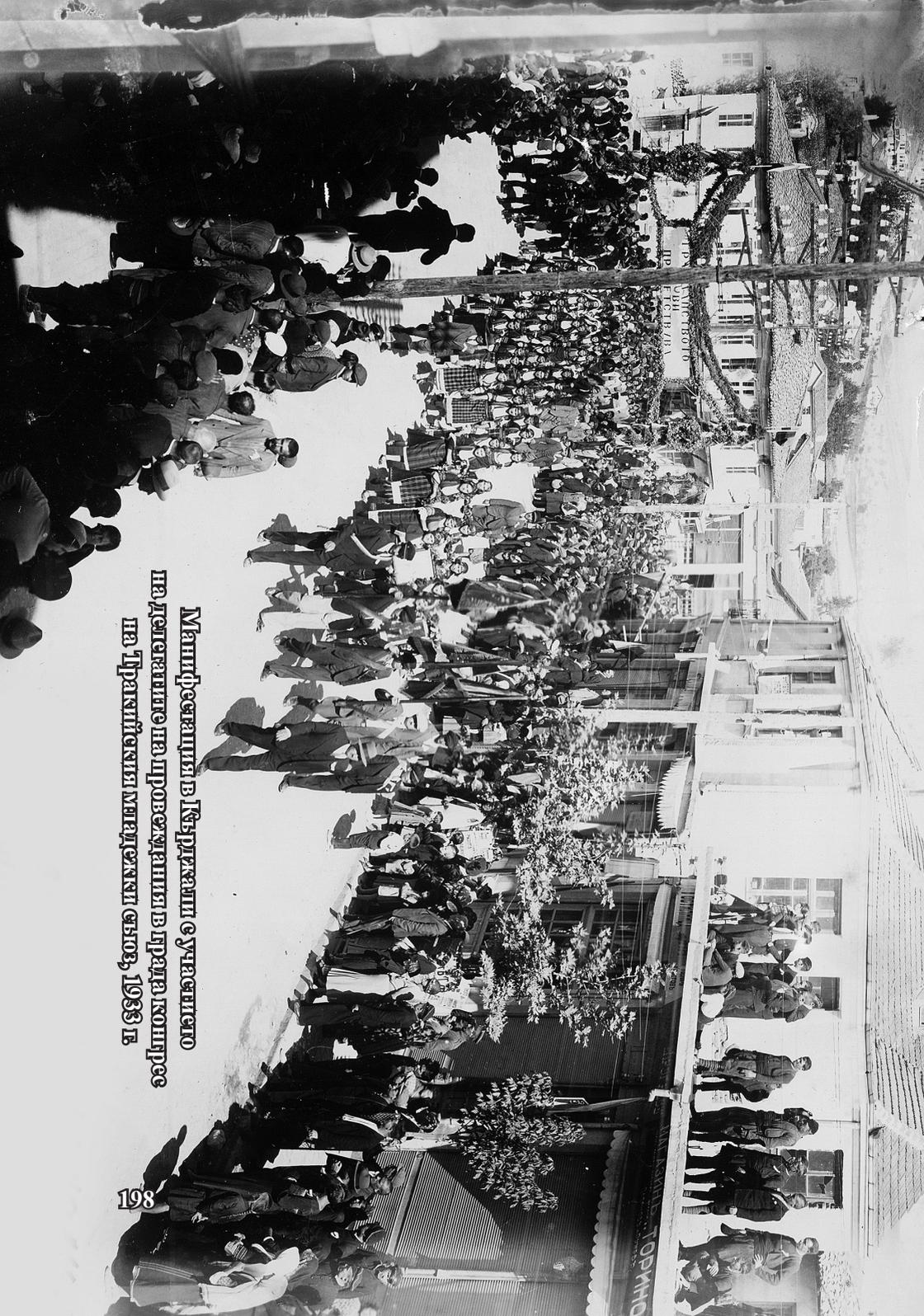
Градския певчески хор при гимназията в Гюмюрджина, 1916 г.

Посещение на генерал Шарл
Шарли в клуба на сръбската
общност в Проморугана,
1920 г.

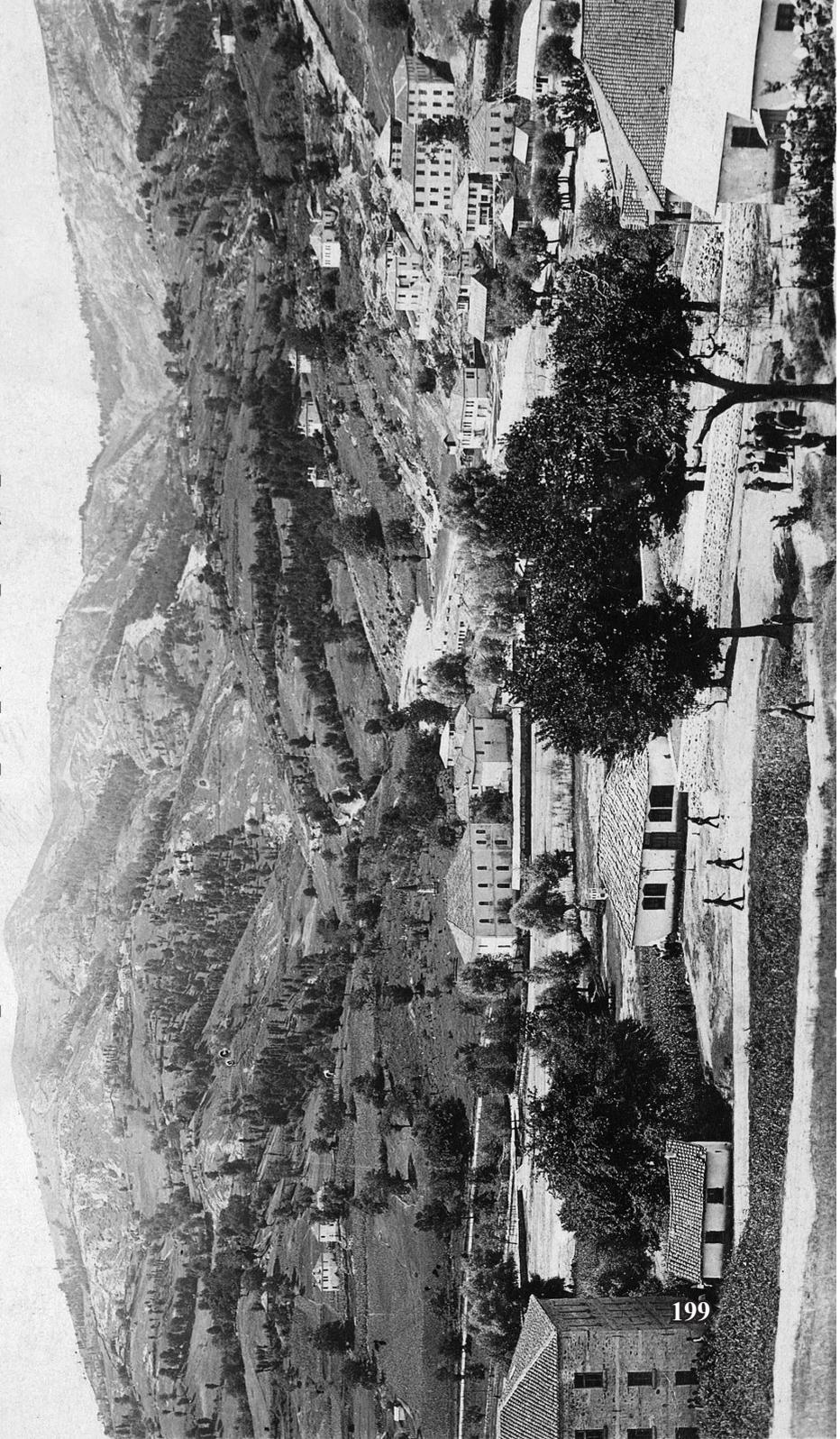

Висшият административен съвет на Западна Тракия, начело с генерал Шарл Шарри, Гюмюрджина, април 1920 г.

**Манифестация в Кърдизли в участието
на делегатите на провеждания в Призрен конгрес
на Тракийския младежки съюз, 1933 г.**

Панорамна снимка на Егри дере (сега Ардино), преди 1934 г.

Издигането на монументалните фигури при строежа на паметника на Освободителите в град Кърджали, 1939 г.

бития от Кърджали като Конгреса на Тракийския младежки съюз през 1933 година, строежа и откриването на Паметника на освободителите на града през 1939 година.

Фотолетописецът доживява до 1975 година, като през целия си живот продължава да се занимава с фотография, да обучава желаещите да овладеят тайните на това изкуство и безусловно носи тракийската кауза в сърцето и душата си. Стъклените фотоплаки на заснетите от него тракийци и родопчани, на войводи и опълченци, той ревностно пази и при всеки повод, който му се отдаде, копира нови и нови снимки от тези исторически документи, които подарява на всички хора и институции, които счита че имат интерес и могат да запазят за поколенията неговия труд, показващ живота в една отминала епоха и в едни откъснати от Родината земи. Дарява местни Тракийски дружества, както и Централното ръководство на съюза. Дарява на Централното ръководство на съюза на българо-съветските дружества (заради руските доброволци в Балканската война), на гости от Северна Осетия (в МОО е имало северноосетински доброволци), на списание „Родопи“, на музеите в Кърджали, Смолян, Момчилград, в родното си село Момчиловци, на землячески дружества на тракийци, живеещи в различни български градове ...

И съвсем простичко, преди скромно да подпише биографията си с краткото **Костадин Георгиев Гунчев - бивши фотограф в Гюмюрджина**, той синтезира една цяла епоха в няколко изречения, вмениявайки завет към потомците:

„От 1910 г. до 1924 година не съм напуцал Гюмюрджина. Толкоз промени станаха. Нема фотограф да е снимал толкоз народности. Аз бях млад и се справих с всичко. Първо бяха турците от 1910 до 1912 година, когато дойдоха българите. После дойдоха башибузука, през 1913 година повторно дойдоха българите. След туй окутираха Тракия французите

- генерал Шарпи, те имаха различни войски от колониите - черни, жълти, сенегалци, алжирци, мароканци и много други и с тях се справих. После с гърците и с тях се справих. Снимах крале, министри и генерали. С фотографията се запазих и не пострадах като българин, както пострадаха другите българи, защото им требовах - немаха си фотограф.

Наши дълг е да запазим и да предадем на младото поколение спомени от миналото - за неговата слава и героизъм."

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. ГАРЕНА, Камен – „Етнически и религиозни взаимодействия в Одринска Тракия и Източните Родопи”, Кърджали, 2004 г.;

2. ЗЛАТИЛОВ, Вълчо – „Костадин Гунчев снима българските опълченци в Гюмюрджина”, в-к „Нов живот“, Кърджали, 5 ноем.2012 г.;

3. ЗЛАТИЛОВ, Вълчо – „Снимките на Костадин Гунчев, уникални свидетелства за времето”, в-к „Нов живот“, Кърджали, 17 ноем. 2012 г.

4. КАНЕВ, Константин – „Един пионер във фотографията”, сп. „Родопи”, Смолян, 1971 г., бр.2;

5. КАНЕВ, Константин – сп. „Българска фотография”, С, 1971 г., бр.2;

6. СИРАКОВ, Младен – „Родопски фотографии - Анастас П. Белковски - Коста Гунчев”, в-к „Чар”, бр. 3, 8 март 2000 г.

СПОМЕНИ НА ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ ЗА ТРАКИЯ

Тодор Коларов

ПОТЕКЛО

Апокрифи от родовата памет

1.

В отдавна отминалото ми детство понякога сънувах майчиния си родов корен. Долавях в съня-приказка топлите ласки на мрамариса, ухаещ на разцъфнали портокали. „Зимата уж се позастои – разправяше ни мама, – пък току ще задуха мрамариса откъм Силиври, а при нас настойчиво ще лъхне на пролет. И виж ти чудо! За една нощ неранзата* в двора ще се покрие с цвят като нагиздена сватбарка. Лицето на дядо ви Константин ще грейне, пазар ни чака, Елено, ще каже на баба ви, Великден чука на вратата...“.

Слушахме тези нейни спомени не веднаж и дважд: „Още по нощна доба баща ни ще впрегне шейтаните, баба ви Елена пък ще застели нови черги върху сеното в талигата, пъстро изписана с птички, пеперуди и разцъфтели клонки, ще навърля възглавници, да ни е меко. После ще положат и нас, съвсем дребни дечица, както си спим. В просъница ще чуем звънкия глас на тате. Е, хайде, ще изрече, Бог напред, ние след Него... И преди да са пропели първи петли, потегляхме към Силиври...“.

Селото било на около половин ден път с талига до Силиври и май почти на толкова до Чаталджа, ала за предпразнично пазаруване всички слизали на Мраморно море. Цариград само бил по-далече, до там пък се пътувало при особено значими случаи.

Захласнати с брат ми по приказката, поемахме с майка си

*неранза (тур.) – портокал; диво цитрусово дърво.

към нейните далечни във времето омайни пътешествия, тогава е нямала и пет години. „Петлите ще се заобаждат по пътя – доуточняваше, – а шейтаните, двата врани коня на тате, сити и силни, ще бият копита в пътната пепел. Колата ни полюшва върху яйовете* и ако е лято, по Еньовден, приспивно ще свирукат усърдни шурчета. Звездите над нас слепваха клепачите ни с елмазеното си сияние...“. Тук мама ще се умълчи, сетне ще въздъхне изтежко. „О, Боже – възкликва, – никога повече никъде не съм виждала толкова много едри и ярки звезди!“.

2.

Селото е в Източна Тракия и носи странното име Курфалия (главата на Алия). От памтивека заселено с българи, но османлиите го вписали за гръцко – числило се към Цариградската патриаршия, обясняваше ми покойният днес професор Стайко Трифонов. Тя събирала черковните му данъци, затова след Балканската и Междусъюзническата война Турция принуждавала курфалийците патриаршисти да се изселват в Гърция. Имала ги, сиреч, за гърци.

Но това било по-късно, след като дядо Константин и баба Елена с челядта си – четири невръстни дъщери, последвали многострадалната съдба на бежанци. „Войната приближаваше Чаталджа – разказва мама друга вече история, страшна и покъртителна до немай-къде, – денем и нощем през село се точеше турски аскер и все в посока към Българско... Озлюбен низам** беше, изпаднал в смут от настъплението на българите. Потрайте, процеждаха през зъби тоз-онзи от преминаващите, докато обхождат със завистливи очи заможното ни село, ще дойде кюрдският башибозук, ще ви научи на покрство, гяур миллет***!... Нарочваха ни кюрдите за стра-

*яйове (тур.) – пружини, ресори на кола.

**низам (араб.) – ред, строй, уредба; прен. редовна войска.

***гяур миллет (араб.) – народ на неверници; презрително название на българите през турското робство.

шилище, с ужасии – опожарени селища, избити жени и деца, кърви, насилия, грабежи...”

През лицето на майка ни, за кой ли път, преминава сянката на онова страшно време. „Бях педя човек – казваше, – а всичко ми се е запечатало, като да беше вчера. Кюрдите пристигнаха един ден, валеше дъжд. Срецахме свъсени погледи на уморени мъже с дългостволи английски пушки през рамо и със силиахи около пояса, натежали от оръжие: ятагани, кулаклии ножове, револвери, патрондаши...”

Кюрдският башибозук не спрял в селото, изнасял се по посока на Одрин. Дядо Константин, почернял от тревога за семейството, брадясал и с угаснал взор, рекъл обречено: „Дойде и наш ред, Елено, да стягаме бохчите!...” Не смеел и да си помисли какво ще стане с всички им – със селото, с имота, с хората, когато турският аскер начене да се завръща под неудържимия напор на българската войска. И понеже това би могло да стане днес-утре, всеки кроил да се спасява кой как може.

Било през януари 1913 година, след Богоявление. „Фучеше лют черноморец – припомня си мама, зиморничаво свила рамене, – душиците ни вледеняваше...” А може и от уплахата да е било, глождела е мало и голямо. Дядо Константин впряга шейтаните си в потайна нощ, както винаги, а баба натоварила в колата багаж, събиран с дни отнапред. „Не ни изоставяй, Богородице майко!” – прошепнал дядо едва чуто, преди да тръгнат на път. Човек сдържан и с болезнено чувство за достойнство, рядко ходатайствал пред Небесата за сполука и закрила. Заставила го е, види се, безизходицата в случая. И с привичното му „Е, хайде...” семейството се отправя към новата си орисия.

Повечето бежанци дотогава тръгвали на запад, с надеждата час по-скоро да срещнат настъпващата българска войска. И така са се оказвали, за зла слава, насред пъкъла под

тракийските звезди. Затриват се по пътищата цели родове, сякаш никога не ги е имало, от многобройните селища на побягнали българи остават руини, димящи пепелища и мъртвило. Охранени от мърша гарвани шетали из зимния пущинак.

Дядо потегля със семейството си към Цариград – било е пресметливо обмислен избор в един от значимите случаи, макар и не празничен. Тръгват в черна нощ, по черни пътища. От студа ли, от лоши предчувствия ли, дечицата му будували под козяка, вслушани в глухотата на нощното чернило. „Бяха ни скрили, да не съзрем изклани по пътя – ниже майка ни кошмарния си разказ. – Сестра ми Евтимия беше малка тогаз, току проплакваше в ръцете на баба ви Елена. Ох, какво ли ни чака, Костьо, издума на тате с поглед, вгорчен от тревога...“.

3.

Дядо Константин остава кръгъл сирак едва седемгодишен, та родата му тозчас го цанила чирак в селската налбантница, сам да заработва хляба си. Нивга, сиромашкият, не стъпил в училище, но отрано израсъл значимо в занаята и с място, без съмнение, сред онези тамошни момци, подир които въздишала не една видна мома. Нямало е как иначе баба Елена, щерка на Тодор Сотиров – баш чорбаджия в селото, да се залюби с налбантин и да го иска под венчило.

Прадядо ми узнал за кого се е хванала щерка му, най-малката сред братята и сестрите си, бащина любимка до она миг. „Не ща голтак за зет! – категорично отсякъл гневен. – Ни дом има, ни кол... Хванеш ли се за него, оставям те без зестра!“. А дъщерята, нали не отстъпвала по нрав на бащата, пристава на дядо. „Напет момък беше, затова – разправяла на децата си, – ненагледен, с мустаци като на преобразенски войвода...“. Залюбили се, а нашият дядо все ѝ се глумил с песничка:

*Мар` Елено, кара Лено,
не шетайся, не метайся
спроти мене, сиромаша,*

*сиромаша, голомеха.
Та я съм си чюжди момък,
чюжди момък, бейски налбант.
Подковавам турски конье,
турски конье и воловье...*

Когато настъпил ден да се венчаят, отишли чак в Одрин, в черквата „Св. Св. Константин и Елена”, тъй като храмовете в близост до селото им все патриаршески. Върл застъпник на Българската екзархия, дядо ми държал да получат благословия от наш свещенослужител.

Чорбаджи Тодор от своя страна обаче да бил патриаршист. В сагата за родното им село се разказвало как на един празник вселенският патриарх благоволил да гостува в Курфалия. „Ние в селото сме от Тамарините люде – изтъквала баба Елена пред дъщерите. – От сой ни имат, че оттам и такава чест...”. Потомци на българите, иначе казано, дето придружавали стоте коли с чеиза на княгиня Кера Тамара, сестра на цар Иван Шишман, пратена за жена на султан Мурад (1373 г.). Професор Стайко Трифонов отбеляза по този повод: „Повечето от българската рая там идват доста по-късно, преди два-три века. Неспирните войни, природни бедствия и епидемии, най-вече чумата, често са изтребвали населението в Източна Тракия. Нямамо е кой да обработва земята, докарвали са селяни предимно от Загорието... Но щом сред курфалийци е битувала и такава легенда, кой знае, може все пак да е останала някаква древна диря...”.

Баба Елена също не е прекрачвала училищен праг, в последната четвърт на XIX в. било немислимо за момиче в Турско. За „Тамарините люде” може да е научила от мит, предаван от уста на уста. Ала в османското си тескере за самоличност дядо ми Константин Янев е записан с фамилното име... Загороглу! Едва когато окончателно стъпва на българска земя, той приема друга фамилия, Ковачев – дошла, предполага се,

по наследствена следа.

От младини се прочул дядо Константин като работлив и щом създал семейство, за десетина години вдигнал къща на кат и половина, налбантница отваря с трима калфи и отбор чираци, които избрали при него да се учат на занаят. Придобива и своя земя – ниви, градини, лозя, на тях посвещавал времето си извън подковачеството. Спогаждал се с хората, спечелва широка популярност в професията, налбантницата му никога не оставала без работа. Немалко бейове и аги, чифликчий от региона, са му постоянни клиенти – през пролетта и наесен той тръгвал по чифлиците с чирашкия си отбор да подковава добитък. И макар да имал вече прилично състояние, чорбаджи Тодор така и не се помирява със своя зет.

Балканската война заварила семейството само с четирите дъщери . Дядо и баба много се надявали да им се роди и син, комуто да оставят имот и поминък. „Божия воля – примирено изричала баба след поредното им дете на бял свят. – Да си опазим ние момиченцата, Костьо, обещавай ми!... А момчето, ако Господ реши, ще дойде...”. И дядо ѝ дал мъжка дума.

4.

Често през налбантството си дядо Константин е странствал в черни нощи по черни междуселищни пътища. Това ще да е помогнало на семейството да пристигне без сериозни произшествия в Цариград точно когато гъмжило от емигриращи българи, сред хаос и олелия, обсажда руски товаро-пътнически кораб на пристанищния кей.

Кеят тънел в полумрак под нависнали оловни облаци, откъм Черно море налитала мразовита вихрушка. Низами и заптиета, както бива във време на война, непрестанно сновали сред прииждащите бежанци. „Не знам как в онази неразбория сме съумели да се качим на парахода! – ниже в спомените си майка ни. – Докато тате се оправяше с багажа, отзивчиви хора помогнаха на баба ви Елена да се устроим и ние до

тях, на открито, сред купища товар. Долу, в помещенията под нас, бе пълно със жени, деца и старци... Мъжете оставаха край перилата навън, пушеха, чакаха кахърни кога ще отплаваме...". Просветляло чак към обед, параходът надул сирената и бавно поел на север по Босфора. Дядо ми с болка гледал от борда как хамали на пристанището се бият кой да присвои шейтаните му, двата врани коня, кой – писаната талига... и не сдържал сълзите си! Тоя ден, за пръв и последен път, неговите близки са го видели сломен.

Щом излязъл от пролива, върху парахода налетели неспокойни вълни. Те го заподхвърляли като тресчица по Черно море, скрито в гъста мъгла, из която бродили неясни силуети на турски бойни кораби.

Хората стреснато се гушили между навързания на палубата товар със стока, без да могат да се опазят от ледения душ на вълните. Моряци от корабния персонал аварийно укрепвали балите със стоката. Един от тях съзрял как мама и сестрите ѝ плачели от страх, а баба мъчила да се справи някак с бедата. Гледката натъжила човека, изрекъл съчувстващо: „Ой, горемыки* мои, горемыки!...", и ги прибрал в каютата на персонала, понеже и той имал семейство с дребни дечица. Разтърчал се за чай, „Горещ чай беше, сладък, миришеше на дим – твърдеше леля Стефанка, първородната сестра на мама. – Угости ни и с борш-чорбица добрият чичо Богдан, щото бяхме гладни, побъбриха си с тате...". Заразпитвал го откъде са и за къде са се отправили, при кого, а дядо Константин: „За където всички, за там и ние...". Въздъхнал добрият чичо Богдан: „За незнайно къде, значи...". И предложил: „Айда** с нами в Одесу!". Бащината му къща била в украинско село близо до град Херсон, на брега на река Днепър. Той разпалено заговорял дядо ми: ”Ще се постесним, ще ви приютим...

*горемыки (рус.) – несретници, злочестници, нещастници.

**айда (рус.) – хайде, тръгвай; „Тръгвайте с нас за Одеса!"

Сърце да е широко, няма да ви оставим!...”. Селото им, казал, не било голямо, с население четири-пет хиляди и нещо, пък работа за подковач колкото щещ. А случвали ли са се дотогава тракийски емигранти, пожелали да отидат в Русия? Имало, твърдял чичо Богдан, несемейни млади хора, решили другаде да си търсят късмета. Дядо ми не склонил да отива в Русия, не се виждал със семейството си далече от родния край.

Късно след полунощ параходът стигнал най-сетне до пристанището в Бургас. Сипел се обилен снежец, зимата посрещнала бежанците със студ, на какъвто те не били привикнали. На раздяла добрият чичо Богдан ги осенил кръстом с десница от борда на отплаващия за Одеса параход: „Бог с вами!...”, и оставя у всички им непомръкващия спомен за голямата съпричастна човещина.

5.

Селищата ни по Черноморието, особено Бургас, по същото време били претъпкани с бежанци. Сред тях се срещали и доста курфалийци, надявали се след месец, след два, да се завърнат в родния край. Някои отишли да изчакват с надеждите си кой в Ямбол, кой в Кавакли (Тополовград), в Елхово, Мустафа паша (Свиленград). Дядо и баба не били изключение, ала решили да чакат на по-топло, някъде на юг, под закрилата на Българската войска. И къде-къде, оседнали от десния бряг на река Марица, в град Софлу. „Българите тука са най-много – твърдял дядо Константин. – Ще поживеем сред тях, временно... Падне ли Одрин, тръгне ли войската ни към Чаталджа, връщаме се в Курфалия...”

Одринската крепост паднала на 13/26 март 1913 г. Българите в Софлу се поздравявали един друг с голямата победа, радостта им била безгранична. По-сърцатите, сред тях и дядо, се събрали в дружина от мераклии за доброволци (опълченци), готови и те да освобождават Източна Тракия. „Върви, Костьо, щом трябва! – насърчила го баба. – И без тебе ще се

справим, само ни се върни жив и здрав...”.

Тръгнали едно мартенско утро. Прегазили Марица и на страничен път за Цариград срещнали победителя при Одринската битка генерал Георги Вазов, със свита шабни офицери на коне препускал на изток. „Кои сте, какви сте, юнаци?” – запитал ги. Дядо ми, най-възрастен сред кандидат-доброволците, докладвал: „Българи от Софлу, отиваме опълченци, да се бием на фронта...”. Генералът изучаващо разгледал опълченците, полюбопитствал: „Някой от вас бил ли е войник?”. Спогледала се дружината, после плахо си признала, не са и помирисвали войска. „А ти, брате, имаш ли деца?” – обърнал се към дядо. „Четири дъщери...” – отрапортувал той. „И на кого си ги харизал, ако, не дай Боже, не се върнеш от войната?” – опитал се да вникне генералът каква я скроил бащата на толкова челяд. „Ами...” – безпомощно вдигнал рамене дядо Константин, колкото да покаже как родолюбието може да надделее над бащиния дълг. „Ами тогава – разпоредил се генералът, – ако сред вас се намират ковачи, колари, налбанти, сарачи, терзии, чизмари, нека отидат в обоза, да помогнат в подготовката за очакващите ни битки. Момците-ергени, тях ще приобщим под пагон...”.

Цяло денонощие дядо подковавал коне и мулета в обоза на бойна част, стануваща наблизко. А когато призори на идващия ден войската скоростно се изнесла към град Чорлу, доброволците от обоза свили назад. На връщане се заели да търсят избити българи по пътища, поля, гори, дерета и да ги погребват, както им препоръчал генерал Вазов: „Да опазим страдалците от поругание, иначе вълци и чакали ще им разнасят костите...”. За късмет, пътьом прибрали десетина изоставени и осиротели дечица. Вкъщи дядо бил посрещнат с радост. „Читав се върна тате – припомнях си лелите ми кое как било. – И още не отдъхнал, пак хукна да оправя света...”.

Всички тракийци в града по онова време, с една дума, ра-

ботили за бъдещата местна българска власт. Те, окрилените, не подозирали по-нататъшната си житейска одисея.

6.

Около две години и половина продължило в Софлу това „временно“ за семейството, намерило подслон из чужди домове – при недоимък, изпитания, неволи, разочарования. На първородните му три дъщери дошло време за училище, но дядо не ги пунал. Домашните грижи били премного за стопанка с четири деца при онези тежки условия. Третата дъщеря се разплакала, училището било голямата ѝ детска мечта, и баба Елена се застъпила: „Не я спирай, Костьо, нека барем Евдокия да учи!“. Така само мама тогава прекрачила като първолаче училищния праг.

При несигурното им пребиваване през съдбоносната 1913 г. и в напразни очаквания, дядо Константин налбантствал сам-самин из околните селища и имения. И каквото и да припечелвал, приличен дял от заработеното жертвал, както подобава на патриот, за непрекъснато пристигащите в града озлочествени, ограбени и прокудени бежанци и за сираците най-вече. Бил сред дейните участници във всички начинания за тракийската кауза. Единствената му семейна радост през изтеклото време била появата на още една, петата им дъщеря – леля ми Радка.

След коварната Междусъюзническа война, когато страната ни, макар и победена, получила излаз на Бяло море от р. Марица до Ксанти, както ни разказва историята днес, Източна Тракия и Димотишко (от 31 юни 1913 г.), за съжаление, отново остават в Турско. След Балканските войни ден подир ден до Софлу стигали прокудени българи с ужасяващи вести за кървав терор над християнското население. На 28 септември 1915 година Турция отстъпва Димотишко на България и дядо Константин отвел семейството си в град Димотика, където се надявал на по-добър живот за семейството си.

На новото си местожителство семейството ще прекара над

пет години (през цялата Първа световна война). Там, било му писано, то изживява и най-драматичния период от бежанското си скиталчество: след раждането на още две дъщери – Панајотка и Дора, внезапно почива баба Елена през 1918 г., била е на възраст малко над... 42 години! „Тате не можа да се съвземе след кончината ѝ – често ще споделят лелите ми при семейни срещи. – Никога повече не сме го видели да се усмихва...”.

Мама трябвало завинаги да напусне школото в шести (втори прогимназиален) клас. Един ден въщи им дошли директорът на училището, свещеникът от черквата в махалата и общинския служител по просветата, убеждавали баща ѝ да я остави да се учи. „Умно дете е – изтъквали, – грехота ще е да не продължи... Ще ви подпомогнем и със средства, ако трябва...”. Дядо Константин посочил към другите си четири съвсем невръстни деца: „А за тези ми, жалните, кой да се грижи?...”. Двете му най-големи момичета – Стефанка, на 15 години, и Мария, на 13, се захванали с къщната работа. На майка ми, третата дъщеря, било отредено да бъде детегледачката.

7.

През 1920 г., след като губим и Беломорска Тракия, дядо Константин (чиято мечта за син, уви, остава неосъществена) е принуден да стане отново бежанец, напуска Димотика и със седемте си момичета се установява окончателно в Хасково. Всичките ми лели и мама се задомяват тук, в Кърджали, в Симеоновград и в близки околни селища, всяка със своя съдба, свои радости и скърби. До последния си ден бащата ще посещава семействата им – месец при едната, месец при другата...

През трийсетте години на миналия век с нетърпение съм го очаквал да дойде и у нас. Дойдеше ли, дядо Константин на часа намираше с какво да се захване. Ще се разшета из двора, ще поправя неизправното въщи или ще окопава в градината – всякога деловит, всякога угрижен. „Каквото пипнеш, да ти идва отръпки, момче – поучаваше ме, – мъжка грижа е тази...”.

По празници присъстваше на всеобщите ни родови веселби, смях и песни, но си оставаше немногословен, вглъбен. Случайно веднъж го чули да си казва: „Опазих ги, Еленко, живи и здрави са!...”.

Спомените за родното село дядо ми държеше дълбоко в себе си, като че ги беше погребал ведно с кончината на баба Елена. Стараеше се да не говори за миналото, предпазваше внуците от страхотията на преживените си кошмари. Сам израсъл без детство, той никога не протегна ръка да погали внук – момчетата, според разбиранията му, не бивало да се нежат, защото ги очаквало сурово битие.

До края на живота си самотник, дядо Константин биваше различен, когато се гласеше да отиде на тракийски тържества и чествания. Ще облече нова дреха, ще набере цвете от нашия двор и се отправяше по своему празничен на площада при паметника на Незнайния воин, за да се върне просветлял. „Навършиха се двайсет и четири години от победата при Одрин – каза след едно тържество, – почетохме погиналите, Бог да ги прости!...”.

След този последен за него празник повече не го видях, бях на четири години и скриха смъртта му от най-малките внуци. Отишъл си, според познаващите го, с коравата непримиримост на прокуден тракиец: „Няма таквиз (междудържавни – б.а.) граници, дето да разкъсват великомъченица Тракия и в душата ми!”. Погребан е в Тракийските гробища на Хасково. На наследниците си оставя единственото „имане”, намерено сред негови вещи: прилежно прибрани в кожена чанта османски документи за имотите ни в с. Курфалия. „Ще дойде време – уверявал своите, – ще си ги потърсим...”.

От дъщерите си дядо и баба имат шест внучки и девет внука, петима от всички – с университетско образование. Двама от внуците са кръстени на дядо, а на баба – една от внучките (дъщеря на леля ми Дора), починалата неотдавна

Семейството на Константин (седналият в средата) и Елена (с най-малката дъщеря Дора в скута) Ковачеви в Димотика (Цветница, 1918 г.). Прави (отляво надясно): дъщерите им Мария, Евдокия (с книжката под мишница) и първородната Стефанка; с бастуна е по-малкият брат Георги на домакина; седнали отпред: малките дъщери Панайотка, Радка, Евтимия

проф. д-р и.н. Елена Стателова, със свой съществен принос в българската историческа наука.

Един век след премеждията на дядо Константин и баба Елена правнучи от тяхната фамилия, особено сред потомците от четвърто и пето коляно, са с високо образование и престижни професии. Много от тях днес учат, работят, живеят и зад граница – в Гърция, Италия, Швейцария, Испания, Русия, Германия, Канада, САЩ, Латинска Америка, Централна Азия, Сирия, Египет. Тракийското ни потекло, в условията на историческия развой на Родината, е белязано с градивни стремежи към идните времена и с добродетели, онаследени от предците.

ДА ОТКРИЕШ КОРЕНИТЕ СИ 100 ГОДИНИ СЛЕД РАЗОРЕНИЕТО ПРИ СВОИТЕ В АРМАГАНСКАТА ДОЛИНА

Пролетта бавно сменяше с нови дрехи вече изпарцалените зимни одежди на земята. Дългата зима бе омръзнала на всички. Най-нетърпеливи, както винаги, бяха кокичетата, които, напук на все още студеното време, се бяха наперили и жадно поглъщаха оскъдните слънчеви лъчи.

Стоях до прозореца в топлата си стая, навън валеше си-тен студен дъжд. От време на време, поднесени от вятъра, дъждовните капки се удряха в стъклата и образуваха дълги вадички, които волно се стичаха по замърсените стъкла на прозореца. Чоглаво ми бе, че времето не се оправя, и аз като кокичетата бях нетърпелив. Уж бях потомък на бежанци от Беломорска Тракия, а още не бях посетил родните места на родителитеси в днешна Гърция. Чувствах вече угризения и исках най-после това да стане, и то сега, в началото на пролетта, за да усетя по-силно как се събужда природата в Беломорието.

Дали от любов към загубеното родно, дали от нещо друго, те бяха изградили в мен една хиперболизирана представа за родните си места: богата почва, гъсти гори, чисти води, сочни ябълки и круши, сладки като мед смокини, плодовити животни... Въобще живеех с представата, че това са земи, сякаш откъснати от рая.

След дълго отлагане най-сетне тръгнахме заедно с Димитър Шалопатов, признат познавач на Тракия. Дъждът про-

дължаваше все така да вали, а беше вече април, но за наше успокоение небесната вода поне беше топла. Чистачките едва смогнаха да избутват стичащите се по предното стъкло на автомобила струи. Пътувах, а мислите разпиляно бродеха през често разказваните ми спомени...

Първата ни цел беше Армаганската долина, влязла в историята като Долината на смърта. За жалост до този момент нейното място не бе уточнено. Отдавна тези, които знаеха за нея, се бяха преселили в отвъдното и нямаше кой да ни насочи. Едничката информация, с която разполагахме, беше, че тя се намира в близост до изгорялото село Пишманкьой, сега Песани.

Падналият дъжд изпълваше от бряг до бряг коритата на иначе сухите през по-голямата част на годината местни рекички. В тази част на Гърция вместо мостове над реките има изградени циментови бродове за преминаване на коли и хора. За наш лош късмет всички бродове, през които трябваше да минем, бяха залети от придошлите води, поради което, за да премине нашият „Фолксваген“, трябваше да събувам панталоните и да влизам в буйните води, за да определя нивото. Най-много ни затрудни преминаването през реката Гюмлю, където три пъти трябваше да газя.

Но всички тези трудности вече са зад гърба ни, пред нас е Армаганската долина. Единственото, което знаехме за нея, бе, че тя се намира на 7-8 километра от Пишманкьой, че има чешма, наречена Армаган, дала името и на долината. Още - поляна с колиба, ако е останало нещо запазено от нея. Там е имало постройки, за които свидетелства проф. Любомир Милетич в своя капитален труд „Разорението на тракийските българи“ със снимки, правени само няколко месеца след трагичните събития.

Дъждът спря, слънцето, което преди срамежливо над-

ничаше зад облаците, вече на воля изпращаше огнените си стрели върху подгизналата земя. От изпаренията ниско над дърветата в долината се стелеше бяла пелена, която сякаш плуваше и придаваше допълнителна тайнственост на смълчаната долина. Спуснахме се без посока по една просека, направена вероятно от дивите животни. Пътеката на места преминаваше през малка рекичка, която от падналите дъждове беше станала доста буйна и ни плашеше с опасните си водовъртежи. Спускащите се ниско над нея клони на дърветата пък правеха още по-трудно придвижването ни. Предизвикателствата се редяха едно след друго. Най-неочаквано беше това, че на пътя ни се изпречи една огромна змия. Инстинктът ми за самосъхранение ме накара да потърся машинално някакво дърво, за да се предпазим. За наше успокоение влечугото спокойно се шмугна в близките храсталаци и така пак продължихме необезпокоявани напред. За всеки случай вече носех в ръка доволно голям сух клон и не се разделих с него, докато не привършихме проучването на долината.

Пред нас зад гъста редица от дървета се показва горска поляна, потънала в свежа зеленина, достигаща на места до коленете ни. В единия край на поляната имаше малка лятна постройка. Тя по-скоро приличаше на кошара, отколкото на място за живеене. Питавме се дали това не е онази поляна, описана в книгата на проф. Милетич, където се е намирала колибата или по-скоро чифликът на дядо Митрю. Ако това не е било свободно място, как сега ще има постройка, макар и с друга конструкция, изградена от местните гръцки овчари? Нали те търсят винаги удобно място за животните, а това място е именно такова. Така че повече бяха плюсовете, че това е мястото, където е била историческата кошара на дядо Митрю, милосливия овчар, подслонил дечицата, изоставени от своите подгонени от разбеснелия се башибозук майки.

От време на време, под напора на тихия вятър, постройката започваше да скърца и да издава някакъв особен звук. Той сякаш идваше от нищото, а пък изпълваш цялата поляна. Нещо ставаше с нас и около нас. Сякаш постройката говореше на някакъв неразбираем, но усещаш се език. Стъписването ни беше голямо. Дали това не бяха звуци, идващи от някогашната Дядомирева кошара? Сигурно тя сега иска да ни каже нещо и да ни върне към онези страшни дни с риданията на жените и децата.

След всички тези поразяващи здравия разум усещания с г-н Шалапатов стигнахме до извода, че това е именно мястото, където са се разиграли жестоките сцени през кървавия септември на 1913 година. Започнахме постепенно да се отпусваме и да търсим свидетелства, които биха подкрепили нашето предположение. Ето, дърветата наоколо са все стари мешови, с множество издънки с дебели кори, неподкастриани, обрасли с дълги като хайдушки мустаци мъхове. Малката рекичка, внезапно придоншла от падналите дъждове, с нещо ни подсказваше, че е същата, в която бяха намерили смъртта си няколко млади жени и старци, както описва в своята книга проф. Любомир Милетич. Тръгнахме надолу по реката с надеждата да открием и мястото по снимката в същата книга, където проф. Милетич седи на скала, надвесена над малката рекичка, а под него до трупа на загинал бежанец стои войводата Димитър Маджаров.

Последното, което открихме в местността и което напълно ни убеди, че това е именно Долината на смъртта, беше една чешма. В тази местност на друго място нямаше чешми. Да, това е чешмата, накарала уморените от пътя бежанци, разпръснали се след битката при град Фере, да потърсят глътки живителна течност, за да утолят жаждата си, преследвала ги през целия път. С това откритие приключиха всичките ни

съмнения, че това именно е Армаганската долина, записала незабравима кървава страница от теглилата на тракийските българи.

След близо 100 години в Армаганската долина стъпваше потомък на Сарджевия род. Това беше за мен изключително събитие, защото имах възможността да се озова за миг в света на моите прародители, населявали долината от незапомнено време. Сменяли се поколение след поколение, сменяли се годишните времена, но долината си оставала все същата - благодатна, грижовна и любяща като майка своите обитатели. Тук беше моето начало, от тези места тръгваше невидимото ми присъствие на тази земя. Ще да е било много силно поръсен от преди стотици години семе, преминало през стотици изпитания, но оцеляло, за да ме има днес и мен.

В долината за миг се изви кратка буря, причерня, заплиска ситен дъжд, придружен с вятър. Долината се сви и застана от болка, вековните дървета се заогъваха, скърцаха и сякаш молеха за пощада. Рукналите потоци понесоха към малката рекичка кал, отчупени клони и треви. Долината плачеше и плачът ѝ проникваше дълбоко в мен. Небето над нея се раздираше от адски гръмотевици, всичко бучеше. Земя и небе се бяха слели в едно, усетих страх от разбунтувалата се природа. Молах се да свърши най-сетне този ад. Мислех си дали това бе наказание, или поздрав - суров, буреносен, огнен, но поздрав от моите прародители. Такива, каквито са били и те - огнени, бурни и непреклонни.

Те бяха сега около мен, горди и силни като бурята. Това всъщност не беше буря, това беше техният поздрав към мен - самотен пътник към миналото, решил да открие своите корени, останали там далече, далече, в Армаганската долина, в Долината на смъртта и на безсмъртието. Далече, а всъщност толкова близо до сърцето ми...

*Никола Митрев Вардев,
бежанец от Булгаркьой, написал през 1984 г.
в с. Костантиново, Бургаско*

КРАТКА ИСТОРИЯ НА БУЛГАРКЪОЙ ОТ БОЙДИНОВИЯ МОСТ ДО НОВОСЕЛЦИ (КОНСТАНТИНОВО)

От малък обичах да слушам разкази хора за миналото на бежанците от Източна Тракия, за село Булгаркьой. Моята цел бе да запозная поколенията откъде произхожда фамилията ни и да кажа на нашите потомци, че кръвта вода не става.

Булгаркьой е разположено на пътя между Кешан и Малгара, на 4-5 км източно от гр. Кешан. През селото минава малка река, която през лятото почти пресъхва. На западния край на селото над реката имало построен мост, известен с името Бойдинов мост. Селото имало няколко кладенеца с хубава питейна вода: Петруновият, Даловия, Чамаря и др. Построена е била и чешма с чучури. Основен поминък на селото е било скотовъдството, но също така били развити и занаятите ковачество, коларство, бъчварство, каменоделството и др.

След внезапното изтегляне на българската войска, която се отправила за сръбско-българската граница, Източна Тракия и населението в нея останали незащитени. Населението на Булгаркьой не е успяло да се ориентира какво става. Само различни слухове, писма на войници, пристигащи и заминаващи хора били единственият източник за информация за ставащите събития. Объркани и разтревожени булгаркьойци не могли да вземат решение, какво да правят. Едни предлагали да бягат към България, други разчитали на добрите отношения с околното турско население и страхувайки се да не

изгубят имотите си, са настоявали да преклонят глава и тихо и мирно да си живеят в селото, а и полската работа била по това време в разгара си. Със свити сърца и лоши предчувствия булгаркьойци продължили жътвата, но не могли да я довършат, защото съдбата и войната им били устроили такава кървава жетва, че и днес, 71 години по-късно човек не може спокойно и без сълзи на очи да я разкаже.

Няколко дни преди Петровден 1913 г., въпреки настояванията на селските първенци, всички да си останат в селото, една малка част от хората, предимно тези, които са нямали големи имоти, поели пътя за България. Друга част наизлезли из околните гори и се укрили там в очакване на неизвестността.

Турската войска след като разбрала, че българската войска се е изтеглила за защита на западната граница, отначало предпазливо, а след това смело и безпрепятствено започнала да завладява отново земите на Източна Тракия, за чиито освобождение бе пролята толкова българска кръв. Там те не срещнали българска войска, а само объркано и уплашено българско население. Наред с редовната турска войска са вървели и озверени башибозушки орди, които вършели грабежи и безчинства над мирното българско население. Известен със своята жестокост били Галиполският отряд на Енвер бей и особено този на Кадир бей. През Булгаркьой минал отрядът на Кадир бей. Влезли турците в селото мирно и тихо, никого не убили, нищо не ограбили, успокоили населението и поръчали на селските първенци, на следващия ден да съберат на Бойдиновия мост всичкото мъжко население над 15 години нагоре. Там Кадир бей щял да им държи реч за установяването на новия ред и порядък. Уверили първенците, че нищо лошо няма да се случи и се оттеглили от селото.

Голяма част от населението, което се е било скрило в

гората, също се прибрало в селото и всички прекарали една дълга тревожна нощ. На 7 юли стар стил или 20 юли нов стил 1913 г. селото осъмнало блокирано от турците. Никой не можел вече да го напусне – нито тръгналите рано селски козари, овчари и говедари, нито ранобудните копачи и жетвари. Турските войници обикаляли от къща на къща и подканяли мъжкото население да се събере на заповяданото място до Бойдиновия мост. Тревогата растяла, съмнението, че това е един добре скроен капан, се засилвало, но водени от някаква смътна надежда мъжете вървели покорно по последния си земен път. След като почти под конвой хората били закарани на посоченото място и някои все още вярвали, че ще слушат реч, чула се заповед на турския офицер за стрелба. Затракали предварително скритите картечници. Екнали залпове на турските пушки. Като тънки снопове падали мъжете на земята, на тази земя, която ги е хранила, която векове е била тяхна и заради която не се решили да из бягат, за да не я загубят. За своята обич и привързаност към тая земя те заплатиха с живота си. Над 600 души паднали в тази кървава жътва – все мъжко население в цветуща възраст. Тези, които не са били убити при залповете, са доубивани на място с изстрели или щикове. След това събрали трупове на един куп, залели ги с газ и запалили. По една случайност от тази кървава касапница остават живи само осем души, които успели да се хвърлят в близкия вир. Това са: Карамфил Стоянов - 39 год., Никола Стоянов – 50 год., Киро Вълчев – 30 год., Иван Костадинов – 35 год., Христо Тодоров, Иван Митрев, Никола Пашов и Никола Коняров.

За жените и децата в селото настава голяма трагедия. Започват гонения, убивания, изнасилвания на жени, обиски за пари, ограбване на имущество и добитък. Страхотни случаи се разказват за този ден, които е трудно не само да се опишат,

но и да повярва човек в тяхната реалност. Турците унищожават селото, носещо името на България, но това не им стига. След ограбването му и изнасянето на плячката, те започват да претърсват горите наоколо за оцелели хора. Трагичен е случаят с Иван Казаков, неговата сестра Ирина и техният близък Сотир Далов. На път към Бойдиновия мост двамата мъже биват предупредени от турски войник, по произход българин от Македония, за какво ги събират и успяват да избягат в гората. През вечерта влезли в селото и успели да намерят сестрата на Иван – Ирина, която била една от най-личните моми в селото. Тримата тръгват да бягат за България. Заблудени през нощта и пребити от път, утрото ги заварва на открито място. Забелязани били от турците и започнали да бягат, но Ирина скоро загубва напълно сили. Връзват поясите си за кръста ѝ и я влачат. Наближили царевични ниви, влизат в тях, но турците успели да хванат момичето. Чул писъците на сестра си Иван изважда ножа си и въпреки увещанията на Сотир Далов отива да защити честта ѝ. Гръмват пушки и Иван Казаков – този булгаркьойски „Балканджи Йово” пада убит, давайки живота си за защита на род и чест българска.

Хванатото из околните гори българско население на Булгаркьой било подкарано към малоазийския бряг. Ето как описва в спомените си тези събития Георги Ив. Качикозов, който по това време е бил 18 – 19 годишен: „След като се събрахме всички и ни преброиха, се оказа, че сме 1109 души: мъже, жени и деца. Казаха ни, че ще ни водят към Галиполи. Тръгнахме и вечерта спяхме на една поляна край гръкоманското село Маври(Бахчекьой). Вечерта придружителите турци се нахвърлиха да търсят моми и жени. Жестокостите на картините не можеха да се опишат. Това се повтори и втората нощ.

Мъките, терзанията, масовите изнасилвания продължава-

ха по пътя и след като ни прехвърлиха на малоазийския бряг в Лапсаки и Чардак. Там престояхме 15 – 20 дни и започнаха да ни разселват из околните турски села. Нашенци от Лапсаки успяват да изпратят писмо до руския консул в Чанаккале. Писмото бе написано от дядо Димитър Ангелов – Корича на гръцки, а го изпрати Димитър Перелов – македонец, който държеше кръчма на пристанището в Лапсаки. Още на другия ден след изпращането на писмото пристигна руския консул и на място се запозна с трагичната ни съдба. С енергичните застъпвания на руския и на другите консули турските власти бяха заставени да спрат разселването и да ни освободят от пленничество. Руският консул положи грижи да бъдем снабдени с храна и облекло, а ние бяхме изпаднали в такова окаяно и бедствено положение и ни предложи да ни изпрати в Русия или в България. Всички единодушно поискахме да идем в България. Скоро след това пристигна българският параход „Кирил” и на връх Димитровден ни откара във Варна.”

Така от Петровден до Димитровден - три месеца е продължила кървавата българкьойска жътва от 1913 г., която погълнала живота на около 1240 българкьойци – мъже, жени и деца. По разказа на Георги Кичикозов след като параходът ги стоварва на пристанище Варна, бежанските неволи продължават с нова сила. Българкьойци били пръснати на различни места по градове и села на България. Основната група българкьойци се разделя на две. Едната, състояща се предимно от скотовъдци и земеделци, се насочва и установява в местността Мандра, на брега на Мандренското езеро западно от Бургас. Тази група от около 100 семейства българкьойци основава на брега на голямото езеро ново село, което отново наричат Ново село, както се е наричало най-напред и самото Българкьой. Създаването му не е било никак лесно. Трябвало е да се преодолее яростната съпротива на местното население

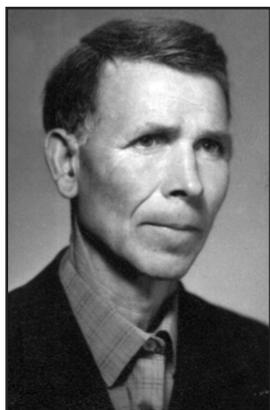
ние от околните села, които в никакъв случай не искали да делят мерата си с бежанците. Но с помощта на упоритостта си и подкрепата от страна на правителството българкьойци успяват да основат и изградят новото село. Условието там не са били никак добри поради близостта на езерото с блатисти разливи, развъдници на комари и огнища на малария. Хората не свикнали на такива условия гинели масово, а и добитъкът мрял от метил. Това принудило мнозина да напуснат новото село и да се отправят по други места с надежда да намерят по-добри условия за живот.

Тези, които остават, избират комисия от трима души, а именно: Георги Кичиков, Митрю Атанасов Вардев и Тодор Я. Попов. Те отиват при околийския управител Йовчев с молба да им съдейства за узаконяване на селото и да им се определи земя, попадаща дотогава в землището на село Якезлий (дн. Дебелт). Той им отговорил, че там има около 6 000 декара безстопанствена земя, която на първо време ще е напълно достатъчна за бежанските семейства.

Неприятностите с населението на околните села не спират, а обещаната от околийския управител земемерна бригада все не идва. Тук старите хора с благодарност си спомнят за Петър Черкезов и Васил Гюзелев, който е бил съдържател на ханчето до сегашното село. Ако те не бяха ни окуражавали и не ни казваха как да постъпим, може би щяхме да напуснем землището и неволите ни щяха да продължават още по-дълго, а и не се знае къде щеше да ни захвърли съдбата. Установихме се, кой как може и зачакахме обещаната бригада, която трябваше да измери и узакони дворните ни места. Чакаме, но очакванията ни оставаха напразни. Изглежда, че някои големци от околните села бяха повлияли на околийския управител Йовчев. След няколко дни той праща стражари и тримата от комисията, като им нарежда всички наши бежанци

да се махнат от околията. През това време нашите хора са се бяха пръснали в околните села, предимно в Дюлево, Камено, Зидарово, но не и в Дебелт, Тръстиково и Черни връх. След големи разправии и тормоз всички отново се събират в местността Мандрата. Объркани и в незнание кой път да хванат, идва лъч на надежда с хабера, който получават от Петър Черказов и Васил Гюзелев. Те им съобщават, че преди малко през тях за Карабунар (дн. гр. Средец) е заминал министър Александър Константинов. Посъветвали ги да го причакат на връщане и да му разкажат неволите и патилата си. И тава е станало, както ми разказваше баща ми Митрю Вардев: „С появата на файтона, ние застанахме на пътя му. Той спря файтона си и ние му обяснихме всичко най-подробно. Министър Александър Константинов ни даде визитната си картичка с поръчение всички власти в Бургас да ни съдействат, за да си основем селището.” Тази визитна картичка отваря вратите на всички учреждения. Веднага в землището идва планоснимачна бригада, която разпределя земята и определя мястото в сегашното село Новоселци (дн. Константиново). На всяко семейство тя парцелира по три декара. Бригадата заснема местността Дренлъка до Казчаир, Мешалъка – по пътя за Кара тепе (Черни връх) и възвишенията в местността Казакйорт по пътя за Сазлъкьой (Тръстиково). Тези места също се раздават на бежанците. Така след много мъки и страдания, българкьойци най-после са оземлени и е намерено решение на най-важния въпрос – узаконяването на новото село – Новоселци (Константиново). Първата година, 1920, селото е било към община Якезлий (Дебелт), като по-късно се съставя кметско наместничество с първи кмет Андон Ячаров и съветници при кметството Щерю Цялев, Атанас Недялков, Павел Райков и Стоян Бахчеванов. Първото кметско наместничеството се е помещавало в тогавашния кантон.

ЗАТОЧЕНИЕТО НА СЕЛО ДЕРВЕНТ, ДЕДЕАГАЧКО, ОТ ГЪРЦИТЕ ПРЕЗ 1923 Г.

Тодор Хърсев

През пролетта на 1923 г. в селото ни дойде гръцка войска. Войниците блокираха изходите за бягство от и затвориха всички младежи и мъже в черквата, а нас, децата, майките и сестрите ни оставиха свободни. На другия ден ни подкараха всички мъже, жени и деца като овце към пристанището на Дедеагач. Казаха ни че ще ни интернират.

През нощта при нас дойде брат ми Георги, който служеше войник в Дедеагач. Предложи на баща ни да ни преведе през балкана в България, но той не се съгласи и му отговори: „Където са всички хора, там ще бъдем и ние”, а на батко Георги каза да вземе годеницата си Сирма и да отива в България и той това направи. Другите ми братя Вълчо и Хърсю, които бяха с козите и воловете в балкана, се събрали с други пастири и успели да преминат границата. Близките ми се събрали в Борисовград, днешен Първомай. А нас на другия ден сутринта ни натовариха на един товарен параход, с който превозвали добитък. Пътувахме с парахода 9 денонощия. Гладни и болни след мъчителното пътуване пристигнахме на остров Крит. Настаниха ни в град Ретимос, една група в стара римска крепост, а другите в манастира „Свети Георги”.

В самото начало на нашето заточение ни даваха по

четвърт хляб на човек, поради което доста хора измряха от глад. След протести от наша страна гърците започнаха да ни дават достатъчно храна и повече починали от глад нямаше. За утеха на всички ни на острова се родиха 23 деца. Аз, най-малкият брат Тодор Николов Хърсев, баща ми и майка ми бяхме заточени на о. Крит, а другите братя и снахата ни отидоха в България. След време получихме първото писмо от родината, в което пишеше, че всички са живи и здрави.

По едно време се наложи да отида в болницата, имах на бузата мъртва кост, като маслинка, и ми викаха Маслинката Тодор. Там една сестра ме окъпа и ме сложи на масата да ме оперират, но упойка не ми поставиха. Няколко сестри ми хванаха ръцете и краката и докторът ме оперира. Много плаках, но операцията премина успешно и повече нямаш проблем с бузата. В болницата прекарах 15 дена и тогава дойде нареждане да ни връщат в с. Дервент. Натовариха ни на един голям пътнически параход и след 3 денонощия пристигнахме в Дедеагач. На другия ден отидохме в селото ни и какво да видим: всичката покъщнина ограбена, и добитъкът също. Тогава баща ми реши нашето семейство заедно с други семейства да отидем в един турски чифлик край град Ксанти, където брахме, низахме и сушихме тютюн. Така взехме някой лев и успяхме да прекараме зимата на 1923/1924 г. През пролетта ни издадоха паспорти и дойдохме в България. Семейството ни се събра в Борисовград.

17.09.1997 г.

Хасково

КАК ПОМНИМ МИНАЛОТО

В живота си не намирам връх, а вълнички на възходи и падения. Лошото е, че доскоро нямах и усещане за център и едно селищно и родово изследване ми го върна. Инстинктът ме поведе не към моя, а към живота на дедите ми – бежанци от Одринска Тракия.

Добре си спомням стаята, с иконата на баба ми, която бе различна от тази на майка ми... – мадоната бе католическо изображение. Моята баба е родена в днешна Турция, лелите ми в днешна Гърция, майка ми в България – с. Чарган, Ямболско, аз в с. Пашово, Свиленградско. Част от дедите ми са първо православни, после стават униати – католици с източно православни елементи, за което са преследвани. Родителите ми отново стават православни.

Тези мои прадеди сега бих искала лично да познавам. В живота им има нравствени стойности, които и днес са актуални - палитра от знания и европейски умения, интерес към образованието и неистов стремеж на духа и ума им за национална принадлежност, за просперитета на нацията.

Исках да разкажа повече за добрите неща, за историята на родното им село Яйлагюню в Одринска Тракия. Данни за съществуването му открих от 1488 година, както и най-старото му име - Гюнюкюлю. За езика им - източнорупски български диалект - и запазените старинни форми с особена важност, разбрах като студентка. Разказах за бита им, пренесен в с. Пашово, за песните, обичаите и традициите им, плод на изворното народно творчество.

В детското ми съзнание изпъква един коледен поздрав "Тази година тук, догодина в Тракия". Не осъзнавах напълно смисъла му. Събирах и подреждах спомените си - детски

цветчета, пъстри, но изсъхнали. Много роднини до ден днешен, съхраняват устни спомени за този изстрадал живот, за който официалната история не каза истината. Тези пазители на родовата памет силно ме впечатлиха и мотивираха в изследването...

Тук е мястото да благодаря на учените историци и изследователи, които се борят със забравата и без тяхна помощ не бих се ориентирала. Между тях са: изследователя на тракийските селища в Западна и Източна Тракия Димитър Шалапатов, който е консултант на изследването, д-р по история Красимира Узунова, която направи научно изследване за настаняването на бежанците в хасковския край, проф. Петър Гарена, проф. Делчо Порязов, проф. Стоян Райчевски и най-вече проф. Светлозар Елдъров, който внесе яснота в униатската идея, прегърната от дедите ни. Със своите изследвания те пробиха дупки в моите мисловни стени и днес разказвам историята на едно българско селище, част от непознатата все още история на България.

Дедите ми са прогонени голи и боси от една чужда империя. Да се опитаме и да си представим първите дни на месец юли 1913 год. Усещаме миризмата, която идва от съседните села. Замирисва на изгорено човешко месо, идва от Булгаркьой, виждаме облаците дим от Лизгар?... Пламъци се понасят към небето и в село Яйлагюню. Бързо се прибираме от нивите. Пълним каруцата с хора. Местата не стигат за най-близките. Слагаме бохчите с най-скъпото - храна! Много чекмеджета остават неотворени. Ако не бързаме ще умрем! Несигурността е непоносима – посоката е България! По пътя срещаме изоставени, мъртви, разсъблечени, плачещи, принудени сме и ние да оставим деца, вървим напред и търсим изход, изход! В България се изсипват над 450000 бежанци. Тя е неподготвена, няма опит, не е в приоритетите ѝ бежанския въпрос. Настъпват глад, болести, смърт, липса на препита-

ние. Политиката за идентичност контролира живота им. За униати и католици следват репресии и гонения от БПЦ, от Държавна сигурност - Пето и Второ управление.

Никой в Родината им не си дава сметка за доскоро дебнешката ги опасност от чужда религиозна и най-вече националистическа пропаганда. В униатската идея търсят спасението, превръщат я в крепост на българския национален дух. Екзархия няма, ще дойде 10 години по-късно. Дилемата е национална смърт или религиозно бягство. Избират да оцелее нацията. Славейков, Раковски, Балан не одобряват. Наричат ги папишаши”. Населението се разделя на две, избухва религиозна вражда, но то е като при скачениите съдове..

Техническите мероприятия на Държавна сигурност носят наименованията „Места”, „Панега”, „Тополница”. Достигат до Свиленград и селата с преобладаващо бежанско население. Следват секретни обиски, доноси, арести на свещеници и миряни. Стига се до арести и разстрели на католици като Евгени Босилков. Години по-късно из Европа са маршрутирани агенти на ДС, които издирват емигриралите бежанци, инсценират катастрофи и други убийства.

Днес за потомците е ясно, че униатството е етап от националноосвободителните борби. То умира след Първата и Втората световна война. Носят се легенди за уж тайните му „връзки” с идеологическата западна пропаганда. От тези страхове прадыдо ми, търговец в Ямбол е отровен и затрит, както и братът на баба ми Атанас Корумбашев - млад лекар в Сливен, завършил медицина в Кьолн в първите години на миналия век.

Животът на бежанците в България е най-непознатата тема в българската нова история. Правителството обещава завръщане по домовете. И те се отправят към „нови земи” в Беломорска Тракия. Там не ги очаква нищо добро, по улиците скандират: „Жита Елада, като Бугария”. Обещаната Бълга-

рия я няма. За кой ли път търсят подслон от село на село и от град на град. Бежанските лагери стоят все така претъпкани, приютяват се в цепелина в Ямбол - голямо халище, преграденно с черги... Попадат случайно в с. Пашово.

Проследих съдбата на четири рода, от които произхождам – Тимневи, Яневи, Караиванови, Корумбашеви. Изброих над 700 имена. Днес сме четвърто и пето поколение, потомци на бежанците от Тракия. Стоим далече от религиозните предразсъдъци и деления. Над 50 от нас работят в Европа, Америка и Азия, а там е ветрило на чужди култури. Способностите им са на тезгяха на международния трудов обмен. Изостанат ли, изплюват ги като костилки. Затова за България ронят сълзите си.

През годините какви ли не решения минават през министерските цедки. Правителствата нямат желание да работят по несправедливите клаузи в договорите с Турция и Гърция. От нас зависи да съхраним, да разпространим и популяризираме богатото тракийско минало на дедите ни. Светът е пълен с начини да живеем достойно.

Днес в Украйна, в Таврийска област има едно село Гюневка. Намира се в приморския, запорожски район... Там живеят българи, изселили се от Яйлагюню след Кримската война. Застрашени са, наоколо се водят военни действия, не трябва да ги забравяме, а да търсим начин да протегнем ръка за помощ.

Когато работих по изследването, гледах филм за родословието на Джоан Роулинг - авторката на книгите за Хари Потър. Нейният праядо е от областите Елзас и Лотарингия – място, което немци и французи не могат да разделят години наред. Той воюва в Сърбия и Македония като противник на моите деди... Дядо ми Атанас Караиванов е шест месеца в плен, научава френски език. Дали не са общували помежду си? И от войните понякога лъха човечност. Искане ми се да е

така! Димчо Дебелянов го е усетил, предал го е в стихотворението „Един убит”.

Гео Милев е лежал с Атанас в една стая в Скопския немски лазарет през 1916-та година... Ако е дядо ми - носи това име, пребивавал е там, ранен в главата в една от Дойранските битки при р. Черна - от него също би могъл да научи езика. Може би е видял черновата на импресията „Инвалиди”, отпечатана в „Грозни прози”. В човешки измерения, описаното там е безжалостна критика към виновните за тази война, за този човешки геноцид. Може би!

Днес светът е пълен с бежанци! Те бягат от нещастieto, което носят войните. В цялата човешка история мирът е 8%, войните са 92% от времето. Все някъде в някое кътче на този земен свят се воюва. От войните на Балканите в началото на ХХ-ти век пострадаха дедите ми. Участваха от Одрин до Тутракан, отдадоха живота си, биха се за Родината.

Пиша за това, защото живея със спомените от болката на моите деди! И няма да я забравя, да я игнорирам от моята същност. Защото съм и ще си остана за цял живот потомка на бежанци. Българка като съдба и като поука за поколенията след нас.

РЕЦЕНЗИИ

Димитър Шалапатов

КНИГА, ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ЗА ВСЯКА БИБЛИОТЕКА*

Книгата „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1923)” на големия български изследовател, дописен член на БАНИ Стоян Райчевски, е труд, който можем да сравняваме с книгата на акад. Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 г.” Авторът е структурирал съдържанието в четири раздела - два за Източна Тракия и по един за Мала Азия и Западна Тракия. Първият от тях съдържа дипломатически документи, съставени от български представители в Одрин и Цариград, за разорението и опожаряването на българските селища в Източна Тракия при потушаването на Илинденско-Преображенското въстание от 1903-а и годините непосредствено след него. Такива дипломатически документи в третия раздел проследяват и насилственото прогонване на българите от Мала Азия през 1914 г. Останалите два раздела съдържат сведения от бежанците съответно от Източна Тракия през 1903, 1913 и 1923 г. и от Западна Тракия - 1913 и 1920-1923 г., записани собственоръчно от тях самите или диктувани на служебни лица при провеждане на анкета за установяване на заграбените им имоти и имущество в родните места, откъдето са били прогонени насила. Особено ценно е, че тези документи, издирени от автора от архивите, се публикуват за първи път и допълват с автентичен документален

материал ужасната картина на осъщественото през първата четвърт на XX век етническо прочистване на българите от Източна и Западна Тракия и Мала Азия.

В главата от книгата си за първото етническо прочистване в Европа през XX век авторът ни запознава последователно с периодите на етническото прочистване в Източна и Западна Тракия и Мала Азия, започвайки с последствията от голямото въстание на българите от Македония и Тракия през 1903 г., когато са избити няколко хиляди души, ограбени и опожарени хиляди къщи. Над 20 хиляди души са принудени да избягат в България. Държавата ни е загрижена, че ако това население се приюти на нейна територия, то останалото в Турция българско население ще бъде подложено на още по-голям натиск, което ще доведе нови бежански колони. Под влияние на европейското обществено мнение и дипломацията още през ранната есен на 1903 г. започват преговори между България и Турция за връщането на бежанците по родните им места. След дълги и продължителни преговори, които завършват на 26 март 1904 г., се подписва споразумение, което задължава турската страна да допусне всички българи, които са напуснали домовете си заради въстанието, да се завърнат в домашните си огнища, като получат и подкрепа за възстановяване то на унищожените си жилища. Официално това споразумение не се прилага. Местните административни власти по всякакъв начин пречат на завръщането на бежанците. Не им дават помощи, не връщат заграбените от местното турско население имоти. Някои от бежанците са арестувани за измислени минали прегрешения. Българското правителство поставя ултимативно въпроса за завръщането на бежанците, за освобождение на осъдените и отмяна на забраните за практикуване за учители и свещеници. Предвидените в споразумението спогодби между двете страни не се подписват.

За двуличната политика на Високата порта откриваме данни в указание от дворцовата канцелария до Великото везирство с дата 11 септември 1904 г., с което се нарежда: „Понеже не е в интерес на Османската Империя да се увеличава българското население в Одринско, да не се разрешава на забягналите на времето си българи да се завърнат”. Тези надменни действия на Турция с погазване на основни човешки права на живеещите там българи водят до Освободителната балканска война, за която основен инициатор е България. Война, която води до сбъдването на националния идеал - живот на почти всички българи в една свободна България. Но това, което завоюваха с героизма си българските войници, с лека ръка бе пропиляно от царя мегаломан Фердинанд и некадърни политици. Така се стигна до геноцида над българското население в Източна и Беломорска Тракия. Заради алчността на довчерашните съюзници във войната Гърция и Сърбия страната ни започва да воюва с тях. България вярва, че Великите сили са гарант за Лондонския мирен договор и че Турция няма да посмее да го наруши. Затова насочва всичките си войски срещу доскорошните си съюзници. Турция отначало прониква плахо в териториите, отредени ни от Лондонския мирен договор, но след като не среща никаква съпротива, навлиза изцяло с огън и меч в старите си предели, като подлага на унищожение живеещото там българско население.

Четейки книгата на Стоян Райчевски със спомените на оцелелите българи от тези земи, осъзнаваме, че дори и академик Милетич не е бил толкова изчерпателен в описанието на ужасите, които са преживели нашите сънародници. Разбираме, че географията на злодеянията, които са извършени над беззащитното българско население, е още по-голяма, отколкото знаем благодарение на епохалния труд на акад. Милетич. Научаваме и за селища, които по своя етнически състав

са турски, но в тях, макар и малобройно, е имало и българско население, което се занимавало основно с търговия и занаятчийство. Преди време, когато книгата се подготвяше за печат, се бях запознал с нейното съдържание и споделих с автора именно тези мои констатации, а той от своя страна ми каза, че потенциалният издател се колебаел, тъй като книгата се препокривала с тази на Милетич в частта си за погромите през 1913 г. Това твърдение ми се стори като бягане от поет ангажимент и тогава предложих на г-н Райчевски книгата да види бял свят под егидата на Тракийския научен институт-филиал Хасково. За добро или лошо тя се намерила своя издател - Иван Гранитски с неговото издателство „Захарий Стоянов”.

В книгата е отделено място и на историята по прогонването на една малко известна за широката ни общественост част от народа ни, живееща в Турция - малоазийските българи. В този раздел се запознаваме с дипломатическата кореспонденция основно между генералното ни консулство и правителството на Царство България. Проследени са много ясно причините за невъзможността на оставането на българите по родните им огнища. Те биват подложени на грабежи, убийства и други издевателства. Посочва се, че турското население, живеещо в България, се чувства спокойно и не желае да напусне страната ни, за да могат българите от Мала Азия да заменят имотите си с тях. Накрая това население, наброяващо близо 10 хиляди души, е принудено да напусне родните си огнища, без да му бъде разрешено да вземе нищо от своето имущество. България осигурява кораби, с които то е извозено до Варна, Бургас и Дедеагач, който по това време - пролетта на 1914 г., е в пределите на Царство България.

В последния раздел от книгата си авторът е издирил спомени на прогонени българи от Западна Тракия, една част от

тях за 1913 година, която много добре е застъпена в книгата на акад. Милетич, но в голямата си пълнота те представят събитията в Беломорска Тракия в периода 1920-1923 г. Период, за който знаем от книгите на Анастас Разбойников „Обезбългаряването на Западна Тракия 1919-1924 г.” и на д-р Кирил Бакърджиев „Доганхисар – Градец по чужди земи и брегове”. Ще си позволя да дам лична оценка за този период, тъй като моето семейство е дало тогава четири жертви, позовавайки се на сведенията в книгата на Стоян Райчевски, дадени от бежанците през 1924 г. Над българското население, вкусило от свободата на майка България, но предпочело да остане да живее в родна Тракия под гръцка власт, е извършен геноцид, подобен на този, осъществен от Османската империя над беззащитното българско население в предходните години. Ако го сравняваме процентно на дадените жертви спрямо оцелелите, то той е и по-голям. При заточението по островите само село Домуздере дава близо 300 жертви. Подобен брой жертви дават и селата Доганхисар, Дервент, Чобанкьой, Сачанли, Манастир и др.

Изводите, които можем да направим от прочетеното в книгата, е, че България губи безвъзвратно голям брой население, пренесено в жертва от нашите злосторни съседи. Голяма част от територията ѝ пък е орязана вследствие на злополучните за нас Междусъюзническа и Първа световна войни. „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1924)” от Стоян Райчевски дава свой съществен принос в историческата ни наука.

*Стоян Райчевски, „Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1923)”, изд. „Захарий Стоянов”, С., 2014

**Автори
КОЛЕКТИВ**

**СБОРНИК
Т Р А К И Я
том VI**

Редактор: Димитър Шалапатов

Българска. Първо издание

Формат: 60/84/16

Печатни коли: 15

Издава: Тракийско дружество “Г. Сапунаров”
Тракийски научен институт - филиал Хасково

Предпечатна подготовка: “ПРЕ-прес” - Хасково

Печат: „Абагар“ АД - Велико Търново